

3 19 37 6

3. évf.
1994
2. szám

KISEBBSÉG- KUTATÁS

SZEMLE A HAZAI ÉS KÜLFÖLDI IRODALOMBÓL

KISEBBSÉGGUTATÁS

Szemle a hazai és külföldi
irodalomból
3. évfolyam 1994.
2.szám

Tiszteletbeli főszerkesztő:

Benda Kálmán

Alapító felelős szerkesztő:
Cholnoky Győző

Grafikai tervező:
Szabó János

Felelős kiadó:
Juhász Jenő
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár főigazgatója

Szerkesztőség:
Budapest, Molnár u. 11. Pf. 244
1368 Telefon: 118-8515

Megjelenik negyedévenként
Éves előfizetési ár:
880 Ft (AFA-val), külföldön: 24\$
Előfizethető
az Országos Idegennyelvű
Könyvtár

MNB 232-90142-7662 számláján
Terjeszti a szerkesztőség

A lap egyes számai - 220.- Ft-os
áron - megvásárolhatók az
Országos Idegennyelvű
Könyvtárban és a Könyvtárellátó
Vállalat Kódex Könyvruházában
(Bp. V., Honvéd u. 5.)

HU ISSN-1215-2684

Készült: a **BÍRÓ family** Kft
nyomdaüzemében
Felelős vezető: **Bíró Endre**

A kiadvány a
"Magyarországi nemzeti és
etnikai kisebbségekért",
a Soros Alapítvány,
valamint a Külügyminisztérium
és a Művelődési és Közoktatási
Minisztérium támogatásával
jelenik meg.

Tartalom

Búcsú Benda Kálmántól 117

Nemzeti tudat. Nemzeti és etnikai folyamatok

- Belső etnicitás az etnikai gazdaságban (Light, I., Sa-
bagh, G., Bozorgmehr, M., Der-Martirosian, C.) . . . 119
Mit nyertek a kisebbségi etnikumok a reformokból? (Go-
ve, D.J.) 121
A nem és a nemzeti (Yuval-Davis, V.) 123
A kisebbségek és a kormányozhatóság: tapasztalatok
a nyugati demokráciákból (Nassmacher, H.) 125
Föderáció, konföderáció, regionalizmus - alkotmányjogi
szempontból. Kelet-európai megközelítések (Brunner,
G.) 128
Magyarlakta települések Kárpátalján (Botlik J., Dupka
Gy.) 132
Tolerancia és intolerancia Közép-Európa nagyvárosai-
ban. A modell: Pozsony (Salner, P., Luther, D.) . . 133
Történelmi tradíciók és a szlovákok identitástudata
(Marsina, R.) 137
A horvátországi lakosság belső migrációjának alapvető
jellegzetességei 1880 és 1981 között (Nejamšic, I.) 139
A szerbek: egy figyelmeztető hang a múltból (Helm-
reich, J.) 140
Kis-Jugoszlávia gazdasági és társadalmi gondjai (Reu-
ter, J.) 142
Görögországi cigány fiatalok problémái - boldogulási
stratégiák (Dikaiou, M., Kiosseoglou, G.) 144

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

- Az önreflexió Szabédi Lászlónál (Széles K.) 146
Napjaink szlovák és cseh irodalmáról (Scharf, M.,
Omarsson, T.) 148

Kisebbségek nyelvhasználata

- Horvát kulturális egyesületek Európában: szerepük az
anyanyelv megőrzésében (Milardovic, A.) 151
Még mindig felmerül a kérdés: külön nyelv-e a szlovák?
(Šimecka, M., Masár, I., Jóna, E.) 152
A hagyományaikra ébredő kárpátaljai magyarok honis-
mereti kalauza (S.Benedek A.) 153
Ján Kollár magyar környezetben (Fried I.) 154
Svédországi magyar egyesületek (Jakabffy E., Éger
Gy.) 156
Az etnikai humorról (Sirovátka, O.) 158

Búcsú Benda Kálmántól

Nézze el a t. Olvasó a szerkesztő esendőségét: jegyzete ezúttal nem a jelen számba kalauzolja el. Egy tragikus esemény menti mulasztását: lapunk tiszteletbeli főszerkesztője, Benda Kálmán fájdalmas hirtelenséggel eltávozott közülünk, életének 81-edik évében bevégezte az evilági létet.

Tudom jól, folyóiratunk istápolása nem tartozott Benda Kálmán akadémikus, rektor, gyűjteményigazgató, nemzetközi hírű történész etc. legfontosabb feladatai közé. Ahhoz sem fér kétség, hogy érdemdús életművének méltatása aligha lehet a jelen sorok írójának feladata. Megteszik majd ezt minden bizonnyal kiváló pályatársai: lesz dolguk elég.

Csakhogy Benda Kálmán nemcsak kiváló tudós, tudománypolitikus, rangos hazai és nemzetközi tudományos fórumok tisztségviselője volt, hanem Marci bácsi is, mindazoknak akik ismerték, s mert ismerték, tisztelték és szerették. Úgy kellett tisztelni őt, hogy nem várt tiszteletet, úgy tanulhatott tőle az ember, hogy sohasem prelegált, "csak" létezett, serénykedett. Piciny félmosolya, finom öniróniája jelezte: a másik ember iránti figyelem is jellemtulajdonságai közé tartozott. Azért fájdalmas most tőle a búcsú, mert magán viselte a szeretetreméltóság minden ékét, miközben (látszólag) nem tett érte semmit.

Nem ismert apró dolgokat. Éppoly figyelemmel, gondossággal intézte a Ráday Gyűjtemény napi ügyes-bajos ügyeit, /pl. a Ráday tulajdonában lévő, kölcsönbe küldött Cranach-kép biztosítását/, segített egyetemistáknak, kezdő, fiatal kutatóknak, mint ahogyan most legutóbb franciaországi előadó-körútjára készült. Őrzöm céduláit, leveleit, amelyekben - utánozhatatlanul összeszedett, szinte már esztétikus írásképpel - olvasnivalókat, szemlézendő forrásokat ajánl ismertetésre. (Mindig hozzátéve: esetleg, talán...)

Ahhoz a generációhoz tartozott, amelynek tehetsége felelősségérzéssel párosult; birtokosa volt a legjobb polgári erényeknek, a szorgalomnak és kötelességtudatnak. Kiváló iskolái voltak (Székfű-tanítvány a pesti egyetemen, Eötvös Kollégium, berlini, párizsi egyetemi évek), így a húszas éveinek az elején már teljes vértetétséggel lépett a tudomány csarnokába. Megkockáztatjuk mégis: mindez eszköz, kellék volt számára, mert szemléletére, emberi-történelmi magatartására meghatározó befolyást a református hagyomány adott. Ez szabott medret népbem-nemzetben (s általában közösségi) gondolkodásának. Tudta jól, a magyar történelmet megérteni és megértetni csak a velünk és a környezetünkben élő más népek történelmével összefüggésben lehet igazán, viszont szemléletét mindig rendíthetetlen magyarság-tudata kormányozta. 24 évesen(!) írta A magyar nemzeti hivatástudat története a XV-XVII. században c. könyvében: "Nálunk azonban az általános európaiktól eltér a fejlődés abban, hogy egész a törökkorig sohasem vonatkozik a gyűlölet az országban lakó nemzetiségekre. Albert 1439-i törvénye is inkább a rendek anyagi érdekeinek védelmét tükrözi vissza, féltik jövedelmező állásaikat az idegen király alatt betóduló külföldiektől, - de a benn élő, részben már elmagyarosodott családokra nem vonatkozik. A magyar fejlődés különleges terméke ez, a pax hungarica, amely békességet ad az ország minden nemzetiségű lakosának".

Igazi történész volt, mert folyamatokban, összefüggésekben gondolkodott: igen korán felismerte, a tudás instrumentum csupán a gondolkodás képességének fejlesztésére és az érzelmi gazdagodásra. Viszont az erdőt úgy látta, hogy ismerte minden egyes fa gyökérzetének, leveleinek a természetét. Két - talán legfontosabb - műve: A magyar jakobinusok iratai I-III. és a Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706.

I-II. mindenesetre erről a szemléletről tanúskodik. A magasszintű forráskezelés és értékelés iskolapéldája mindkét mű. Úgy igazít el a korszak levéltári iratanyagában (magyar nyelvű tartalom-kivonatokkal, bőszes magyarázó jegyzetanyaggal, szelektálva a fontos és kevésbé fontos anyagok között), hogy ez adja meg a keretet a két korszak hiteles történetének megírásához. (A jakubinusok vonatkozásában ezt külön kötetben teszi meg Benda Kálmán, a csángó-magyar témát pedig a forráskiadás bevezető tanulmányában és több más fontos publikációjában.)

A folyóirat első számának beköszöntőjében külön megköszöntük Benda Kálmán értő, gondoskodó iránymutatásait, megjegyezve, hogy az ő Teleki Intézet-beli történeti-bibliográfusi tevékenysége egyébként is példaadó számunkra. Az Intézet francia nyelvű folyóiratának, a Revue d'Historie Comparée-nek a szerkesztője volt. A nemzetközileg is méltányolt tudományos orgánus szerkesztői koncepciója a kelet-közép-európai régió országainak és népeinek történelmében a sajátosságok és a közös cselekvésekben megnyilvánuló hasonlóságok vizsgálata, s mindezek alapján a szintézisre törekvéssel kapcsolatos igény mutatkozott meg. Benda Kálmán szerkesztése alatt olyan tanulmányok jelentek meg a folyóiratban, mint Kosáry Domokos: Az összehasonlító történettudomány néhány problémájáról, Deér József: Horvátország és Magyarország politikai kapcsolatainak történetéről, Szabó István: Etnikai asszimiláció a Kárpát medencében, vagy a "Kritikai áttekintés" rovatban Gogolák Lajos szlovák, Makkai László román historiográfiája, I. Tóth Zoltánnak a román történetírásról szóló szemléje. Ha lehet, még szorosabban Benda Kálmán személyéhez köthető a folyóirat mellékleteként - szintén a szerkesztésében - megjelenő Kárpát-Európa bibliográfia. Szerkezeti felépítése tükrözi az említett szerkesztési elveket: az Általános kérdések fejezet után az egyes országok irodalmát regisztrálja. A jelentősebb művek leírásait magyarázó jegyzetekkel, esetenként annotációkkal egészítették ki. A szerkesztő előszavából tudjuk azt is, hogy a mű kiadását valóságos nemzetközi együttműködés alapozta meg: az egyes országok anyagát ott élő neves történészek, bibliográfusok "szállították". Joggal tekintette ezt a munkát Benda Kálmán a kárpát-medencei tudományos együttműködés kezdeti, ám biztató jelének, amely - engedjék meg jegyeznünk - igazából mindmáig folytatás nélkül maradt. Szakmai-tudományos szempontból Benda Kálmán legfőképpen a Revue d'Historie Comparée szerkesztői ténykedésével ad zsinórmértéket a Kisebbségkutatás számára.

És mégis: Benda Kálmán műve élete volt. Teljes, gazdag - és fölénytel viselt megpróbáltatásai ellenére - szép élete. Igazi példát és mintát számunkra ezzel ad. Drága Marci bácsi, emlékedet megőrizzük.

Budapest, 1994. március 27.

Cholnoky Győző
főelős szerkesztő

Nemzeti tudat.

Nemzeti és etnikai folyamatok

Belső etnicitás az etnikai gazdaságban

A Los Angeles-i egyetem (UCLA) négy szociológus kutatója az etnikai gazdaság fogalmába sorolja a többségi lakosságtól eltérő etnikumú tulajdonosok által birtokolt cégek (a vállalkozókat), valamint ugyanazon etnikumhoz tartozó alkalmazottaikat. Gyakorlatilag az amerikai viszonyok közepette az etnikai gazdaság résztvevőjének tekinthető mindenki, aki munkahelyén inkább az anyanyelvét használja, mint az angolt. Az etnikai gazdaság vizsgálata Amerikában nyilván a bevándorló népcsoportok vizsgálatának része. Az ismertetett tanulmány olyan kutatásról számol be, amely az etnikai gazdaság belső tagolódását tárta fel.

Belső etnicitásról — mint az etnikai gazdaság tagolódását értelmező fogalomról — akkor beszélhetünk, ha egy bizonyos (bevándorló) etnikai csoport etnikai alcsoportokból tevődik össze. A belső etnicitás forrásai ugyanazok, mint amelyek az etnikai gazdaságok kialakulását is magyarázzák: a könnyebbség érzése (az anyanyelv használatának kényelme), a bizalom (amely erősebb az azonos származásúak iránt, s ez az üzleti életben gyakran kulcsfontosságú) és a sovinizmus (itt: az azonos etnikumúak tudatos törekvése, hogy egymással kereskedve fellendítsék csoportjuk gazdaságát). Ez azt jelenti, hogy a belső etnicitás erősebb kötődést képez az etnikai gazdasághoz tartozásnál, hiszen akiknek közös a belső etnikai identitásuk, azok között erősebben hat az említett három tényező (a könnyebbség érzése, a bizalom és a sovinizmus), mint azok között, akiknél csupán az ugyanazon országból való származás közös.

Az amerikai bevándorlók etnikai identitása nem mindig esett-esik egybe tényleges származásukkal, nemzetiségükkel. Az Amerikába érkező olaszok gyakran tartományi, regionális vagy helyi illetőségükkel határozták meg önmagukat (mint nápolyi, szicíliai vagy calabriai), és csak később, egy következő nemzedék révén tették magukévá az olasz-amerikai etnikai identitást. A korábbi — az ugyanazon országból származókat homogén csoportnak tekintő — vizsgálatokkal szemben újabban igazolhatónak mutatkozott pl. az is, hogy az amerikai janápok etnikai gazdaságában meghatározó tényező a regionális identitás (az egyazon prefektúrából származás). Ugyanez érvényes a kínai bevándorlók gazdasági életére, amelyben a különböző tartományokból (Tajvan, Hong Kong, Kanton) származók egymást részesítik előnyben.

Az azonos nyelvű, azonos országból származó etnikum sem feltétlenül homogén, hisz egyéb kritériumok, pl. felekezet szerint is elkülönülhetnek a bevándorlók. Így van ez a kubaiak esetében is, akik között a zsidó családokra eltérő belső etnikai identitás jellemző, de kimutathatók regionális eredetű sajátosságok is körükben.

A belső etnicitás tehát sokféle jelenség eredője lehet. Ezek közül nyilvánvaló az az eset, amikor több nemzetiségű országból érkeznek a bevándorlók, akik korábbi állampolgári identitásukhoz kevésbé ragaszkodnak (főként ha korábbi

hazájukban a diszkriminált kisebbséghez tartoztak), mint az etnikaihoz és anyanyelvükhöz.

Végül eltérő belső etnikai identitásuk alakulhat ki a különböző időszakban bevándorlók csoportjainak, még ha eredetileg egyazon társadalomból származnak is. Ez utóbbi esetben az említett csoportok az akulturáció, a kulturális alkalmazkodás más-más fázisában vannak, s ez különbözőteti meg őket egymástól.

Az 1965 utáni negyedszázadban az Egyesült Államokba érkező bevándorló csoportokra fokozódó mértékben jellemző az etnikai diverzitás, amely belső etnikai identitássá válik, ha a kibocsátó országból különböző etnikumok tagjai érkeznek. Ennek a jelenségnek a vizsgálatára választották ki a szerzők a Los Angeles-i iráni bevándorló közösségeket. Az irániak kiterjedt etnikai gazdaságot hoztak létre a városban, amely belsőleg heterogén, és négy eltérő belső etnicitású csoportra tagolódik: az iráni muszlimokra (ez a túlnyomó többség), az iráni örményekre (katolikusok), az iráni zsidókra és a bahai vallásúakra. Az utóbbi három csoport Iránban etnikai és vallási kisebbségben élt. A négy csoport gazdasági tevékenységének vizsgálata igazolja, hogy annak meghatározó tényezője a belső etnicitás, míg a feltételezett iráni etnikai gazdaság csak virtuálisan létezik.

A vizsgálat módszerei (telefonkönyvek, egyesületek kutatása, majd mélyinterjúk készítése anyanyelven) tanulságosak lehetnek a nagyvárosokban és agglomerációkban végzett kisebbségkutatás számára, amely másutt is hasonló kérdéseket "firtat".

A három iráni etnikai-vallási kisebbség alig 2%-át teszi ki hazája lakosságának. A korábbi diszkrimináció azonban üldözéssé fajult az 1979-es iszlám forradalmat követően (legsúlyosabban az iszlám "eretnekeinek" kikiáltott bahaik esetében), így nem meglepő, hogy a bevándorlók közötti részarányuk sokkal nagyobb. Az USA-beli népszámlálás nem mutatja ki a felekezeti hovatartozást, mégis valószínűsíthető, hogy az iráni bevándorlók mintegy 25%-a örmény származású.

A vizsgálat számadatokban és táblázatokban összefoglalt eredményei igazolták, hogy valójában négy iráni etnikai gazdaságról beszélhetünk Los Angelesben, annyira markáns az azonos etnikumú (itt: vallású) honfitársak jelenléte az egykori iráni vállalkozásaiban. Ebből levonható a következtetés, hogy az etnikai gazdaságokat az etnikai határvonalak alakítják. Tehát ha belső etnikai megosztottság van jelen, akkor nem jön létre homogén etnikai gazdaság sem. A belső etnicitás által meghatározott gazdasági egységek legfeljebb komplementer módon viszonyulnak egymáshoz. A négy iráni etnikai gazdaság vállalkozói csak akkor keresnek az iráni "szomszédságnak" alkalmazottat, ha saját csoportjukban nem akad jelentkező a felkínált munkára.

A három összetartó tényező — a könnyebbség, a bizalom, a sovinizmus —, amely az etnikai gazdaságban, s azon belül a belső etnicitásban érvényesül, voltaképpen ugyanaz a kötelék, mint amely a családtagok között fennáll. Ennek logikája megfigyelhető — és érvényessége általánosítható — az iráni származásúak gazdasági tevékenységében. Alkalmazáskor elsőként jönnek szóba a családtagok és rokonok, majd a közös etnikai-vallási identitásúak, végül az egyéb

identitású irániak. A vizsgálat eredményeit a gazdaságszociológia is hasznosíthatja.

Light, Ivan — Sabagh, Georges — Bozorgmehr, Mehdi — Der-Martirosian, Claudia: Internal ethnicity in the ethnic economy. = Ethnic and Racial Studies, 16. vol. 1993. 4. no. 581-597. p.

Ba. K.

Mit nyertek a kisebbségi etnikumok a reformokból?

Egy mindmáig alig vizsgált kérdésre keresi a választ — s a válaszadás módszerét — az alább ismertetett tanulmány. A második világháborút követően a sok országban végrehajtott szociális célú reformok vajon tartósan csökkentették-e a különböző etnikumok jövedelmi különbségeit, vagy pedig a kezdeti eredmények mára többé-kevésbé elenyésztek? Elterjedt ui. az a vélemény, hogy a múltban hátrányos helyzetbe szorított kisebbségi csoportoknak szánt kompenzáló célzatú juttatások nem hoztak eredményt, s ez baljós előjel a tervezett hasonló reformok sorsára nézve.

A vizsgálat hét ország 26 etnikai csoportját érintette, s négy reformtípus eredményeit elemezte:

1. Átfogó szükségnyhító programok — ilyeneket vezettek be Izraelben a keleti (afrikai és ázsiai eredetű) zsidók, illetve Új-Zélandon az őslakos maorik helyzetének javítása végett.

2. Támogató-kompenzáló jellegű részprogramok — ilyenek születtek az Egyesült Államok (fekete, indián, spanyol, kínai és japán), illetve Kanada (francia, német, olasz és ukrán) etnikai kisebbségei számára részben múltbeli hátrányaik, részben gyengébb munkaerőpiaci és egyéb pozíciók kompenzálása céljával.

3. Preferáló-kedvezményező stratégiák — ilyeneket alkalmazott a Sri Lanka-i és a malaysiai kormány a korábban gazdaságilag háttérbe szorított, a függetlenség elnyerése után azonban politikailag domináns helyzetbe került szingaléz, illetve maláj etnikum felemelkedésének előmozdítására.

4. Apartheidet enyhítő reformok — ezeket a dél-afrikai kormányzat vezette be az 1970-es évek elejétől, eleinte csak az ázsiai és a keverék "színes" etnikum számára, a feketék mellőzésével. Az apartheid lényegét, a vagyonszerzési és választójogi korlátozásokat ezek a reformok érintetlenül hagyták a vizsgált időszakban.

A vizsgálat komparatív jellegű volt, kiterjedt tehát a hét ország domináns népcsoportjainak jövedelmi viszonyaira is (fehérek, britek, nyugati eredetű zsidók, tamilok, Malaysiában a kínaiak stb.).

A reformok következményei távolról sem egységesek. A kanadai franciák, a keleti zsidók és a szingalézek jelentősen megerősödtek, így az utóbbiak átlagos jövedelme pl. 1973-tól már felülmúlta a tamilokét. Az amerikai feketék és spanyol

nyelvűek emelkedése 1967-től csak 1984-ig tartott, míg ázsiai (kínai és japán) származású honfitársaik jóléte töretlenül ível fölfelé. A malájok helyzetének javulása csak 1976 után számottevő, és mindmáig szerény maradt a maorik gyarapodása, akárcsak a dél-afrikai "nem fehér" entikumoké.

A vizsgálat módszere — amelyet részletesen ismertet a szerző — arra figyelmeztet, hogy a szocio- és az ökonometria eljárásai a kisebbségkutatásban is eredményesen alkalmazhatók, s a szakterület egyik egzakt metóduscsoportját képezhetik. A statisztikai források alapján számított és elemzett jövedelemkülönbségeket az egyes etnikai, azon belül szociális csoportok között a táblázatok teszik áttekinthetővé, mégpedig oly módon, hogy az említett viszonyok időbeli módosulásait is szemlélhetik.

Két alaptendencia szerint csoportosíthatók a számítások eredményei. Az első a népcsoportok közötti konvergencia irányzata, tehát a jövedelmi különbségek és egyenlőtlenségek csökkenése. Ebbe a sorba tartozik — a nyertesek oldalán — valamennyi kanadai kisebbségi etnikum, a keleti eredetű izraeliek, a szingalézek, valamint a dél-afrikai "színesek" és ázsiaiak. A "vesztesek" értelemszerűen a domináns etnikumok, amelyek korábbi előnye csökkent vagy éppen hátránnyá változott (a tamilok esetében). Megjegyzendő, hogy az egyes etnikumok belsőleg differenciáltak. Nyertesnek mondhatók — a konvergencia értelmében — még a malájok, az amerikai feketék, indiánok, spanyol nyelvűek és az ázsiaiak (kínaiak és japánok), továbbá a maorik bizonyos csoportjai is.

A nyereségek távolról sem bizonyultak tartósnak. A 16 konvergáló párosból (domináns-kisebbségi vagy hátrányos) 8, tehát a fele átváltozott a széttartás, a divergencia irányzatára a 70-es évek vége felé vagy a 80-as évtized elején. Újra növekedni kezdtek a jövedelemkülönbségek a kanadai franciák, a keleti eredetű zsidók s az amerikai feketék és spanyol nyelvűek rovására. Ellenkező irányú, széttartásból konvergenciába irányuló váltásról csak a két dél-afrikai etnikum számolhat be, amely a 80-as évek reformjainak kedvezményezettje volt.

A példák többsége — főként Kanada, az USA és Izrael felhalmozott tapasztalata — az etnikumok felemelését célzó reformok erózióját látszik igazolni, s ezzel azok nézetét, akik szerint a "vesztes" csoportok, azaz a domináns etnikumok ellenállása előbb-utóbb lefékezi a szociális különbségek kiegyenlítődsének folyamatát. Ugyanakkor jónéhány példa akad arra is, hogy a gyarapodás folyamata nem tört meg (a japán és kínai származású amerikaiak, vagy a szingalézek esete).

A feltett kérdés megválaszolására tehát kevés ez az egy vizsgálat. Több feltételezést, hipotézist is szembesíteni kell az empirikus adatokkal, hogy határozott vélemény alakulhasson ki. Az egész kérdéskörben mindössze ez a második tanulmány.

A probléma tétjét jelzi, hogy amennyiben a világháború utáni reformok konvergáló hatása igazolódik, komoly támogatáshoz jutnak a hasonló intézkedések szorgalmazói a többnemzetiségű társadalmakban, államokban. Ha viszont a mai, hidegháború utáni időszakban is folytatódnának a 80-as évek divergens tendenciái az etnikumok közti jövedelemkülönbségek mértékében, akkor az újonnan kialakuló

és növekvő egyenlőtlenségek meghatározóznak az etnikai sovinizmus, a nacionalizmus amúgy is robbanékony töltésének erejét.

Grove, D. John: Have the post-reform ethnic gains eroded? A seven-nation study. = Ethnic and Racial Studies, 16. vol. 1993. 4. no. 598-620. p.

Ba. K.

A nem és a nemzet

A tanulmány a nemzet és a nacionalizmus kérdéskörének eddig nemigen vizsgált dimenzióját igyekszik felderíteni a nemek közötti viszony területén, különös tekintettel a nők háttérbe szorítására.

A nemzeti ideológiákban nagy szerepet játszó termelés és újratermelés, továbbá az értelmiség által kidolgozott nemzeti mítoszok és a belőlük táplálkozó ambíciók egyaránt megfelelnek a nők szerepéről, jóllehet ők és nem az állami bürokrácia vagy az értelmiség tartja fenn (termeli újra) a nemzeteket. Ennek okát a szerző — Carol Patemant követve — abban látja, hogy a nyugati társadalomelméletek a társadalmat nyilvános és magánszférára tagolják. A nők és a családok ez utóbbi részeként szerepelnek, s így nem nyerhetnek politikai jelentőséget. A nemzet és a nacionalizmus a nyilvános szféra részeként értelmeződött, s ezért nem kapcsolódhatott össze a nők szerepével.

Egy másik elmélet — Rebecca Grant nyomán — Hobbes és Rousseau társadalommagyarázatából eredezteti a nők mellőzését. Az emberi agresszivitás (Hobbes) és az emberi értelem (Rousseau) egyaránt a férfiakat jellemző tulajdonságként fogalmazódott meg. A nők, mivel eredendően nem rendelkeznek ezekkel az "emberi" képességekkel, kimaradnak a társadalom alakításából, és a "természet" közelében találják magukat.

Az említett teóriák nem többek kényelmes fikciónál. A politológusoknak jobban kellene figyelniük az antropológusok kutatásaira, akik — köztük pl. Claude Lévi-Strauss — az Európa-központúságot elvetve, valódi társadalmi viszonyokat elemezve ismerték fel a nők kulcsfontosságú szerepét a társadalom kohéziójának, a szolidaritásnak fenntartásában és erősítésében. Ebben a szellemben végezte kutatásait George L. Mosse, aki összefüggést mutatott ki a polgári családi erkölcs megerősödése és a nacionalizmus fellendülése között a 18. század végének Európájában.

A "polgárok közösségeként" meghatározott hagyományos liberális és szociáldemokrata nemzetfelfogás (amely megfelel az államnemzet, a Staatnation koncepciójának) megtévesztő, hiszen a valóságban mindig kimaradtak belőle kisebb-nagyobb csoportok (pl. őslakosság, bevándorlók), ám legnagyobb hiányossága a nők kirekesztése. A nők — különösen a férjezettek — még ma sem részesei minden polgári és szociális jognak. A felelős állampolgárt még Thacher asszony Angliájá-

ban is a család fő személyesítette meg. Európán kívül, főleg az iszlám törvénykezést alkalmazó országokban pedig a nők munkához vagy utazáshoz való joga is a "felelős" férfi hozzátartozó beleegyezésétől függ.

A nők polgári jogai valójában kétarcúak, duális természetűek. Egyrészt a nők is részét képezik az állampolgárok közösségének, és érvényes rájuk az állam törvényhozása által meghatározott szociális és egyéb politika; másrészt viszont létezik a külön, sajátosan csak rájuk vonatkozó rendelkezések és jogszabályok rendszere. Ezek egy része negatív diszkriminációként minősíthető (pl. az aktív vagy passzív választójog megtagadása), mások viszonyt pozitív megkülönböztetéseket írnak elő (gyermekgondozási szabadság, munkajogi kedvezmények, alacsonyabb nyugdíjkorhatár stb.).

Egyes feminista körök a polgári jogok és kötelességek teljes egyenlőségét hirdetik; innen erednek a nők katonai szolgálata és karrierje körüli viták. Ezek azonban nem változtatták meg a férfi-női munka- és hatalommegosztást, csupán újabb területre terjesztették ki a konfliktust. Változás attól várható, ha a nők és a férfiak egyaránt és egyenlő mértékben határozhatók majd meg a nemzet újtermelőiként és termelőiként.

Egy másik nemzetfelfogás — amely megfelel a kultúrnemzet, a Kulturnation koncepciójának — a nemek, kivált a nők szimbólikus szerepét implicit módon tartalmazza. A nemzet mint "képzeletbeli közösség" az "ők" és a "mi" megkülönböztetésén nyugszik, s így e különbség mentén osztható két részre hovatartozás szempontjából a világ. A hovatartozást, a hazát pedig gyakran nőalakok jelképezik, jelenítik meg, akárcsak a nemzeti hagyományok, szokások, népdalok s nem utolsósorban a nyelv — az anyanyelv — továbbadását, amely jellegzetesen női szerepkörként él a köztudatban.

A hovatartozás a többnemzetiségű, multikulturális közegben vet fel problémákat. Ott ugyanis a kisebbségi csoportok fontosnak érzik eltérő voltuk, különbözőségük hangsúlyozását, s ennek érdekében hajlamosak elnyomni a csoportjukon belüli különbségeket. Így a hovatartozás esetükben mindenki számára egyforma, kötelező tartalommal és külsőségekké válhat, amely a vezetők által meghatározott módon nyilvánulhat csak meg. A nők esetében ez kötelező viseletet, de társasági, szexuális stb. magatartást is jelenthet (pl. a szíheknel). Az efféle fundamentalista értékrend a liberális, multikulturális társadalmakban meglepő módon hasonlíthat a kisebbségi csoportokon belül kialakuló autoritárius, belső homogenitást előíró modellekhez, mégpedig a hatékonyabb megjelenítés ürügyén.

Ebben a felfogásban a közösség alapegysége a család. És éppen a családra s a családon belüli viszonyokra alkalmazott sajátos szabályozásban rejtőzik a nők kettős szerepének kulcsa. A látszólagos ellentmondást — tehát, hogy ők tartják fenn, ők reprodukálják a nemzetet, ugyanakkor alávetettség jellemző a helyzetükre — éppen a családok keletkezését (házasság), életét (gyermeknevelés) és megszűnését (özvegyesség, válás) szabályozó áthághatatlan normák magyarázzák.

Ez már átvezet a nemzetet biológikumként a közös származással meghatározható kollektívaként értelmező — s a népi nemzet, a Volksnation koncepciójának

megfelelő — felfogáshoz. Ennek alapján magyarázhatók a vegyes házasságokra alkalmazott különféle szabályok, hiszen "idegenek" csak ilyen módon kerülhetnek be az egységes eredetűnek képzelt csoportba. Ezek a szabályok a férfiak s a nők "vegyes" házasságkötésének esetében, és az idegennel folytatott viszonyból származó gyermekeik esetében egyaránt érvényesültek.

A nemzeti "törzsállomány" tisztaságának védelme, az összetétel módosulásától való félelem tükröződik a modern nyugati államok, pl. Nagy-Britannia bevándorlási politikájában is, főként a színesbőrűek vonatkozásában. Ugyanez a törekvés rejtőzik az egyes államok demográfiai, születésszabályozási politikájának hátterében, s ez különösképpen sújtja az érintett — többnyire faji vagy egyéb kisebbségi csoportokhoz tartozó — nőket. Ennek a felfogásnak másik — ám a nőket ugyanúgy eszköznek tekintő — vetülete az az ideológia, amely a demográfiát, a szaporulatot fegyverként, a rivális népcsoporttal szembeni fölény megszerzésére kívánja felhasználni (mint pl. a megszállt területeken élő palesztinok egyes képviselői). A születésszabályozásba ez esetben a saját népcsoport vezetői kívánnak beleszólni.

Yuval-Davis, Nira: Gender and Nation. = Ethnic and Racial Studies, 16. vol. 1993. 4. no. 621-632. p.

Ba. K.

A kisebbségek és a kormányozhatóság: tapasztalatok a nyugati demokráciákból

Számos nyugati demokráciában szembesülnek a regionalizmus problémájával. A nemzetiségek és más kisebbségek természetesen törekednek sajátosságaik megtartására, miközben kérdéses marad a többségi társadalomban történő integrációjuk. Ugyanakkor a modern állam az eredményes kormányozhatóság fenntartására épül, s így előtérbe helyezi a hatékonyságot, továbbá a részvétel és a legitimitáció elveit. A döntéshozatali rendszert ez messzemenően befolyásolja.

A kisebbségek az alábbi típusokba sorolhatók:

- történelmi kisebbségek földrajzi, etnikai, nyelvi vagy vallási sajátosságokkal,
- gyarmatbirodalmi helyzetből származó kisebbségek (vagyis a korábbi gyarmatokról bevándorlók),
- munkavállalás céljából bevándorlók vagy menekültek.

A kisebbségek integrációjának két alapváltozata közismert: a mozaik-modell, illetve az olvasztótégely-modell. Az utóbbi esetben a megközelítés abból indul ki, hogy az együttélő különböző minőségek valamilyen új közösen olvadnak fel, vagyis az együttélés révén a kisebbségeket előbb-utóbb abszorbeálják. A mozaik-modell asszimilációval nem, csak integrációval számol, melynek során megmaradnak a sajátosságok, s egyfajta kulturális sokszínűség uralkodhat. E modell szerint a sokszínűséget külön eszközökkel kell támogatni és fenntartani. Ezen elmélet hívei az egyéni emberi jogok mellé hajlandók a kisebbségeknek a közösségi

jogokat is megadni. Különösen lényeges a nemzetiségi nyelvek hivatalos szervek előtti, illetve a tömegkommunikációban való tolerálása.

Észak-Amerikában mindkét modellnek van élettere, Európa az EBEE-folyamatban 1991-ben a mozaik-modell mellett voksolt.

Az Egyesült Államokban korábban meghirdetett olvasztótégely-elmélet eredményei vitatottak. A bevándorlás lényeges szigorítása után a kisebbségekkel való törődés olyan intézkedésekbe torkollott, amelyek a feketék, az indiánok illetve a nők alkalmazásával kapcsolatban speciális prioritási szabályokat léptettek életbe. Eközben a társadalmat a børszín osztja meg a legerőteljesebben, a lakóhelyi elkülönülést is beszámítva. Ami pedig a nyelvi sajátosságok megőrzésének támogatását illeti, az amerikai társadalom kísérletet sem tett rá.

Kanadában sem könnyű a mozaik-modellt érvényesíteni, jóllehet itt még külön főhivatal (Szövetségi Multikulturális Minisztérium) is létrejött a különböző nemzeti-iségi törekvések kormányzati támogatására. Két hivatali nyelvet ismernek el, az angolt és a franciát, miközben az egyes körzetek maguk határozzák meg a nyelvhasználatot (de 10%-os képviseltség esetén már használni kell a kisebbség nyelvét is). Az egyéb nemzetiségeknek tehát a közéletben két nyelv közül kell választaniuk, és saját identitásuk fenntartása jószerével csak a magánéletben valósulhat meg.

Belgiumban a két nemzet részaránya gyakorlatilag azonos, így a lehetőségek kedvezőnek tűnhetnek a teljeskörű integráció szempontjából. Az utóbbi évtizedekben mégis számos konfliktushelyzet alakult ki. 1963-tól kezdődött meg a francia nyelv dominanciájának felszámolása, illetve a flamand nyelv témyerése. Külön probléma a főváros, amely ugyan flamand területen fekszik, viszont a francia befolyás egyre számottevőbb benne.

Az észak-olaszországi Dél-Tirolnak több évtizedes elnyomás után sikerült elérnie a német nyelv elismerését, hasonlóan Korzikához, ahol a jelek szerint az olasz nyelv elismerése önmagában még nem oldja meg az integrációs gondokat. Spanyolországban 1975 óta ismerik el a katalán, a baszk és a galíciai nyelvet, de e nyelvi kisebbségek — a szerző szerint — nem törekednek kiválásra, nem észlelhetők körükben ilyen centrifugális tendenciák.

Svájcban az 1874-es alkotmány vezette be a többnyelvűséget, négy nyelvet (német, francia, olasz és rétoromán) minősítve nemzeti nyelvnek, ezen belül az első hármat hivatalos nyelvnek. Ugyanakkor a kantonokat felruházzák azzal a joggal, hogy maguk állapítsák meg a hivatali nyelv(ek)et, kívánság szerint a döntés jogát akár a járásokig vagy a településekig is lebontva. A nyelvi határok nem követik a kantonokra való tagozódást (Bern, Friburg és Wallis kétnyelvű, Graubünden pedig háromnyelvű).

A nyelvi kisebbségek és területeik lehetnek gazdaságilag deprimált állapotban (Spanyolország, Nagy-Britannia, Franciaország), de lehetnek ellenkezőleg: éppen prosperáló is (Kanada, Belgium, Olaszország). Az érdekartikuláció jelentős terepe a politikai élet, s ezért nem véletlenül működik számos országban olyan párt,

amelyik egy bizonyos régió és/vagy kisebbség körében fejt ki élénk tevékenységet (Svájc, Nagy-Britannia, Olaszország stb.).

A föderalista típusú államokban a nemzetgyűlés felépítése is magán viseli az államszerveződés sajátosságait (a tagállamok az egyes országokban mint pl. az Egyesült Államokban, azonos számú személyt delegálhatnak a törvényhozásba; míg másutt, mint pl. Kanadában, a tagállam nagysága játszik ebben meghatározó szerepet). A központi állam és a részállamok illetékessége két elvet követhet: a feladat- vagy a funkciómegosztását (pl. az NSZK-ban csak szövetségi szintű törvényhozás van, de a kulturális terület irányításilag kizárólag a részállamok hatáskörébe tartozik, illetve az egyes szintek autonómiájáért (Kanadában az 1867-es törvény részletesen leírta, mely feladatkörök tartoznak a szövetségi és melyek a részállamok kompetenciájába, aminek következtében a részállami szinten a törvényalkotástól a végrehajtásig minden megjelenik). Hasonlóképpen rendkívül fontos szerepet játszik az adózás témaköre.

Újabban gyakran megfigyelhető jelenség, hogy a régiók/kisebbségek a végrehajtó hatalommal alkupozícióba kerülve, bizonyos jogokat tudnak kivívni maguknak, amelyeket aztán a parlament már csak szentesít. Egyesek ennek alapján már-már igazgatási föderalizmusról beszélnek. Egyébként ezek a folyamatok oda vezetnek, hogy a társadalomirányítás keretében egyre több szereplő jut szóhoz. Ez egyrészt növeli az érdekvényesítés esélyét, másrészt a konszenzuseresés sokoldalúvá tétele folytán az instabilitás okává is válhat.

Kanadában jóideje tartanak a nyelvhasználat, a kisebbségi jogok és az erőforrások igénybevétele témájában zajló viták, egyfajta frusztrációt is kiváltva az elhúzódó feszültséggócok miatt. Az egyesítés előtti NSZK-ban a nyolcvanas években tartós vitát váltott ki a különben meglehetősen homogén ország részállamai közötti pénzügyi kiegyenlítési mechanizmus, mígnem 1986-ban az Alkotmánybíróság úgy döntött el a vitát, hogy a pénzügyi kiegyenlítési technika alkotmányellenes több vonatkozásban is.

Az utóbbi évtizedben számos európai ország reformstratégiákat keres. Ezek meghatározó iránya a mindmáig centralizált államok decentralizációs célzatú formálása. Ez azonban nem megy könnyen. A skót és a wales-i parlamentnek máig sincs törvényalkotási jogköre. Korzikának, úgy tűnik, létrejöhet a regionális parlamentje olyan területek feletti befolyással, mint az oktatáspolitikai, területfejlesztés, lakásépítés, közlekedés, idegenforgalom. A francia Alkotmánytanács azonban alkotmányellenesnek minősítette azt a tervezett statútumpontot, miszerint "a korzikai nép a francia nép alkotóeleme". (Az Alkotmánytanács határozatát a Kisebbségkutatás 1994. évi 1. számának 78. lapján ismertettük. – a szerk.)

Nassmacher, Hiltrud: Minderheiten und Regierbarkeit. Erfahrungen aus westlichen Demokratien. = Politische Vierteljahresschrift, 1992. 33. H. 642-659. p.

S. P.

Föderáció, konföderáció, regionalizmus — alkotmányjogi szempontból (Kelet-európai megközelítések)

A fogalomkör, bár a vizsgálódás alkotmányjogi szempontból indult, tulajdonképpen nem kategorizálható tisztán e diszciplína fogalmi apparátusával, minthogy a szóban forgó jelenségek konkrét tartalma annyiféle, ahány gyakorlati formájuk létezik. Vegyük csak a legkézenfekvőbb példát az eltérések és a változatok illusztrálására, nevezetesen a szövetségi állam, illetve az államszövetség előfordulásait.

A föderációs formaként értelmezett államszövetség (ilyennek tekinthető 1789 óta az USA, 1848 óta Svájc és 1867 óta Németország) egyértelműen államjogi-alkotmányjogi fogalom, mert valamennyi része és egésze egyaránt állami értékű.

Ezzel szemben: ha az államszövetség konföderáció, tehát politikai értelmű egész, nem tekinthető teljes mértékben állam fogalmú szerveződésnek, de jure csak összekapcsolódó tagjai a tényleges államok. A konföderáció általában átmeneti forma; vagy egy majdani szövetségi állam csirája (mint ahogy ez az említett három állam előtörténetében így is jelentkezett) vagy egy megszűnőfélben lévő korábbi integráció "utóregzése" vagy pedig valamely birodalom felbomlási szakaszához szolgáló forma, pontosabban: alibi (pl. az 1958-60-as kérészetű francia próbálkozás a gyarmatbirodalom széthullása előtt, továbbá az 1926 óta "jegyzett" Brit Nemzetközösség, melynek jogi realitása kezdettől fogva mindmáig kétes, továbbá a szovjet utódállamok kelletlen, névleges és nem is teljes körű "közössége").

Egy-egy valódi szövetségi állam — s ezt is el kell mondani — nem szíveli a keretébe tartozó államok további decentralizációját: az itt-ott kieroszakolt regionális egységek legfeljebb közigazgatási és kommunális autonómiára tehetnek szert. A részletelemek tekintetében egyébként az azonos típusokon belül sincsenek teljesen azonos gyakorlati megoldások.

Az említett formációk eredetileg a nyugati demokráciák körében alakultak ki, és meghatározott fejlődési utakat bejárva szentesítették őket. Ezzel szemben a kommunista Kelet-Európában mesterségesen hívták életre különböző változataikat, mégpedig a soknemzetiségű államok és övezetek nemzetiségi-nemzeti ellentéteinek — úgymond — megoldása érdekében. Jellemző, hogy ott, ahol ilyen "promiszkuitás" nem állt fenn — példa rá az NDK —, inkább felszámolták a már egyszer kialakult szövetségi struktúrákat. (Az NSZK-ba történt beolvadás óta azonban már helyreállították őket.)

A kommunisták szeme előtt az lebegett, hogy a sokféle formában társított egységek kulisszái mögött a hatalmi központból úgyis kézben tarthatják, majd pedig elsorvaszthatják a különérdekeket és -identitásokat. Hogy a szóban forgó képződmények mennyire mesterséges kreációk voltak, azt a rendszerek bukását azonnal követő felbomlásuk és az érintettek vadul fellángoló gyűlölete mutatta meg. A káoszról kétféle kiút lehetséges. Az egyik a soknemzetiségű állam feldarabolása nemzeti államokra és ezek szuverén újratársulása egy lazább formában. A másik:

a nyugati típusú demokratikus állami újjáépítkezés a konkrét és valóságos figyelembe vett etnikai helyzetnek megfelelő föderális-regionális formákkal. Kelet-Európa válságba fordult övezeteit végigtekintve, igen kritikus a helyzet a volt Szovjetunió és Jugoszlávia vonatkozásában, valamivel kezelhetőbb Románia és a szintén szétesett Csehszlovákia esetében.

A Szovjetunió és utódállamai

A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége mint államképződmény Sztálin regionális-autonóm elképzelésével szemben Lenin szuverenista koncepciója jegyében jött létre. Vezető egysége, az Orosz Föderáció viszont — nevével ellentétben — helyi autonómiákkal valóban kiegészített egységformáció lett. Az autonómiákat több szinten alkalmazták: voltak autonóm köztársaságok, területek és körzetek, sőt 1926 és 1937 között még nemzetiségi járások és falvak is. A kétféle építkezés különbségét érzékelteti az "ukrán típus — baskír típus" közhasználatba került kifejezéspárja.

Ma már korántsem közismertek az 1956-ig változtatott-alakított szövetségi forma történeti állomásai. Ezért érdemes őket felidézni.

A Szovjetuniót 1922-ben megalapító négy tagállam Oroszország, Ukrajna, Belorusszia és a Kaukázuson-túli Szovjet Szocialista Köztársaság volt, amely Grúziát, Örményországot és Azerbajdzsánt foglalta magába. Ez utóbbi mint globális szövetségi forma 1936-ban megszűnt, és három korábbi tagállama saját szuverenitással kapcsolódott a nagy szövetségekhez. Az Orosz Föderációból utólag kikülönített tagállamként "csatlakozott vissza" az Unióhoz Üzbegisztán és Türkmenisztán 1925-ben, Tadzsikisztán 1931-ben, Kirgizisztán és Kazahsztán 1936-ban. A Molotov-Ribbentropp-féle paktum titkos záradékából következett bekebelezéseket (Moldva, Litvánia, Lett- és Észtország és Karélia) 1940-ben ugyancsak az Unióhoz való "csatlakozásnak" minősítették. (Karéliát egyébként 1956-ban autonóm köztársasággá sorolták vissza.) Így, így formálódott az a szovjet állam, amely legkésőbbi időszakában 15 szövetségi köztársaságból állt, és amely a felbomlást követően ugyanennyi független államra darabolódott szét.

Mostanában már nagyjából tudjuk, hogy mennyire formális volt a szovjet állam-szövetségen belüli szövetségi állami szuverenitás, az autonóm köztársaságok és a még alacsonyabb szintek szuverenitásának mértékéről nem is szólva. Lényegében — bármelyik szintet vesszük is — nyelvi-kulturális autonómiát engedélyeztek csupán, azonban még ezt is korlátozta és bomlasztotta az idők folyamán más-más tempójú és területenként is eltérő intenzitással folytatott oroszosítás. A szövetségi állami jogosultságok érvényesítésének, az alkotmányosság ismételt deklarálásán túlmenően, még csírájában sem volt meg a lehetősége: ennek útját ui. határozottan és következetesen vágta el a demokratikus centralizmus elve és a központi egypárti irányítás gyakorlata. Az 1977. évi ún. brezsnyevi alkotmány meghatározása tulajdonképpen mindent elárul erről a szovjet államról: "egységes szövetségi soknemzetiségű állam" (jegyinoje szozuznoje mnogonacionalnoje goszudarsztvo).

Az időközben függetlenné vált szövetségi köztársaságok egy része által deklarált formáció, a Független Államok Szövetsége, tulajdonképpen eléggé meghatározhatatlan és átmenetinek látszó társulás. Az egyes köztársaságok két- és többoldalú kapcsolatai korántsem harmonikusak, a fő problémák több helyütt a nemzetiségi kérdés körül jegecesednek ki. Ezek demokratikus kezelését a nemzetállami koncepció akadályozza. (Oroszország e tekintetben kivételnek számít.)

Egy boldogabb "végkifejlet" felé akár a korábbi szovjet autonóm kezdeményezésekből is ki lehetne indulni, de legalábbis a kései (és elkésett) 1990. évi nemzetiségi törvényből. Egyébként ez utóbbi jogszabály ukrán, de már csak törvényerejű adaptálása nyomán válhatott legálissá a kárpátjai magyar körzetét indított küzdelem.

Nemzeti-nemzetiségi szempontból Oroszország leendő útja a legnehezebb a számos, különböző nagyságú kisebbség miatt, amely ráadásul legtöbbször más, főként orosz népességgel él együtt. A föderációról mint soknemzetiségű népről beszél a napirenden lévő alkotmánytervezet, és olyan szövetségi államformában gondolkodik, amely egyenjogú köztársaságok és tartományok sorából épül fel, miközben ún. szövetségi területeket is magában foglal. Tizenhat volt autonóm köztársaság és négy autonóm terület 1991-ben már ideiglenes jelleggel meg is kapta az Orosz Föderáció Szövetségi Köztársasága státuszát. Ezekhez társulnak az alkotmánytervezet szerint (aszimmetrikus szerkezetben) az orosz tartományok, amilyen belül — természetesen — további autonómiák képzelendők el.

Jugoszlávia és utódállamai

A nemzeti tagállamok szövetségére épített Jugoszlávia titói koncepciója a jugoszláv kommunisták korábbi határozataira, illetve ezek háttérében a szovjet mintára megy tulajdonképpen vissza.

Az 1946. évi alkotmányban rögzített struktúra a Moszkvával való szakítást követően a látszat-föderalizmusból több ponton is a pozitív decentralizálás irányába mozdult el az 1953 és 1974 között bekövetkezett alkotmánymódosítások során. Ezen túlmenően Szerbia két autonóm tartománya részleges köztársasági jogosultságokat is szerzett. Az egypárti irányítást ugyancsak föderalizálták.

Az említett elmozdulások természetesen nem feleltek meg a szerb befolyást megőrizni, illetve erősíteni akaró elképzeléseknek, s ezért mihelyest a szövetségi egységállam államszövetségi típusú átalakítása napirendre került, Slobodan Milošević új Szerbiája ezt megakadályozta, és véres polgárháborúba hajszolta a térséget. Felszámolásra kerültek a Szerbián belüli korábbi autonómiák is (vö. az 1989. évi alkotmánymódosítással).

Horvátország ugyanekkor a területi autonómia elve szerint tett kezdeményező lépéseket: a helyi többséget alkotó kisebbségnek tényleges területi, a "nem többségi" kisebbségnek pedig önkormányzati autonómiát ígért (ld. az 1991. évi kisebbségi törvényt). A horvát rendezési kísérlet pozitívan érinti a Krajnát és — mérsékeltebben — a vegyes lakosságú Szlavóniát.

Bosznia-Hercegovina kisebbségi-többségi ügyeit ma már — és mióta! — nyílt háborúban akarják eldönteni.

Csehszlovákia

A cseh-szlovák partnerség 1918. évi elégtelen meghatározását eredetileg a kommunisták is magukévá tették, s csak annyiban javítottak rajta, hogy az aszimmetrikus modell keretében a második világháború után felállították a Szlovák Nemzeti Tanácsot. Ez az egypárti központosítottság viszonyai között igencsak formális regionalizmust eredményezett. A szimmetrikusabb államszövetség csak 1969-ben jött létre, de ezután több újraközpontosító intézkedés ezt is gyorsan üressé tette. Az 1989-ben napirendre került újrarendezés megkésett volt, és megbukott a föléledő szlovák nacionalizmus függetlenségi követelésén. (A tanulmány még Csehszlovákia de facto szétválása előtt íródott.)

Románia

Erre az országra a jelen összefüggéseiben elsősorban a volt-nincs magyar területi autonómia kérdésköre vonatkozik. Ez 1952 és 1961 között Magyar Autonóm Terület, 1961-től pedig Maros Magyar Autonóm Tartomány néven állt fenn 1968-ig, s utolsó éveiben egyre inkább a felszámolás irányába ható intézkedésekkel bekerítetten vergődött.

A tartományi autonómiára utaló minden újabb felvetés a román nemzetállami integritást veszélyeztető szeparatizmus vádját hívja ki maga ellen a diktatúra bukása után is, minthogy az új Románia demokratikus úton elfogadott alkotmányában kinyilvánítja, hogy idegen tőle minden regionalizmus-elképzelés.

A területi (kollektív) autonómia realitásának alapfeltételei

A területi autonómia sokféle indokból jöhet létre, Kelet-Európában azonban továbbra is elsősorban a nemzetiségi problematika tájékán kerülhet számításba. A vele való élésre — a volt szovjet régiótól az új délszláv államokig — igen tág tér kínálkoznék, mivel az új nemzeti államok többségében is felettebb tarka a nemzetiség térkép.

De nem közömbös, hogy megszervezésének a megvalósíthatóság előfeltételeinek tisztázásával vagy pusztán délibábkergetéssel vágnak-e neki. A reális elképzelés előfeltételei: az érintett kisebbségi kompakt letelepedettség. Ennélfogva a zsidó és cigány kisebbségek vagy a régi Szovjetunió német, tatár stb. lakosai szempontjából pl. aligha követhető út az erre való törekvés. Ha esetenként az ilyen kisebbségek szétszórattatása jogellenes is volt, "visszacsinálni" nem nagyon lehet.

A realitás további feltételei: a szóban forgó régióon belül a kisebbség többséget képezzen, mert ellenkező esetben az autonómia megfeneklik az államalkotó nemzet szabotázsán. Azonban majd mindegyik autonómiára alkalmas régió ese-

tében szembetaláljuk magunkat a közigazgatási és állami határkiigazításokra való törekvések vádjával, ami elferdíti a képet.

Harmadsorban számolni kell a sikeresen kivított kisebbségi autonómián belüli új kisebbségek (más nemzetiségek, illetve az államalkotó nemzet ide települt tagjai) védelmével. Ilyen vonatkozású biztosítékok szerepelnek a horvát kisebbségi törvényben a szerb autonómiákon belüli horvát kisebbség számára.

A perszónáautonómiai változat

Minden megvalósítható területi autonómia csak részleges megoldás: az adott kisebbség területen kívül lakó tagjai és az elszórt telepedettségű kisebbségek természetesen kimeradnak belőle, illetve nem élhetnek vele. Számukra az ausztromarxista koncepcióra visszavezethető perszónális autonómia érhető el, amely lényegében kultúraközösségi identitásuk fennmaradását segíti elő. Innen másik elnevezése: kulturális autonómia.

Ennek előnyei: nem teremt maga körül új kisebbséget, nem irritálja annyira a többségi öntudatokat. Gyakorlati mintája született a két világháború közötti Észtországban, ma törvényhozási aktualitása van Lett- és Horvátországban, Ukrajnában és Szlovéniában. E fejleményeket közelebbről megvizsgálva: miközben gyakorta kétes bizonyos elképzelések és javaslatok következetessége, illetve komolysága, mégis vannak előremutató összetevők bennük. Pl. az új magyar alkotmányban, ha nem is nevesíti az itt tárgyalt kategóriákat.

Brunner, Georg: Föderation, Konföderation und Regionalismus in verfassungsrechtlicher Sicht. = Südosteuropa Mitteilungen, 32. vol. 1992. 2. no. 89-103. p.

K. S.

Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján

A kissé romantikus cím az 1991-ben megjelent *Ez hát a hon...* (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918-1991) folytatását, adattári részét takarja. Az összetartozó két kiadvány megjelenése közötti két év ugyanakkor csak történelmileg számít "pillanatnyi" időnek. Az augusztusi moszkvai puccs után ui. felgyorsultak az események: Ukrajna önálló állam lett, Kárpátalján pedig nemzetközi egyezmények és a helyi népszavazás által vált lehetővé a nemzetiségi lét újjászervezése. Nem véletlen tehát, hogy a kissé hosszabb bevezető részletesen számol be e két év eseményeiről, a magyar lakosság gazdasági és kulturális életét, politikai helyzetét befolyásoló történésekről.

Ezt követi az adattári rész, amely közigazgatási egységek (kerületek) szerint sorakoztatja fel a magyar, illetve részben magyar települések adatait. Az egyes szócikkek közlik a település nevét, névváltozatait, földrajzi behatárolását és demográfiai adatait — mintegy két évszázadra visszamenően. Ezt követi egy rövid

történeti összefoglaló, a gazdaságra, kultúrára, hitéletre vonatkozó adatok majd az emlékhelyek, nevezetességek stb. felsorolása.

A jelentősebb települések — a városok és a kerületi központok — leírása természetesen részletesebb, történeti kronológiát és az adott település neves szülőiteiről összeállított névsort is tartalmaz.

Az adatokat illetően a kiadvány pótolhatatlan forrás. Csupán a történelem, a műemlék stb. felsorolásában érezhető a másodforrások esetlegessége. Csak példaként: a kiadvány még ma is Ybl Miklós alkotásaként tartja számon az ungvári megyeháza neoklasszicista épületét, amelyet pedig köztudottan három miskolci építész-vállalkozó építtetett, korabeli "típusstervek" alapján.

A függelék közli Kárpátalja magyar nemzetiségi térképét (Kocsis Károly nyomán), a legutolsó népszámlálás összefoglaló adatait, az 1991 óta született fontosabb politikai dokumentumokat, az említett települések ukrán-magyar névmutatóját és a felhasznált irodalom gazdag jegyzékét.

Botlik József-Dupka György: Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján. — Ungvár—Bp. 1993. Intermix Kiadó. 360 p.

S. B. A.

Tolerancia és intolerancia Közép-Európa nagyvárosalban. A modell: Pozsony

A cím alatt két etnológiai tanulmányt referálunk. Az elsőt Peter Salner írta, s benne a címben megnevezett jelenségek történetét 1919 óta a közelmúltig követi. Ezért ez képezi a referátum fő "szövetét" is, mégpedig anélkül, hogy a szerző nevére a továbbiakban egyszer is hivatkoznánk. A másik tanulmány Daniel Luther műve, és az első bizonyos, az 1919 és 1924 közötti időszakra vonatkozó "kinagyításának" fogható fel. Ha ennek mondanivalóját kivonatoljuk, természetesen utalni fogunk a szerzőre.

A szlovák etnológia eddig mikroszemléletű volt. Ám ez beszűkült szemlélet, minthogy a tolerancia és az intolerancia korántsem formálódik kizárólag a közvetlen környezetben. Mindkét jelenség erősödése és gyengülése egyaránt nyomon követhető a hivatalos — formális — és a közvéleményi — informális — kapcsolatok alakulásában. Az intolerancia súlyos esete, amikor a hatalom határozza meg az "ellenséget", ami nemzetiségi, faji, vallási, osztály-, ideológiai alapon egyaránt lehetséges. "Pozsony környezetében a 20. században számos esetben taszítottak a társadalom peremére a lakosság egész csoportjai, sőt: ezeknek a csoportoknak időlegesen vagy tartósan el is kellett hagyniuk a várost. Elég, ha a csehek, zsidók és cigányok 1939 utáni sorsára, a magyarok és németek későbbi esetére, majd az 'osztályellenségek', a 'klerikális reakció', a 'cionisták', az 'értelmiségiek' 1848 utáni 'élményeire' vagy a 'jobboldali elhajtók' elleni bánásmódra gondolunk."

Az intolerancia hullámain az emberi kapcsolatok hívei, illetve ezek merészebb egyedei ugyan enyhíthetik (pl. zsidómentés), de csak csoportjuk előtt titkolódzva, esetleg éppen annak ellenére.

Mindazonáltal nem minden intolerancia ítéhető el, különösen az nem, amikor a társadalmi tolerancia határainak megsértése a saját csoport fenyegetését és az agresszió támogatását jelenti.

Az intoleranciát kiváltó ellentétek között meg kell említeni a többség — kisebbség, az autochton lakosság — beköltözők, a munkaadók — munkavállalók közöttieket, amelyek gyakorta nemzetiségi csoportok közötti feszültségként manifesztálódnak. Pozsony a fenti ellentétek "kezelési módjára" annál is jobb példa, mivel sorsfordító dátumai a demokrácia és a totalitárius rendszerek váltakozását hozták magukkal — az utóbb említettek túlsúlya mellett.

Pozsony lakosságának nemzetiségi összetétele a következőképpen alakult (százalékosan):

	Szlovák	Magyar	Német	Egyéb
1890	16,6	19,9	59,9	3,6
1910	14,9	40,5	41,9	2,7
1930	29,8	16,2	28,1	25,9 (főként csehek)

A harmincas adat azt mutatja, hogy az egyes nemzetiségi csoportok a nagyarányú beköltözés folytán valahogy egyensúlyba kerültek, miközben egyik sem tett szert abszolút többségre és döntő befolyásra sem a város életében.

A toleranciának ezt a korszakát azonban az államfordulatot követően, legalábbis 1919 és 1924 között felettébb heves társadalmi konfliktusok előzték meg. Kiváltó okairól (államfordulat, a cseh legionáriusok túlkapásai, életszínvonalbeli problémák stb.) és az egyes nemzetiségek bennük való (igen sok ellentmondást tartalmazó) részvételéről Daniel Luther ír számos konkrét példára támaszkodva.

Mondanivalóját a következőképpen összegezi:

"Az 1918. évi államfordulatot követő öt zaklatott év nemcsak egy városi társadalom képét mutatja fel a történelmi sorsfordulók körülményei közepette. Példáján kísérletet tettünk azoknak a szituációknak bemutatására, amelyek a társadalmi konfliktusok forrásai lettek. Ezek a toleráns és intoleráns magatartások identifikálásához szolgálhatnak tanulmányi anyagul.

Pozsony lakosságának életében csupán az 1919. év hozott alapvető változásokat. A város katonai megszállása és az új kormány megérkezése nyomán nemcsak az államiság és a politikai hatalom változása kezdődött el a városban, hanem a lakosság egyes rétegei és csoportjai közötti kapcsolatok szerkezetének változása is. A politikai hatalom azokat a polgárokat preferálta, akik az etnikai hovatartozás szerinti társadalmi hierarchiában a legalacsonyabb fokon álltak, és akiknek többsége beköltözött volt. Elkezdődött a városi társadalom egészének átrendeződése.

Az egyes lakossági csoportok ezeket a változásokat ellentétes módon élték meg. Egyesek nyereséget, mások pozícióvesztést érzektek, illetve érdekeik realizálódását vagy éppen fenyegetését látták bennük. Polarizálódtak az addig közkeletűen alkalmazott társadalmi szabályokkal szembeni álláspontok, de még ennél is erősebben ama teljesen új értékekkel szembeniek, amelyek révén a

változások végbementek és indoklást nyertek. A konfliktusok megnyilvánulási formája vagy negatív álláspont (tiltakozás) vagy a pozitív (egyetértés) volt a társadalmilag forszírozott értékek vonatkozásában. Az egymással konfliktusban lévő csoportok kapcsolatainak intolerancia-mértéke az általuk védett értékek ellentétességének mélységével függött össze. A legkifejezettebb polarizáció az alábbi álláspontokban nyilvánult meg:

a) az államalakulathoz (a megszűnt monarchia — köztársaság) való viszonyban, ahol is a konfliktus abban gyökerezett, hogy a város nem tolerálta az állam legjellemzőbb jegyeit-jelvényeit (a képviselőket, a hatalmi tényezőket, a nyilvánosan megült állami ünnepeket, a nagygyűléseket, a hivatalos nyelvet és az állami jelvényeket);

b) a különböző etnikumokhoz (a magyarhoz és némethez, illetve a szlovákhöz és csehhez) való tartozással kapcsolatban, ahol az volt az intolerancia, hogy konfliktusok keletkeztek, az etnikai közösségek és az etnicitás jegyeit tartalmazó megnyilvánulások társadalmi státuszok el nem ismerése miatt;

c) a hovatartozás ("presporákok" — beköltözöttek) kérdését illetően, ahol az okozta a konfliktust, hogy a beköltözöttek nem respektálták a autochton lakosság kurrens életviteli szokásait, illetve az, hogy a beköltözöttek sem szerveülhettek a város társadalmi, kulturális és gazdasági életébe;

d) a gazdasági érdekek mentén (lakossági csoport — munkáltató — állam), ahol a konfliktus a fenyegetett társadalmi csoportok követelményeinek intoleráns kezelésében gyökerezett.

A társadalmi állásfoglalások elemzése jelzi a pozsonyi lakosság érdekeinek differenciáltságát. A politikai megosztottság az iménti séma szerint tagolódott, miközben eleinte az államformával kapcsolatos magatartásformák domináltak benne. Ezt a politikai orientációk népi megnevezései is dokumentálják: magyarok — monarchisták, csehszlovákok — republikánusok (progresszívek), ludákok (Hlinka pártiak) — autonomisták. A konfliktushelyzetek leggyakrabban etnikai ellentétek formájában nyilvánultak meg, holott okaik mélyebben rejlettek."

Az 1924 után kialakult pozsonyi "treuga dei"-ről ugyancsak Daniel Luther fest — a visszaemlékezők vallomásait összefoglalva — érzékletes képet: ". . . a lakosság természetes többnyelvűsége (német-magyar-szlovák), a vallási türelem lehetővé tette a konfliktusok nélküli együttélést. Az is megemlíttetik, hogy azokat a szlovákokat és cseheket, akik az első Csehszlovák Köztársaság megalakulása után tömegesen költöztek be a városba, a betokosodott, sőt: konzervatív életmód felfrissítő eleme gyanánt fogadták, akár társadalmi, akár kulturális és akár gazdasági vonatkozásokról volt szó. A város lakosságának etnikai, foglalkozási és vallási differenciáltsága a kulturális, egyesületi és gazdasági élet gazdag struktúrájában manifesztálódott, s ennek nem volt etnikai izoláltsága. A korábban ismeretlen konfliktusokkal fellépő változások csak a fasiszmus uralomra jutása után következtek be, amikor is az intolerancia fokozatosan minden nemzetiséget utolért."

Daniel Luther tanulmányától a továbbiakban eltekintve e pozsonyi "treuga dei" kedvenc színtereiről kell szólni. Ezek a következők voltak: kocsmák-borozók

(hosszú asztalos-pados berendezésük is a különböző rétegek toleráns együttélését szimbolizálta), kávéházi társaságok (az "egy gyékényen árulók", a közös érdekek és érdeklődésűek számára), a tradicionális városi megnyilvánulások (bálak, felvonulások, egyházi aktivitások), egyes utcák kollektív megmozdulásai. Igen fejlett volt a felettebb változatos (szociális, etnikai, vallási, kulturális, szakmai és hobby) alapokon szerveződő egyesületi élet. Míg a századelőn kb. 100 egyesület volt a városban, addig 1931-ben 676.

Ha voltak is — és persze: szükségképpen voltak — a városban konfliktusok, azok kezelésében-feloldásában csak elvétve jelent meg az erőszak. Ehelyett szimbolikus megnyilatkozásokkal próbálták feloldani őket.

A városi életnek ezeket a hagyományos formáit és színtereit később — nem is egyszer — a "haladás és az ész" nevében törölték el, ítélték felejtésre. Nem jártak jobban egyes városrészek sem, amelyeket azért bontottak le, mert "épületeik szégyent hoznak ránk" (pl. a Váralja és a zsinagóga a Szlovák Nemzeti Felkelés hídjának felépítése miatt esett áldozatul). Az "ügyeletes ideológiák" tökéletesebb "múltfelejtés" érdekében megváltoztatták az utcák-terek nevét is (pl. Piactér — Vilmos császár tér — Köztársaság tér — Hlinka-tér — Sztálin-tér — Szlovák Nemzeti Felkelés tere), s nem feledkeztek meg egyes épületek nevének megmásmásításáról sem (pl. Café Hungária — Café Berlin — Hermann Göring Haus — autószalom — Csehszlovák Szovjet Barátsági Társaság Háza — Szlovák Nemzeti Galéria).

A város "kis történetében" a "nagy történelem", nevezetesen az Anschluss eseménye kezdte kiélezni a helyzetet, amely azután — időnként más-más előjellel — vagy ötven éven át szinte a végletességig éleződött tovább. Mindennaposak lettek a zsidólázadások, a magyar és német mozgolódások. Megromlottak a szlovákság és csehek közötti kapcsolatok. A Szlovák Állam megszületése után egyre inkább tért hódított az "egy nemzet, egy párt" gyakorlata. Mint ismeretes, hogy erre az elpusztított zsidókon kívül, előbb a csehek fizettek rá (kiutasították őket), majd a második világháború végeztével ugyanígy jártak a németek is, (jórészt) a magyarok is.

A korábbi nyílt társadalomban nem tapasztalt jelenség lett egyik jellemzője az intoleráns rezsimnek: a kisebbségek megkísérik letagadni, elleplezni saját identitásukat. A zsidók megkeresztelkednek, később kommunistának álcázzák magukat, a magyarok és a németek szlovák őseket igyekeznek kimutatni. Ám a többség sem "úsztat meg" simán a rendszerváltozásokat, minthogy a szüntelen igazodás és újravigazodás komoly torzulásokat okozott a hozzátartozó egyének identitástudatában. Ám ez nem volt pozsonyi, csak szlovákiai fejlemény, a kelet-közép-európai államok mindegyikében fellépett. (Ezt egy Hanák Pétertől vett idézet tanúsítja, támasztja alá a magyarországi "igazodási kényszerekről".)

A pozsonyi fejlődéstörténet tanulságait a következőképpen lehet summázni: "A tolerancia és az intolerancia a mértékét korántsem csak vagy túlnyomóan az egyedek és egyéni tulajdonságaik határozzák meg, hanem azok a globális folyamatok, amelyek kijelölik a társadalmi tolerancia határait, s így megteremtik, illetve

likvidálják a nézetek pluralitásának előfeltételeit. A pozsonyi fejlődésre jellemző a város homogenitását szorgalmazó nyomás fokozódása. 1938 októbere után az etnikai és vallási egységet erőltetik, 1948 után a szociális különbözőségeket is megpróbálják likvidálni. Fokozatosan kiveszett az a nézetbeli pluralitás is, amely a különféle informális csoportok létevel állt összefüggésben. A (látszólagos) egység létrejöttével egyenes arányban 'kisebbségi reakciók' ütik fel a fejüket: növekszik a kölcsönös izoláció, fokozódik az intolerancia mind a hivatalos, mind az informális kapcsolatokban. A tolerancia becses, de gyakorta egyenesen nem kívánatos áruvá változott . . ."

Salner, Peter: Tolernacia a intolerancia vol vel'kich mestách Strenej Európy. (Model Bratislava.) = Slovensky národopis, 41. roc. 1993. 1. c. 3-15. p.

Luther, Daniel: Spolocenské konflikty v poprevratovej Bratislave (1919-1924). = Slovensky národopis, 41. roc. 1993. 1. c. 16-29. p.

F. T.

Történelmi tradíciók és a szlovákok identitástudata

A neves szlovák történész az identitástudatot a nemzeti tudat magasabb rendű formájának tartja. "Nálunk például sokan . . . tudatában vannak szlovák származásuknak, — írja többek között, ám öntudatos szlováknak mégsem mondhatók." Másként mondva: a nemzet sanyarú történetéből következően az identitástudat korántsem fejlődött ki a maga teljességében valamennyi szlovák nemzetiségű állampolgárban. Ennek ellenére tévúton járnak azok a történészek, akik azt állítják, hogy a szlovák identitástudat hiányos elterjedtsége folytán még a 20. század elején sem lehet szlovák nemzetről beszélni.

Egy-egy nemzet tradíciói — az anyagi kultúra emlékeitől eltekintve — történelmiek, s mint ilyenek jelentős szerepet játszanak a nemzeti tudat kialakulásánál és megerősödésénél, illetve — még inkább — az identitástudat fejlődési folyamatában. A továbbiakban így folytatja gondolatmenetét a szerző: "Történészként már igen régtől fogva, évtizedek óta érzékelem, hogy történelmi tradícióink közül sok nincs 'abban a fekvésben', amely megfelelné a történelmi megismerés mai állapotának." Túlteng bennük a romantikus elem. Miközben ezekkel a romantikus elemekkel könnyebb lelkiileg azonosulni, mint a tudományos feltárt múlttal, mégis: a romantika ideje igencsak lejárt.

A romantikus történelmi tradíciók sajátos módon mutatják be a múltat: itt kifejeznek vagy legalábbis háttérbe szorítanak bizonyos elemeket belőle, másokat pedig túldicsérnek, ott meg kisajátítanak vagy félig-meddig idegen tollakkal dicsekszenek stb. A szlovák történelmi tradíciókra különösen jellemző a végletek közötti ingadozás, amelyet a "másokét ne sajátítsuk ki, a magunkét ne engedjük át" jegyében illenék megszüntetni.

Konkréten a következő végletek meglétére figyelmeztet a szerző: Bár Pribina "az első regisztrálható rétege annak, ami szlovák történelmi tradíciónak tartható",

csak igen érintőlegesen és halványan szerepel a nemzet történeti visszaemlékezéseiben. Az nem lehet kifogás, hogy korántsem uralta Szlovákia területének egészét (csak nyugati részét), sőt még az sem, hogy a (nagy) morva dinasztia törvénytelen sarja lett volna, de hát ezt aligha lehet bebizonyítani.

Annál ragyogóbban él a tradíciók között Nagy-Morávia emléke, olyannyira, hogy némelyek egyenesen "Szlovák Birodalomnak" emlegetik ezt az államalakulatot, amely valójában morva-szlovák dualista állam volt. A magyarok ennek keleti részét foglalták el a 10. században, a nyugatiit pedig a csehek szerezték meg — véglegesen a 11-ikben. Így hát arról sem lehet beszélni, hogy Nagy-Morávia a csehek és a szlovákok közös állama lett volna valaha is.

A szlovákok nem kevésbé hajlamosak a cirilli-metódi tradíció kisajátítására, holott tudni kell: Metód székhelye nem Szlovákia területén volt, hanem Morvaországban (a 880-ban alapított nyitrai püspökség élén semmiképp sem állhatott ezért). Ami tény: a szláv liturgia Morvaország és Szlovákia területén próbáltatott ki, ám csakhamar a déli szláv területekre szorult vissza, ui. Svatopluk is a latin liturgia mellett "tette le a garast".

A latinitás és a latin liturgia megítélésében ellent kell állni bármiféle történelmietlenségnek, minthogy azokban az időkben ennek elsajátítása jelentette a kultúráltságot. Nem véletlen, hogy a történeti Magyarország első két szentje — Zórád és Benedek — az ország e tekintetben legfeljebb régiójában, azaz Szlovákia területén tevékenykedett.

Aztán: nem utolsósorban a latin egyház révén őrződött meg a szlovák nyelv és szellemiség is, bármit állítottak korábban erről. Ez úgy történt, hogy a latin egyház az alapvető imákat és szertartásokat nemzeti nyelven abszolválta, sőt később a plébániai iskolákban is nemzeti nyelveken oktattak, igaz: a latin nyelv elsajátításának igényével.

Sok a bizonytalanság a vallási megoszlás megítélésében, illetve abban, hogy a nemzetfejlődésben a csehszlovák (protestáns) vagy a szlovák (katolikus) irányzat szerzett-e több érdemet. Valójában e két irányzat váltogatta egymást. Így: a szlovák irányzat legkezdetén a protestáns Jakobaei Jakab állt (esetleg többedmagával). Nézeteit a katolikus értelmiségiek vették át. Krman Dániel pl. ifjú és érett férfi korában a maga sajátos "prohungarizmusával" igancsak szlovák orientációt képviselt. Csak később módosította nézeteit, amiben egyes protestáns értelmiségiek (pl. Bél Mátyás, Tomka-Sásky stb.) követték őt. Ám ezt a szálát a Stúr-követők megszakították. Őket mintegy ötven évvel később a maguk csehszlovák tradíciójával a hlasisták (= a Hlas c. folyóirat köré csoportosult marxisták) utánozták. Nézeteik balkövetkezményeit mindmáig érzékelni.

A nem szlovákok szlovákká "avatásának" sincs semmi értelme. Csak Mátét nem célszerű szlováknak tartani csak azért, mert Szlovákia területén tevékenykedett. Ugyanígy nem érdemes (nem volt) szlovák ősoket keresni Komenskynek, ha egyszer törzsökös cseh volt. Petőfi származásából sem lehet szlovák tőkét kovácsolni, minthogy ő magyarnak vallotta magát.

Végül: nincs minden rendjén a személyiségek történeti szerepének megítélésével sem. Egy történész azt állította, hogy Hlinka azért tartozik bele a szlovák történelembe, mert résztvett a csehszlovák állam megalakításában. És addigi tevékenysége nem része-e a szlovák történelemnek? Az ilyen és hasonló téveszmék beerősztésük a történelmi tradíciók tárházába, tovább rontotta az identitástudat — a tényeken alapuló önismeret — terjedésének és általánossá válásának esélyeit. Az "eredmény": manapság a szlovák identitástudat színvonala alacsonyabb, mint negyven-ötven évvel ezelőtt volt, amiben igencsak ludas az egyetlen szlovák egyetemen folyt történelemtanítás, különösen a szlovák történelem tanításának a mikéntje.

Marsina, Richard: Historické tradície a národné povedomie. = Slovenské pohľady, 1993. 2. č. 9-12. p.

F. T.

A horvátországi lakosság belső migrációjának alapvető jellegzetességgel 1880 és 1981 között

A tanulmány szerzője megállapítja, hogy a vizsgált időszakban rendszerint erőteljes volt a lakossági migráció, mind az időleges, mind pedig a végleges lakóhelyváltoztatás.

1880 és 1945 között a végleges lakóhelyváltoztatás volt az uralkodó. Az 1. világháború nagymértékben fokozta a horvát parasztság mobilitását; ez főként a külföld (Amerika), illetve a túlnépesedett agrár területekről a gyéribben lakott alföldi területek felé (Dalmácia hegyes vidékeiről a szlavóniai síkságra) valamint a kereskedelmi és ipari központok felé irányult. Emellett jelentős mértékű szervezett áttelepítés is folyt, pl. a nagybirtokok felosztása és az agrárkérdés megoldása érdekében. Mindez érzékeny változásokat idézett elő mind a származási hely, mind a letelepedés helyének lakossági összetételében. Ezek a demográfiai mozgások egyszersmind hatással voltak az általános gazdasági-társadalmi folyamatokra, a lakosság területi differenciálódására is.

A 2. világháború alatt az usztasa terror kényszerítette rá a horvát területeken élő szerbeket, hogy elhagyják otthonaikat, és Szerbiába meneküljenek. Az ilyen módon elnéptelenedett Kelet-Horvátországot Boszniából és Hercegovinából érkező menekültek népesítették be, akiknek egy része a szerb lakosság visszatérése folytán kénytelen volt visszatérni eredeti lakóhelyére.

1945 és 1981 között a migráció mértéke egyre fokozódott. Továbbra is a végleges áttelepülés dominált, ezúttal azonban a faluból a város felé irányult. A véglegesen lakóhelyet változtatók a fiatalabbak és a képzetebbek közül kerültek ki. A helyben maradó idősebb és képzetlenebb korosztályok számára kevés remény maradt, hogy kedvező gazdasági-társadalmi változások hordozóivá váljanak. S mlg a hátrányos helyzetű (elsősorban agrár) területek ilyen módon homo-

genizálódtak, addig a tömegeket befogadó, gazdaságilag fejlettebb területek (elsősorban a városok) demográfiaileg egyre heterogénebbé lettek. Horvátországra, a statisztikai adatok tanúsága szerint nem érvényes Ravenstein megállapítása, amely szerint a két pont közötti migráció mértéke fordítottan arányos a két pont közötti földrésznyi távolsággal, mivelhogy igen kiterjedt régiókkal nem volt intenzívebb vonzásra képes, jobb munka- és életkörülményeket kínáló városuk. Ezért az elvándorlók sokszor igen távoli célpontokat voltak kénytelenek választani. Az egykori Jugoszlávián belül Horvátországnak, viszonylagos fejlettsége folytán pozitív volt a bevándorlási mérlege.

1971 és 1981 között a végleges városba költözés mellett egyre nagyobb méreteket öltött a napi ingázás is. Ez elsősorban gazdasági kommunális és infrastruktúrális okokra vezethető vissza: a városok nem voltak képesek megbirkózni a lakosság létszámának rohamos növekedésével, s az alacsony keresetek miatt sokan nem tudtak lakást szerezni, új egzisztenciát teremteni a városban. Ez a folyamat azonban még nem tekinthető véglegesnek.

Nejmašić, Ivo: Osnovne značajke unutarnje migracije stanovništva Hrvatske, 1880-1981. = Migracijske teme, 8. vol. 1992. 2. no. 141-166. p.

Gy. M.

A szerbek: egy figyelmeztető hang a múltból

A közlemény három hosszabb levelet publikál a néhai Ernst C. Helmreich hagyatékából. Mindháromnak Mary Edit Durham (1863-1944), az angol publicista, író és festő a szerzője.

Mary Edith Durham a század első három évtizedében keresztül-kasul bejárta a Balkánt, amely iránt kifogyhatatlan érdeklődést táplált. Ennek ellenére — mint az Jonathan Helmreich bevezető jegyzetéből megtudjuk — ő sem volt mentes a korabeli nyugati érdeklődőkre jellemző elfogultságtól. Ők ugyanis, s köztük is kivált az angolok, mindenáron el akarták dönteni, hogy melyik nép a vétkes és melyik az ártatlan áldozat a balkáni konfliktussorozatban. A nyugati utazók és egyéb látogatók számára elfogadhatatlan volt a valóság (az ti. hogy, mindegyik nép vétett a másik ellen), s rendre kiválasztottak maguknak egy-egy kedvenc nemzetet, amelynek elszánt védelmezői lettek.

Durham az albánokat választotta ki. Sokat segített Albániának az állam függetlenné válásától kezdve publicistaként, de segélyakciók szervezőjeként is, legelőször az 1912-13-as balkáni háborúban. A hála nem maradt el: a Times hasábjain maga Zogu király búcsúztatta 1944-ben, és Scutariban (Shkoder) utcát neveztek el róla. Durham hét könyvet adott ki 1904 és 1928 között a Balkánról, útleírásokat és néprajzi-antropológiai köteteket egyaránt.

Durham a kedvenc albánok kiemelése végett is a szerbek számára tartogatta ellenszenvét. Szemérmetlen hazudozóknak minősítette őket, és a Balkán rossz szellemének tekintette politikájukat. Egy új balkáni konfliktussal terhes, jöllehet

hatvan évvel későbbi időszakban szinte figyelmeztetésként hatnak Durham levelei a fiatal amerikai történészhez, aki a balkáni háborúk diplomáciájával foglalkozott akkoriban.

A levelek 1930-31-ben keletkeztek, tehát a Jugoszlávián belüli szerb-horvát konfliktus egyik igen kiélezett szakaszában, amely végül a marseille-i királygyilkossághoz vezetett. Az első levélben Durham kijelenti: Szerbiát és Horvátországot csak az olaszok közös gyűlölete tartja együtt, s ennek Mussolini ostoba politikája az oka. Ha kedvezett volna az Itáliához csatolt délszlávoknak és a katolikus egyháznak, úgy megnyerte volna a horvátok rokonszenvét.

Horvátországban nyüzsögnek a szerb besúgók. Szerbia célja mindig is Nagy-Szerbia megteremtése volt — írja Durham. Ezért ölték meg Obrenovics Sándort és Ferenc Ferdinándot. A délszlávok felszabadításának eszméje mögött a nem-szerb kultúrák kiírtásának törekvése húzódott meg. Ezt keservesen tapasztalják a montenegróiak, akiknek büszkeségét sérti a szerbesítés. A kisebbségvédelmi szerződések ellenére a szerbek az annektált népek megfojtására törekednek. Az államnak szerbnek és ortodoxnak kell lennie szerintük, ezért politikai eszközzé tették az egyházat. A katolikus horvátoknál a szláv nyelvű liturgiát akarják bevezetni a latin helyett. Ezt kellett volna kihasználnia Mussolininak.

A horvátok bizony valódi szabadságban éltek a világháború előtt — szögezi le Durham. "Zágráb, amikor 1902-ben ott jártam, horvát zászlókkal és címerekkel volt teleaggatva, még a söröskorsók is piros-fehér-kékek voltak . . . Megkapták saját parlamentjüket, és céljuk csak a nagyobb autonómia lett volna, aminek elérésére minden esélyük megvolt. A lázadókat — főként diákok voltak — mindig Belgrádból tüzelték. A horvátok állítólag azért hajlottak a Jugoszláviához való csatlakozásra, nehogy vesztes nemzetként fejezzék be a háborút, s így elkerülhessék a jóvátétel terheit. Mégsem kerültek el a Belgrád általi "felszabadítást", amiért fizetniük kellett . . .

A második levélben szó esik Boszniáról is. Furcsa, de a török uralom alatt több vallásszabadság volt, mint a szerbek alatt — írja epésen a szerző.

A horvátok, macedónok és albánok rendszeresen kénytelenek tiltakozni a szerbek okozta sérelmek miatt. Durham beszámol egyik ismerősének tapasztalatairól, aki otthonos volt a századvégi, osztrák igazgatás alatt álló Boszniában, majd a világháború után újra ellátogatott oda. Nagy megdöbbenésére majdnem minden megszűnt, ami korábban az egykori török tartomány felvirágzását jelezte: az iskolák, utak, gazdálkodási létesítmények, szállodák. Mindenki visszakívánja az osztrákokat — írja a beszámoló. A szerbek tevékenysége kimerült abban, hogy ortodox templomokat építettek katolikus és muzulmán településeken.

Szlávvá tettük Európa jelentékeny részét — állapítja meg Durham. Olyan területeket juttattunk nekik, amelyeket önmaguk nem tudtak volna megszerezni. Ezzel valójában Oroszország régóta szövögetett terve valósult meg: megnyílt az út a balkáni orosz behatolás előtt.

A harmadik levél a világháború előzményeivel foglalkozik. Aki tanulmányozta ezt a kérdést — írja Durham —, nem kételkedhet abban, hogy Ausztriának teljesen igaza volt, amikor a folytonos és fokozódó szerb veszélyre figyelmeztetett. A békét

azonban azzal sem őrizhette volna meg, ha nem üzent volna hadat 1914-ben. Belgrád ezt a gyengeség jelének tartotta volna, és újabb áldozat, talán maga az uralkodó következett volna a merényletsorozatban. A szerbek mélységes megvetéssel beszéltek az osztrák hadsereg képességeiről, gúnyosan emlegették, hogy bármit tesznek vele, Ausztria gyáva a háborúhoz.

És valóban, amikor 1912 augusztusában a török-montenegrói határon küszöbön állott a háború a szerbek provokációinak eredményeként, az általuk buzdított montenegróiak nem vették komolyan sem a törökök tiltakozó jegyzékeit, sem a fenyegetést, hogy Ausztria a novipazári szandzsák újbóli megszállásával elvághatja Montenegrót a szerbiai hátszágától. Igazuk lett. Hasonlóan Oroszországhoz, Franciaországhoz és Angliához, Ausztria sem tett semmit, amikor kirobbantak a harcok, majd a törökök — mint várható volt — vereséget szenvedtek, és Szerbia nagy lépést tett kitűzött célja felé.

Helmreich, Jonathan: The Serbs: a warning from a past contributor. = Contemporary Review, 262. vol. 1993. 1528. No. 229-235. p.

Ba. K

Kis-Jugoszlávia gazdasági és társadalmi gondjai

A belgrádi Politika 1993 május elején arról tudósított, hogy az ország termelése havonta közel 40%-kal csökken, minden második foglalkoztatott kényszerszabadságon vegetál, az egy főre jutó nemzeti jövedelem tekintetében az ország a világ legszegényebb államai közé süllyedt. Kis-Jugoszláviát 1992 április végén kiáltották ki, így a Politika közzétette egyéves egyenleg felettébb lehangoló.

A Szerbiából és Montenegróból álló "szövetségi köztársaság" szerb szupremáciát reprezentál, hisz területének 86,5, népességének 93,9, a keresőképes lakoságnak 94, a társadalmi összterméknek 95%-a esik Szerbiára. Az új államalakulat 102 ezer négyzetkilométeren 10,5 millió lakos él, ami 40, illetve 44%-a a korábbi teljes Jugoszláviának. 1989-ben e két tagköztársaságra jutott a régi jugoszláv társadalmi össztermék 40%-a (ipari termékeknél 44, mezőgazdaságiaknál 18%).

Szlovénia és Horvátország lényegesen fejlettebb volt e "maradék" szövetségénél. Az 1989-es adatok szerint: az egy lakosra eső termék értéke az előbbi esetében kétszerese, míg az utóbbinál másfélszerese volt a szerbiai adatnak. Az új államszövetségnek azonban nem csupán a korábbi elmaradottság örökségével kell szembesülnie. Legalább ekkora probléma a jövő szempontjából, hogy csak feliben-harmadában valósult meg a piactudományra való áttérés, hogy a nagyszerb politika következtében a világ gazdasági embargóval sújtja az országot. Végül az a tény, hogy a nemzeti összterméknek egyharmadát a boszniai és horvátországi szerbek támogatására fordítják.

1992-ben a bruttó belföldi termék egyharmadával csökkent, ezen belül az ipar teljesítménye egynegyedével. 1989-ben volt utoljára gazdasági növekedés. Az akkori eredményhez viszonyítva az 1992. évi "teljesítmény": 45%-os csökkenés.

1992-ben kétezer százalékos volt az infláció, 1993-ban pedig még tovább erősödött: vágató hiperinflációba csapott át (1993 első négy hónapjában a fogyasztói árszint 44-szeresére nőtt, a mezőgazdaság termékeké pedig 55-szörösre). A reáljövedelem 1993 februárjától márciusig 28%-kal csökkent. 1993 első negyedében Kis-Jugoszlávia exportja 249 millió dollárt tett ki, 75%-kal kevesebbet az egy évvel korábbi hasonló időszakénál. Az import 836 millió dollárra rúgott (a csökkenés a korábbi évhez viszonyítva 46%-os). Az import zöme — 539 millió USD — a kelet-európai országokból érkezett. Figyelemre méltó, hogy 1993 első negyedében az ország gyakorlatilag nem exportált a korábbi tagköztársaságokba.

A társadalmi szektorban az 1993 márciusi átlagbér 1,5 millió dinár volt (ha az iménti összeget a feketepiaci 150 ezer dinár = 1 DM árfolyamon értékeli, akkor ez 10 DM). 1992 őszén a szakszervezet Szerbiában egy millió munkanélkülivel számolt, 1993 májusában pedig már a hivatalos adatok is 1,5 milliót jeleztek. A szerbiai lakosság 90%-a teljes bérét élelmiszerekre kénytelen költeni, vagyis a korábban domináns középrétegek teljesen eltűntek. A városi lakosság szenved a legjobbat: több mint a fele a szegények és éhezők hadait gyarapítja.

Kis-Jugoszláviában 600 ezer menekült van, közülük minden harmadik Belgrádban "kötött ki". Az elszegényedés oly mértékű, hogy egyesek már nem is Latin-Amerikával hasonlítják össze az országot, hanem Fekete-Afrikával. A családok átlagos jövedelme 3,6 millió dinár, amiből az élelmezés mindössze néhány napig finanszírozható. Utoljára 1979-ben volt kielégítő életszínvonal a régi Jugoszláviában.

Terjed az agresszivitás, a rablás: sokan a gazdagokat a "lumpenburzsoázia" kifejezéssel illetik. Az új jugoszláv kormányfő, R. Kontić leszögezte, hogy 1992-ben minden 100 dinár jövedelemből 37 a feketegazdaságban jött létre. Sok közgazdász a gazdaság helyzetét a "szabályozott káosz" kifejezéssel illusztrálja, miközben bámulatra méltónak ítélik azt, hogy a politikai rendszert alig rendítik meg a gazdasági pusztulás kétségbevonhatatlan tényei és trendjei.

Egy belgrádi cégvezető szerint a kormányzati politika következtében a lakosság szinte feléli saját hazáját. Az egyetlen "exportcikk" az albán lakosság, amely nagy számban keres és talál külföldi feketemunkát, ahonnan hazautalja jövedelmét.

A bűnözés soha nem látott mértékű. Két év alatt 60%-kal több erőszakos bűntettet követtek el. Képtelen méretűvé nőtt a fegyver- és kábítószerkereskedés, amiből mesés jövedelmek származnak. 1993 márciusában a 32. fővárosi autósza-lon nyílt meg, ahol egy 220 ezer dolláros Mercedes fél nap alatt kelt el.

Mind meghatározóbb, hogy a militarizmus hatja át az országot. A nemzeti jövedelem jórészt ennek révén tűnik fel.

Reuter, Jens: Wirtschaftliche und soziale Probleme im neuen Jugoslawien. = Südosteuropa 42. Bd. 1993. 5. 257-266. p.

S. P.

Görögországi cigány fiatalok problémái — boldogulási stratégiák

Európában általános jelenség, hogy a fokozott városiasodás következtében szegénynegyedekbe (voltaképpen gettókba) tömörül a cigányság. A leromlott lakáskörülmények, hiányos higiéniai feltételek és az alul-tápláltság következményeként ún. letelepedés-függő patológia tünetei ütköznek ki rajtuk. A gyermekhalandóság, bizonyos betegségek, pl. asztma, bronchitis, fogszuvasodás, kábítószer-függőség sokkal nagyobb mértékű, mint a nem-cigány társadalomban. A cigány fiataloknak is szembe kell nézniük a szegénységgel, egészségügyi problémákkal, diszkriminált helyzetükkel, kultúrájuk el nem ismert voltával. A tanulmány szisztematikusan halad végig a szociális környezet részéről érkező kihívások során; a rájuk válaszként adott boldogulási stratégiákat térképezi fel.

Fiatalok körében efféle vizsgálatot eddig még csak két ízben végeztek, izraeli, kibucban tartott, és arab gyermekek körében (Lifshitz ill. Mar'i és Levi).

Az összehasonlító tanulmány alapja két csoportban megejtett felmérés. Mindkét csoport tagjai 13-15 évesek, az egyik tagjai görögországi cigányok, a másiké görögök. A kutatóknak mindenképp előttről a kérdéssel kellett szembenéniük, hogy ki számít cigánynak, ki nem? A szaktudományban szokásos használt, szocio-demográfiai kritériumokat, ún. 'utazó' vagy 'vándorló' vették figyelembe a megkérdezettek esetében. (A hivatalos statisztikai adat szerint a görögországi cigányság 95%-a nomád volt 1981-ben.) A saját megítélés és a környezet véleménye azonban az e téren szokásos bizonytalanságokat nem oszlatta el. Végül abban a módszerbeli megoldásban maradtak, hogy akár tudatosan, akár nem, akár szándékosan, akár nem, a cigány két társadalomnak a tagja. Ezért döntöttek az egyéb körülményeiben hasonló, nem-cigány kontroll-csoport egyidejű vizsgálatával mellett a kutatók.

A válaszokat a problémának megfelelő kategóriákba rendezték: szegénység, család, iskola, identitás és beilleszkedés tárgykörbe. A csoportok szignifikánsan különböztek az iskolázottság és foglalkozás terén. A cigány csoport csaknem fele (27 férfi; 13 nő) sosem járt iskolába, analfabéta. Szüleikre ugyanez érvényes. A szülők alkalmi, szakképzettséget nem igénylő munkát végeznek, kb. 60%-uk évente kétszer is munkahelyet változtat. A nem-cigány ifjúság anyagi helyzetétől 80%-kal, vagy még nagyobb mértékben elmaradnak.

A problémákra válaszul alkalmazott stratégiákat szociális segély, interperszonális kapcsolatok (konfrontációk), egyéni megoldások, rezignáció, válságkezelés tárgykörökbe rendezték.

Az interjúk készítéséhez szervesen kapcsolódott egy kérdéssor, ami magára a vizsgálatra, ennek hasznosságra, a válaszadók őszinteségét befolyásoló körülményekre vonatkozott. Ezen kívül két előinterjú is megelőzte a ténylegest. A nyitott válaszos kérdőív használata bizonyult célravezetőnek. A második fázisban a kérdezőbiztosok egymással készítették interjút, majd végül a tényleges interjúkat magnóra vették, egyenként kb. másfél óra időtartamban. Három fő problémát kellett megnevezni az interjúalanyoknak, és elmondani a velük kapcsolatos megoldásokat.

A kutatók minden problémát aszerint is kategorizáltak, hogy a jelenre vonatkoznak-e, vagy a jövőre?

A vizsgálat leíró szakaszában a válaszok analizált egységeit "mindent vagy semmit" módszerrel kezelték, azaz akkor számították be a választ, ha az valamiféle stratégiai megoldást is tartalmazott. A cigány fiatalok sorrendben a szegénységet, a családot, illetve szociális helyzetüket jelölték meg problémáik kiinduló pontjának. A cigány/nem-cigány oppozíción túl logisztikus regresszióval is vizsgálták a válaszokat. A cigány fiatalok esetében így is az igazolódott, hogy az iskolázottság foka sokkal kevésbé áll problémáik kiinduló pontjában, mint a szegénység. A Wald-teszt megerősítette az iménti eredményeket: a cigány fiatalok szignifikánsan különböznek a nem-cigányoktól az olyan kontraszt kategóriákban, mint iskolázottság/szegénység, illetve identitás/szegénység. Egyedül a szocializáció/szegénység kategóriában magasabb a szocializáció mutatószáma mint az ellenpáré.

Jóllehet a szociálpszichológia nem egységes a kisebbségi csoportoknak a külső megítélése, illetve önértékelésük összefüggésének tekintetében, mégis feltűnő, hogy e vizsgálatban összesen 3-5 válaszban szerepelt negatív én-kép a cigány gyermekek önértékelésében.

Általános konkluzícióként elmondható, hogy a cigány fiatalokat nem foglalkoztatják az olyan, egész közösségüket érintő gondok, mint pl. identitás kialakítása, ápolása, vagy saját tananyag kérdése, ugyanakkor a szegénységben gyökerező családi problémák igen. A cigányok jobban hajlanak a rezignációra és nagyobb jelentőséget tulajdonítanak az interperszonális kapcsolatoknak (legyen az akár konfrontáció) a mindennapi nehézségekkel való küzdelem során, mint a nem-cigányok, akik többségükben tisztában vannak azzal, hogy szociális segélyért kell folyamodniuk, feszültségeik kezelhetőek, és egyéni megoldások is lehetségesek (hobby, kikapcsolódás, stb.). Reakcióikban a cigányok sokkal inkább emocionálisak, semmint gyakorlatiasak. További, aprólékosan kidolgozott tanulmányt kellene folytatni ahhoz, hogy kiderüljön, miért hajlanak a cigányok inkább az érzelmi stratégiákhoz. Ehhez egészen közelről kellene megvizsgálni a makro-szociális eljárásokat, melyekbe az asszimilációs politikához kapcsolódó integrációs és kirekesztő jelenségek is beletartoznak, valamint az olyan mikrojelenségek is, mint például a tanult tehetetlenség.

Dikaiou, Maria — Kiosseoglou, Grigoris: Identified Problems and Coping Strategies: Gypsy Minority Versus Non-Minority Adolescents. = International Migration, 31. vol. 1993. 4. no. 473-495. p.

K. J.

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Az önreflexió Szabédi Lászlónál

Széles Klára tanulmánya Szabédi László sokoldalú tevékenységéből csak néhány kulcsjelleget emel ki. Szabédi László személyében olyan költőt, íróst ismerhetünk meg, aki alkotói működése mellett folyamatosan fűrkészi saját mesterségbeli fogásait, a nem-tudatos folyamatot, a rejtekhelyekkel teli mű szabályait. A magyar irodalom- és tudománytörténetben különösen gazdag és rangos az a vonulat, amelyben Szabédi László helye kijelölhető: Arany Jánostól Babitsig, Németh Lászlótól Nemes Nagy Ágnesig tart. Ehhez a sorhoz hasonlítva feltűnő, hogy Szabédinál — verseiben, prózájában, esztétikai tanulmányaiban egyaránt — jelentős szerepet játszik az önreflexió.

Önmegszólító versei közé tartozik az 1924-ben született Ne ismerd meg magad c. költemény. A szókratészi gondolattal vitázva voltaképpen önmagával vitázik, s miközben arra inti magát: nincs "bűverő", mely életre keltené ábrándképeit, aközben épp e bűverő élteti, vezérli. Szokatlanabb azonban a Hasonlatok (1930) c. verse, melyben egy lírai "valóságos" és egy önkényesen tárgyiasított költői énnel találkozhatunk. S bár a szonett egésze hagyományos szerelmi vallomássá alakul a "hasonlítom magam saját magamhoz" fordulat a Szabédinál visszatérő ismerős önreflexió formák egyikének tekinthető. "Ne halj meg, bánat . . ." — szólítja meg az antropomorfizált szomorúságot — ". . . kire hálnál? / Én vagyok az édes fiad; / ha meghalnál magamra hálnál, / s vonszolhatnám javaidat" (Ne halj meg, bánat 1929). Eddig a szokásos lírai logikával követhető: a megszemélyesített bánat mintha szülője lenne; ő maga — a bánat fia. De a folytatás váratlan fordulatot hoz. "S torom után a nagy rokonság / komoly osztályra ha begyűl, / csak szegény fejemet átkoznák / el-kibeszélhetetlenül." A költő birtokosa a bánatnak, mintegy azonosul vele, miközben az örökös szerepkörében egy másik személyként jelenik meg. A bánatfogalom képként, az örökös képe pedig fogalomként vált szerepet; mindkettő az "én"-ben található.

Szabédi László esztétikai nézeteiből három alapvető mozzanatot emel ki a szerző: a valóság, a kép és a művészi kép fogalmainak egyéni értelmezését; előrebocsátva, hogy ha burkoltan és óvatosan is, de Szabédi László szembeszégül, pontosabban alapjaiban dubiózus a hivatalos lenini visszatükrözési elmélettel.

A valóságnak — Szabédi szerint — a visszatükrözés elméletében kifejtetten túlhangsúlyozottan fontos, elengedhetetlen eleme a "művész belső valósága". (Szabédi L.: Kép és forma. Esztétikai és verstani tanulmányok. Bukarest, 1967.)

A művészi alkotás s benne a művészi kép így a külső valóságnak "az én törvényei" alapján való újraalkotása. Eszerint a valóság és a valóság tükreinek vett műalkotás közé beékelődik, s mintegy kettős tükörként funkcionál a művész belső valósága, azaz a "visszatükröződő tudatos anyag", amely miközben "tükör", aközben "maga is a valóságos dolgok kategóriájába" tartozik.

Ehhez a felfogáshoz járul, amit Szabédi a kép és a művészi kép megkülönböztetése jegyében rendszerként felvázol. Habár a tanulmány keletkezésének idején igencsak óvakodik az idealista esztétikákra és filozófiákra való hivatkozásoktól, írása nyilvánvalóan egyféle, Arisztoteléstől Hegelig tartó összegezéssé kerekedik ki, s ezen belül hangsúlyozza az általa sarkalatosnak ítélt eltéréseket.

A képek, jelképek, metaforák vizsgálatának Szabédi által kitágított horizontja majd a modern nyelvészetnél, a Saussure után kibontakozó korszerű stilisztikai irányzatoknál kerül előtérbe.

"Szabédi László esztétikai gondolatvezetésében egyfelől ez a jelentésteremtés az, ami kulcspozícióba kerül; másrészt: a művészi formákra mint jelentéses formákra gondol . . . A képekben való közlés nem művészi, társadalmi tudatformái közt kiemelt vallásos utalás (bálványok) jelzi a kapcsolatokat logikusan felépített gondolatmenete és visszatérő művészi képeinek tudatos-öntudatlan asszociációs holdudvara között". A szerző úgy véli, hogy Szabédi olyan nyomon jár, amelyen a későbbi neves angol kutató, Douglas Berggsen a "misztikus kétértelműség" hangsúlyozásáig jut el. Azaz azt fedezi fel, összekeverve a két magatartást, hogy úgy tevékenykedik "mintha erkölcsileg felelős volna, miközben titkon tudja, hogy nem azt képviseli, ami van, hanem azt, ami kell." Mint a varázsló (pl. esőcsináló), aki beleéli magát a "szent játék"-ba (Huizinga), s ugyanakkor tudatában van annak, hogy ez csak a képzelet terméke.

Szabédi László esztétikai elméletében, műveiben — s végső bizonyoságként: életében — valami hasonlóval találkozhatunk. Egyik legjellegzetesebb kisregényének, a Veér Anna alszik címűnek, úgy tűnik, ez az egyik kulcsa.

Ez a "többemeletes" kisregény mintha minden olyan belső vezérfonalat magában rejtene, "ami összefűzi Szabédi verseinek, prózájának, esztétikai írásainak egyik közös karakterjegyét, a titokfejtő jelleget". Műfajilag a narráció és a líra között lebeg.

Már a mű címében szereplő név is különös, "rettentő szó": Veér Anna. Játékos és komor, mítikusan kétértelmű. "Te mindenkinél szebb vagy, mindennél szebb vagy, Anna. Ha minden a visszájára fordul, te akkor is Anna maradsz. Még a neved is olyan, mint egy dokumentum . . . Veér Anna vagy, Anna, rév vagy. Életem célja, nálad kikötök, rév." — mondja a kisregény főszereplője. Az elbeszélés alapvető dilemmája, hogy vajon Veér Anna létezik-e valójában. Ezt a triviális kérdést Szabédi megsokszorozza azáltal, hogy "miközben az egész fabulát az eleve fikción belül újabb fiktív alapra helyezi, a szüzsé révén ezt a lehetséges világot a keretes elbeszéléseken belül újabb, fiktív világba" deponálja.

A kisregény főszereplője — az író fiktív alteregója — azonos Szabédi Lászlóval és mégsem, hiszen csak kivetített énje. Annak mintha jelképe lenne a főszereplő (az író) "igazi" és "látszat" életének, s az a funkciója, hogy megtalálja, megőrizze a főszereplő igazi énjét. Az önazonosság és a látszazonosság az, ami rivaldafénybe kerül azáltal, hogy a különböző dimenziókban élő emberek az időben-térben való együttlét ellenére sem találkoznak, elkerülik egymást. A "technikai eszközök-

kel maximálisan objektívtálm élményé változtatott emberi létek" egymásra épüléséből bontakozik ki a "többszemes" történet.

S a mű legbensőbb képeként ott van maga a költő, az elméltedő személyiség saját legbensőbb énjével, életvezetésével.

A szerző úgy véli: ez a kisregény "nem egyszerűen egy doppelgangerképlet megelevenítése . . . , hanem ezen túlmenően a világot, a fikció világait (úgy is, mint tér- és időbeli konkrét és átvitt értelmű síkokat) a kettőzésen belül is sokszorozza. Ami azonos, az az író, méginkább a személyiség lírikusi, gondolkodói önvizsgáló ösztönzése, a sokrétű történet burkolataiban feltűnő önvallomás".

A regényhős, mielőtt öngyilkos lesz, így gondolkodik: "Most meg fogom ölni magamat. Ha halálom után megtalálják a naplómát, akkor az, akik olvassák, tudni fogják, hogy amíg írtam, valójában léteztem." Más oldalról egybevágnak ezek a szavak Az olvasóhoz (1944) c. versének soraival: "— míg élt, hogy holtként rendezte el, / hogy holtában élőként szóljon, / s így volta (e kényszerű csel / segítvén) füstté ne oszljon —."

Széles Klára: Az önreflexió Szabédi Lászlónál. = Korunk, 3. folyam, 4. évf. 1993. 8. sz. 68-72. p.

K. O.

Napjaink szlovák és cseh irodalmáról

Az utca embere a prágai könyvesboltok kirakatában alig-alig lát szlovák irodalmat, s a pozsonyi könyvkiállításban is csak szórványosan fordul elő cseh könyv. Nem más a helyzet a vice-versa fordítások terén sem. (Az összeállítás készítői a szlovákiai magyar irodalommal nem foglalkoznak.)

A mai helyzet értékeléséhez óhatatlanul vissza kell pillantani 1968-ig. Ott található ui. az első mérföldkő, melynél a cseh és szlovák értelmiségiek, így az írók is kinyilváníthatták a hivatalossal nem egyező világnézetüket. Másként gondolkodásuk az 1977-es Charta aláírásáig lényegében töretlenül érvényesült. Ezt követően azonban számos író műveit tették indexre, közülük sokan börtönbe vagy legalábbis a "partvonalra" kerültek. A tiltott irodalom vagy egy-kétszáz példányos szamizdatokban vagy Nyugatról becsempészett kiadások révén terjedt Škvorecký, Kundera, Kolár).

Az újabb mérföldkő, az 1989. évi "bársonyos forradalom", a kommunista korszak végére tett pontot. A legújabb mérföldkő a "bársonyos válás" lett 1993. január elsején.

Ezekben az években mindenkélt a korábban asztalfiókban rejtegetett művek — eredeti és fordított alkotások — kerültek piacra. Köztük frissen írt munka alig akad, különösen nem erőteljes írás.

A szlovák fővárosban 1989-ben forrongó politikai légkörben vált ketté az írószövetség. Tagjaik — a közös ebédlőben — szinte nem is beszélnek egymással,

annyira eltérő nézeteket vallanak a csehek és szlovákok szétválásáról, a szlovák kultúráról és identitásról.

Martin M. Šimečka, a cseh szülőktől származó fiatal író, aki a szlovákiai PEN-Klub elnöke, miközben szlovák nyelven ír, egyszersemind a szlovák nacionalizmus aktív ellenzéke. Véleménye szerint a nacionalisták mesterkedtek azon, hogy a cseheket és a magyarokat a szlovákok ellen fordítsák. Minthogy ez nem sikerült "elégg", újabban a szlovákság soraiban megbúvó "ellenség" leleplezésén szorgoskodnak. Ilyen "gyanús" személy és anti-szlovák Šimečka is, aki nem átalotta, hogy a szlovák irodalom nem éppen régi történetével kapcsolatban írt esszéjét francia nyelvű első közlésében a Liber egyik 1992. évi számában jelentesse meg.

Andrej Ferko nézetei diametrálisan térnek el Šimečka nézeteitől. Ferko amellett, hogy író, drámaíró és a PEN-Klub tagja, az egyetemen számítástechnikát tanít és dzsúdó-edző is. Bántó hangvételű írásaiban Havelt Szlovákia harmadik gyarmatosítójának nevezte (elődei a fasiszták és kommunisták voltak), Šimeckát pedig gúny tárgyává tette, mert — úgymond — túlságosan komolyan veszi a szavak jelentését. Ferko túlzó retorikával védi a szlovák identitást. (Értékes szépírói munkáiban ezzel szemben sok a jóízű humor, s érezhető, hogy valamiféle "új-orwellizmusra" törekszik.)

L'ubomír Feldek és Pavol Vilikovszký ugyancsak ellentét-párost alkot. Feldek, a lírai költő és műfordító tagja volt a Szlovák Kommunista Pártnak, s most egyfajta megtisztulási folyamaton megy keresztül. Ennek egyik megnyilvánulásaként a szlovák nacionalizmust következményeiben károsnak látatja.

Vilikovszký ezzel szemben Ferko táborát erősíti. S nem is akárhogy, mert jó tollú író, műfordító és a Romboid című irodalmi szemle kiadója. Szerinte a gondolat fölött a nomenklatura soha sem tudott uralkodni. Azt azonban így is megjegyzi, hogy a szlovákiai nomenklatura sokkal toleránsabb volt, mint a csehországi.

Rátérve a cseh írókra-költőkre: többek is állítják, hogy erőltetett dolog volt csehszlovák kultúráról beszélni (pl. Zbiněk Hejda). Az ugyan igaz, hogy sokan (pl. Bohumila Grögerová) szívesen vallották magukat "csehszlovák" állampolgároknak az írók és költők közül is, ám eközben ihletért, ösztönzésért mindig a Nyugat felé fordultak, míg a szlovák irodalmárokkal nem alakult ki ilyen élő "korrespondencia".

Az 1989 előtt hallgatásra kényszerített cseh irodalmárok (Daněk, Grögerová, Hirsal, Hejda, Miroslav Holub és Karel Sidoň) az új körülmények közepette megtorpantak. Daněk félig ironikusan állapította meg, hogy a "minél rosszabb, annál jobb, ez az állítólag puskinsi mondás nagyon is igaznak bizonyult a totalitarizmus éve alatt kibontakozott alkotói periódusokra. Sidoň is önkritikusan számol be arról, hogy nem annyira magáért az irodalomért írt annak idején, mint inkább a kultúra hídját akarta építeni egy jobb jövő felé. A Grögerová-Hirsal házaspár 1989 óta semmiféle új, önálló művet nem publikált. Holub négy verset írt a "bársonyos forradalmat" követően a mai napig.

Václav Havel jelentős politikai szerepet vállalt. Egyesek szerint olyan komolyan veszi magát, mint egyik korai művének szereplője, aki önmaga ellen sakkozott. Eközben maximálisan hű a nyelv identitásához. Jellemző eset e tekintetben:

ausztriai látogatását lezáró sajtókonferenciáján a szudéta-németek kérdéséről egy papíron előre megfogalmazott választ olvasott fel szóról szóra.

A jelenlegi szituációt optimistábban látja Evald Murrer cseh költő, az Iniciály c. folyóirat kiadója, a fiatalabb generáció tagja. Több olyan tehetséget sorol fel (Kahuda, Krchovský, Chlíbec, Jachem), aki képes továbbvinni a totalitárius rendszer nyomása alatt kinőtt irodalom étékeit. Jachem és Chlíbec szépírói működésén kívül a közelmúlt kritikai értékelésére is vállalkozik. Egyébként manapság Murrer tekinthető a legígéretesebb alkotónak, a mai cseh líra olyan reprezentánsának, akit sok nyelvre lefordítanak. Azt állítja, hogy a "bársonyos forradalom" óta sem változott meg művészete. Szerinte — s ez nem kvadrál a korábban mondottakkal — a cseh és a szlovák irodalom nem szakadt el "annyira" egymástól: jelenleg is sok cseh és szlovák vers jelenik meg a másik fél fordításában. (Az egyes verskötetek maximálisan ezer példányban jönnek ki, s általában el is fogynak.)

Michal Laznovský drámaíró és színházigazgató az előzőkhez képest megint sötétebben látja a helyzetet. Szerinte kb. tíz évnek kell eltelnie ahhoz, hogy a jelenlegi súlyosan szennyezett kulturális közegből valaki igazán jelentős író kiemelkedjék. Az ifjú nemzedéket mintha inkább az anyagi jólét, egy nyugati típusú társadalom megteremtése érdekelné, semmint az irodalom. Ugyanez az oka a szlovák kultúra iránti érdektelenségnek is.

És ismét egy optimista szereplő, Ludvík Vaculík, akinek betiltott művei 1989 után sorra megjelentek a cseh könyvpiacra is. Drága iskolatársam c. ötkötetesre tervezett freskóját most megújult lendülettel folytatja. Eurófikus örömmel tölti el, hogy az írókat többé nem kényszerítik a politikai helyzet értékelésére, s úgy véli: minden eddiginél humanistább művek kerülnek ki majd a tolla alól. S bár szlovák író társaival mindig jó kapcsolatban állt, a Lítérární noviny hasábjain már 1991-ben előre jelezte a "bársonyos válás" elkerülhetetlenségét. Továbbra is vallja: a kultúra a cseh társadalom olyan alapja, amelytől nem szabad megvonni az állami támogatást.

Összeállítás az Europ 1993. évi 70. számából:

Scharf, Miri: "Poets had to learn tightrope walking." 44-47. p.

Omarsson, Thorfinnur: The new wave in Prague. 48. p.

Omarsson, Thorfinnur: Plus humaniste que jamais. 49-50. p.

K. J.

Kisebbségek nyelvhasználata

Horvát kulturális egyesületek Európában: szerepük az anyanyelv megőrzésében

Szerte a világon jelentős számú horvát származású ember él, a cikk szerzője azonban csak az Európában élő horvát szórványokra összpontosítja figyelmét, közelebbről e diaszpórák kulturális intézményeire, amelyek igen fontos szerepet játszottak és játszanak az idegen környezetben élő horvátok nemzeti azonosság-tudatának megőrzésében.

Bevezetőjében Milardovič, a cikk szerzője a nemzeti identitás fogalmát és annak etnikulturális jelentőségét igyekszik tisztázni, majd a horvát kulturális azonosságtudat néhány sajátos elemére hívja fel a figyelmet. Felvázolja a különböző európai országokban működő horvát kulturális egyesületek létrejöttének körülményeit, fejlődésüket, és rámutat azokra a nehézségekre, amelyekkel működésük során meg kellett és kell küzdeniük.

Többségük 1971 és 1981 között alakult azzal a céllal, hogy az akkori jugoszláv klubok kulturális, ideológiai és politikai hatását ellensúlyozza, és ébren tartsa a horvát kulturális és nemzeti identitástudatot. Ezt a célkitűzést az egykori jugoszláv politika nem nézte jó szemmel, nacionalizmusnak bélyegezte, és a kiegészítő iskolák — főként az anyanyelvi oktatás — tananyaga, illetve a diplomáciai képviselők politikai tevékenysége útján terjesztette a jugoszláv integralizmus és kulturális unitarizmus eszméjét.

A horvátok azonban felismerték, ha idegen környezetben elveszítik az identitásukat, menthetetlenül asszimilálódnak, s magukra veszik a 2. világháború alatt történelem miatt számukra "kitalált" kollektív büntudatot. A hivatalos jugoszláv politika nem is hagyott más lehetőséget nekik, minthogy a közös muzsikálás, tánc és sportolás idejét használják fel a horvát azonosságtudat ébrentartására. Ennek leghatósabb eszköze a horvát nyelv ápolása volt. A kulturális egyesületek ilyen formában szolgálták a külföldön élő horvátok gyülekező helyéül, és kínáltak lehetőséget az anyanemzettel való kapcsolattartásra.

A horvát kulturális egyesületek és munkatársaik számára 1991 végén megtartott zágrábi találkozón azonban kiderült, hogy a diaszpóra kapcsolattartása az anyaországgal még nem kellően összehangolt, ahogyan a lehetőségek sem igazán kedvezőek a gyümölcsöző kapcsolatok létesítésére.

Milardovič, Andjelko: Hrvatske kulturne zajednice u Europi i njihova uloga u čuvanju hrvatskoga kulturnog i nacionalnog identiteta. = Migracijne teme, 8. vol. 1992. 2. no. 167-181. p.

Gy. M.

Még mindig fel-felmerül a kérdés: külön nyelv-e a szlovák?

Az 1992-ben még helyyel-közzel liberális szellemben szerkesztett Slovenské pohl'ady 9. számának vezércikkében Martin M. Šimečka író — egyebek mellett — a következőképpen elmélkedik a szlovák irodalmi nyelv kodifikálásáról:

"Noha az iskolában azt tanították, hogy ez az aktus a nemzet történetének egyik legfontosabb mozzanata, de mindmáig nem tudom pontosan, hogy erre akkor miért szánták rá magukat. Addig a szlovák írók túlnyomóan csehül, rosszabb esetben magyarul írtak. Az új, a cseh nyelvhez már-már nyelvjárási közelségben lévő nyelv révén olyan bölcsőt készítettek a nemzet számára, amelynek — meglehet — már nem is volt rá szüksége, minthogy kinőtt belőle. Nem vagyok teljesen meggyőződve róla, hogy ez az új nyelv nem vált-e a nemzet számára tulajdonképpen kelepccévé. A nyelvészek az iránta érzett féltésből foggal és körömmel védték mindenki elől, aki megpróbált életet vinni bele, például az írók elől is."

Az 1993-ban immár a Matica slovenská szervezeti keretébe visszatért Slovenské pohl'ady 3. számában Ivan Masár írt éles és elítélő reflexiót Martin M. Šimečka elgondolásaira, a latin "tristis" jelzővel minősítve őket. "A tristis — teszi hozzá, a latinban szomorút, szájalmasat, de bárdolatlant, szégyenleteset és még számos más — csupa negatív — tulajdonságot is jelent."

A továbbiakban vegyük szemügyre a nyelvész Masár konkrét mondanivalóját. Mindenekelőtt — s ez természetes — a szlovák nyelvészek gyalázását kéri ki magának, mondván, hogy "a szlovák nyelv és irodalmi nyelvi változatának létezését senkinek sem kell foggal és körömmel védenie, minthogy a nemzeti társadalom egészének élete már réges-régen megvédte, amiről a szlovákok megírt szép-, tudományos és egyéb irodalom tanúskodik. A nyelvészek nem tesznek mást, mint hogy türelmesen magyarázgatják, hogy milyen szituációkban van helye az irodalmi nyelv használatának, illetve hogy mely nyelvi eszköz irodalmi és melyik nem az."

Martin M. Šimečka további vétsége, hogy a cseh nyelvhez képest a szlovákokat alacsonyabb kategóriába tartozó nyelvvé degradálja, olyan nyelvvé, amelyen nem lehet eléggé pontosan, finoman és hatásosan leírni a valóságot. A szlováknak a valóságban ugyanolyan tág lehetőségei vannak, mint a csehnek. Alkalmazók-használók tehetségén múlik, hogy mit "hoznak ki" akár az egyikből, akár a másikkól.

Különösen lehangoló, hogy míg más szláv népek — így a szlovének, a horvátok, a bolgárok stb. — irodalmi nyelvi kodifikációs törekvéseit senki nem bírálja, csupán a szlovákok ebbéli törekvései "fájnak" egyeseknek. E mai egyesek különben Ján Kollár esetéből is tanulhatnának, aki 1846-ban csúnyán megbukott azzal a pamfletjével, amely a "Hangok a csehok, morvák és szlovákok által használt irodalmi nyelv egységének szükségességéről" címet viselte. Egy ilyen javaslat már másfél évszázada is retrográd volt, hát még ma milyen retrográd. Igenis: Bernoláknak, majd még határozottabban Štúrnak igaza volt, amikor a szlovák nyelv irodalmi nyelvvé fejlesztése mellett szállt síkra.

Martin M. Šimečka, aki "állítólag szlovák író", egyedi jellemhibája, hogy szóban forgó írását külföldön is megjelentette, hogy konkrétan hol, arról Masár nem szól.

E tény "üzenete" könnyen megfejthető: a szlovákoknak tulajdonképpen nincs irodalmi nyelvük, illetve ha van is valamilyen, az agresszív, olyan, mint amilyen agresszív számos szlovák. "Tőle (az agresszor nyelvtől) és tőlük (azoktól az agresszív szlovákoktól), nekünk, a szelíd és békeszerető csehszlovákoknak nemcsak otthon, hanem külföldön is nyilvánosan és hangsúlyosan el kell határolódnunk. Šimečka igazán mintaszerűen hajtotta végre ezt az elhatárolódást" — ironizál Masár.

Egyébként a szlovák irodalmi nyelv kodifikálása a Tatrín egyesület 1844. évi augusztus 26-28-i közgyűlésén, tehát kerekén 150 éve indult el. A korábbi, kelet-majd nyugat-szlovákiai nyelvjárásokat alapul vevő kodifikálási kísérletek (ott a helybeli szlovák kálvinisták, itt a katolikus kamalduli barátok, Ignác Bajza, Anton Bernolák és Juraj Fándly próbálkozásairól van szó) helyett a közép-szlovák nyelvjárás lett ennek a mindmáig érvényes irodalmi nyelvnek az alapja. Első grammatikája L'udevít Štúrtól származik (1846).

Šimečka, Martin M.: Príbeh o jazyku. = Slovenské pohľady, 1992. 9. no. p.

Masár, Ivan: Na margo jedného príbehu. = Slovenské pohľady, 1993. 3. no. 8-9. p.

Jóna, Eugen: Jubileum spisovnej slovenčiny. = Slovenské pohľady, 1993. 2. no. 136. p.

F. T.

A hagyományokra ébredő kárpátaljai magyarok honismereti kalauza

"Terra incognita" — írta egy verzátus értelmiségi néhány évvel ezelőtt Kárpátaljáról. Valóban. A "nagy szomszéd" iránti tapintatból évtizedekig alig hallhattunk, olvashattunk erről a történelem sújtotta földdarabról, amelyet az Északkeleti Felvidékből szakított ki a Párizs környéki térképrajzolók ceruzája.

Ez a döntés arra kényszerítette a kárpátaljai magyarságot, hogy hagyományait és a mindekori jelen adottságait felmérve, kialakítsa és vállalja a kisebbségi identitást és létformát. Sorsának irányítói azonban közel négy évtizedig nem adtak lehetőséget mindennek kinyilvánítására, publikussá tételére. Az "ezer év óta nem volt itt semmi" hazugságának hirdetése csak a peresztrojka éveiben kezdett csendesedni.

A lassan-lassan kedvezőbbé vált körülmények közepette a hagyománytudat "jogfolytonosságát" igyekszik helyreállítani az IKVA Könyvkiadó Nemzetiségi könyvek c. sorozatának első darabja, a Tettenérhető történelem. Első részében (A táj és lakói) a történelmi demográfia eszközeivel, illetve a legkülönbözőbb, kritikával kezelt statisztikai adatok és összefüggések segítségével vázolja fel Kárpátalja mára kialakult településrendszerét, etnikai és vallási viszonyait. A kalauz további része, amelynek címe a teljes mű címével azonos, a természeti és az épített környezetnek azokat az emlékeit sorakoztatja fel, amelyek alkalmasak a hagyománytudat és a kisebbségi sorban igen fontos lokálpatrióta büszkeség erősítésére. Nem szorosan vett műemléki kalauz ez, hiszen a már nem létező földvárakról,

templomokról, kolostorokról, kastélyokról, valamint emlékehelyekről, városképekről stb. is megemlékezik.

A Porladó emlékezet c. rész a szellemi örökséget igyekszik felvázolni, és egyszersmind képet nyújt a mai kárpátaljai sajtó, irodalom, képzőművészet, közművelődés, vallási élet alakulásáról, lehetőségeiről.

A kötet záró része a helyi magyar és ruszin lakosság politikai és társadalmi törekvéseit foglalja röviden össze, kiemelve a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség (KMKSZ) 1989 februári megalakulásának jelentőségét.

A nagyrészt 19. századi metszetekkel illusztrált kismonográfiát gazdag irodalomjegyzék teszi teljessé, ezzel is segítve az érdeklődők, kutatók tájékozódását.

Benedek András, S.: Tettenérhető történelem. Bp. 1993., IKVA Kiadó. 120 p.

Autoref.

Ján Kollár magyar környezetben

A szakirodalom bőségesen foglalkozik Ján Kollár életrajzi tényeivel, a szláv irodalmi kölcsönösség magyarozatával és utóéletével. Fried István szerint azonban a kutatás a legritkább esetben vette és veszi tekintetbe a magyar nyelvű forrásokat, továbbá: miként reagált nemcsak a magyar politikai élet, hanem a magyar kulturális világ Kollár műveire. Csak utalások olvashatók arról, hogy Kollár tevékenysége része-e és mennyiben része Magyarországnak (Pest-Buda) kulturális-politikai életének, miképpen illeszkedik bele költészete a kelet-közép-európai régió és azon belül Magyarországnak irodalmába. Kevés értekezés elemzi alaposabban Kollár esztétikai nézeteinek fejlődését.

Közismert, hogy Kollár három évtizedet töltött el lelkészként Pest-Budán, s éppen abban az időszakban, amikor lejátszódott a két kisváros fővárossá fejlődésének folyamata, a magyar nemzeti-kulturális mozgalmak intézményesedése. Pest-Buda azonban nemcsak a magyar nemzeti mozgalom központja volt, hanem például itt alapítanak hazafias-kulturális egyesületet a szerbek, itt szervezik meg a vallási megosztottságon felülemelkedve irodalmi-kulturális egyesülésüket a szlovákok, de tudunk újgörög, román és német nyelvű kezdeményezésekről is.

Amikor Kollár pesti éveiről beszélünk, azt az imént vázolt több nyelvű és több kultúrájú környezetet is tudomásul kell vennünk, amely nélkül a Kollár-életmű aligha értelmezhető.

Bár ő főként az önálló szlovák egyházközösség kialakításán fáradozott, igényt tartott a közszereplésre, a magyar és német hírlapi megjelenésre is. Miközben elsősorban a szláv világban igyekezett támogatókat szerezni törekvései számára, a pest-budai német és magyar nyelvű kulturális szervezkedéseket sem hagyta számításán kívül.

Sziklay László első ízben tárta fel, hogy a magyar sajtó nem volt eleve ellenséges Kollárral szemben; jó néhány tevékenységét méltató írás is megjelent benne.

Az is tény, hogy Kollár egyrészt az egyházon belül, másrészt a helyi közéletet tekintve jelentős magyar személyiségekkel állt kapcsolatban. Ugyancsak Sziklay László derítette föl, hogy Kollár közvetlen irodalmi munkatársainak körét mennyi szál fűzte a magyar kultúrához. Így: publikáltak magyar szakfolyóiratokban, részt vettek a közéletben.

Kollárnál, semmi kétség, ugyan a nemzeti elvű szerveződés feladata állt az előtérben, vagyis ő a magyarosító törekvések erőteljes ellenfele volt, ám a pesti evangélikus egyházközségein belül a német ajkú többséggel szemben a szlovák-magyar összefogása felől gondolkodott. Nyelvharcában nemcsak a cseh kultúra egyes képviselői lettek a szövetségesei, hanem gyakran a magyar protestáns egyházi sajtóban talált állásponyjának védelmezőire.

Kollár életműve nemcsak a szűkebb értelemben vett szlovák (és cseh) kontextusban, hanem a tágabb magyarországi, illetőleg kelet-közép-európai is értelmezhető. Az irodalomnak az a szemlélete, amely Kollár költői működésében feltűnik, a kései klasszicizmus "ars poeticá"-ira vezethető vissza. Igét hirdető lelkésként elmondott szónoklatai szépirodalmi igénnyel megfogalmazott vitáirak, történeti visszapillantásokkal feldúsított eszmeifuttatások a nyelv, a helytállás, a nemzeti elkötelezettség kérdéskörében. Sem tudományos, sem művészeti elvei lényegesen nem változtak az idő folyamán.

Viszont élete folyamán több ízben kényszerült kompromisszumra, s ezért egyes megnyilatkozásai ellentmondásosak. Talán nem akart túlságosan előtérbe kerülni, talán a nyelvkérdéssel kapcsolatban már javában dúló szlovák-magyar vita készítette arra, hogy minél kevesebb támadási felületet adjon a munkálkodását árgus szemekkel figyelőknek. Ezzel párhuzamosan azonban szorgalmazta, hogy a magyar közvélemény tisztábban lássa törekvéseit, s ezért a magyar sajtóval mintegy "levelező" kapcsolatba került.

Fried István több példát hoz Kollár magyar lapokban megjelent nyilatkozataira. Ám filológiai kérdésként vetődik fel, hogy Kollár tudott-e magyarul, vagy munkatársai ültették-e át magyarra a német szövegeket. Akad ugyan olyan Kollár-írás, amelynek kizárólag magyar változatát ismerjük, ám ezek nem szerepelnek sem a Kollár műveit számon tartó bibliográfiában, sem a Kollár-szakirodalomban.

A dolgozat felemlíti Horvát István és Kollár vitáját a horvát-magyar viszony sarkalatos pontjának megítélésében, illetőleg a szláv őstörténet kérdésében. Ez példaként szolgál arra, hogy Kollárnak módja volt a válaszra, szabadon publikálhatott, vitázhatott. Ha támadások érték is, mindig akadt olyan kiadvány, nyomda, amely rendelkezésére állt, hogy álláspontját kifejthesse.

Természetesen maga az evangélikus egyház sem maradt mentes a nemzetpolitikai és a nyelvi vitáktól. Az önálló egyházközség megszervezése Kollárnak szívégye és személyes sikere volt. Törekvéseiben a szlovák evangélikusok teljes jogú állampolgárrá válásának igénye jelentkezett: a közös hazában ugyanolyan jogokat igényelt számukra, mint amilyeneket mások élveztek. E kérdésfeltevésben azonban benne rejtett az a gondolat is, hogy a szlovákoknak szintén Magyarország a hazája. Több cikkében lánzsát tört a különféle népek-nemzetek nyelvi egyenjo-

gúsága mellett. Szerinte az államnyelv, noha bizonyos primátusa van, meghatározott körökben védi egy másik nyelv jogait is. Ugyanakkor a szlovákoknál éppen ennek a "másik" nyelvnek, az anyanyelvnek a kérdésében csaptak össze az indulatok, nem könnyítve meg a magyar fél állásfoglalását.

Jóllehet a magyar nemzeti mozgalom több vezetője kevés megértést tanúsított a magyarországi szlávok nyelvi igényei iránt, azt is meg kell állapítani, hogy a szláv ideológusok fogalmazta röpiratokban sem mutatkozott több megértés a magyar liberális törekvések iránt.

Kollár a pest-budai élet jelentős személyisége volt, aki tevékenységével hozzájárult a város kulturális világának sokszínűségéhez. Vitákat kiváltó munkássága is ebből a multikulturális környezetből értelmezhető — zárja dolgozatát a szerző.

Fried István: Ján Kollár magyar környezetben. = Regio, 4. évf. 2. sz. 147-162. p.

H. Z.

Svédországi magyar egyesületek

Jakabffy Ernővel, a Svédországi Magyarok Országos Szövetségének (SMOSZ) elnökével a második világháború utáni magyar emigráció jellegéről és történetéről beszélget Éger György.

1945-ben és 1946-ban kb. másfél ezer magyar került Svédországba. Köztük vagy 200-250 a katonatiszt, növendék és hadapród, a többség német munkatáborokból menekült ide. 1946 és 1947 folyamán a mezőgazdasági munkáscsere keretében további 400-600 magyar érkezett az országba.

Jakabffy 1956 végén került Svédországba (akkor a magyar közösség 2500-3000 főt tett ki). 1956 decemberében alakult meg a Szabad Magyarok Tömörülése (SZMT) a korábbi göteborgi, stockholmi Magyar Ház, és kelt életre a MH Közösség, mely egyesületként tevékenykedett. Elnöki tisztét Jakabffy Ernő látta el. AZ MH-ban öt-hat egyesület talált otthonra (katolikus kör, cserkészek, protestáns egyháztanács, irodalmi kör). Később az anyanyelvi oktatás iránti igény hozta létre az "Otthon és iskola" magyar változatát. Itt nyolcvan tanár vezetésével folyt a magyar nyelv oktatása, illetve a történelem-, irodalom-, földrajz-, népzene-, ének- és népdaltanítás.

Közben — svéd sugallatra — 1975 folyamán megalakultak a bevándorló nemzetiségek országos szövetségei, a SMOSZ mellett legalább húsz. Ekkor még alig néhány tagegyesülete volt (SZMT, katolikus kör, göteborgi egyesület, Dél-svédországi Magyarok Egyesülete, cserkészek), napjainkban ezek száma huszonkettőre nőtt. Közülük 11 Stockholmban székel, központjuk az MH-ban található. Különösen a nyolcvanas évek közepétől ugrott meg a tagegyesületek száma. A tagság összlétszáma 3870 fő.

A SMOSZ működésével párhuzamosan fejtette ki tevékenységét a magyar állam, illetve a magyar követség égisze alatt a Svéd-Magyar Kultúregyesület, mely

a követségen keresztül "hathatós anyagi és egyéb más támogatást" is élvezett. Négy kisközössége volt, átlagosan 150-200 taggal. A SMOSZ-szal nem állt semmiféle kapcsolatban. A lundi közösség az 1988 és 1990 közötti magyarországi események hatására feloszlott, később azonban újjáalakult, és ma a SMOSZ jól működő tagegyesülete.

A SMOSZ 24-25 ezerre teszi a Svédországban élő magyarok számát a hivatalos statisztika kimutatta 21 ezerrel szemben. Az eltérés oka: a hivatalos statisztikában az "utódállami" magyarok nem számítanak magyarnak, mivel nem magyar állampolgárok. E "nem magyar állampolgárok" 90%-a erdélyi, a maradék pedig jugoszláviai, felvidéki és kárpátaljai magyar.

A svédországi magyar emigráció túlnyomó része elítélte a kommunista rezsimet. Ennek ellenére az 1990. évi választások után is alig-alig akad visszatelepülő. A szabadon választott magyar kormányzat iránt az emigráció általában lojális, bár nehezen akceptálja, hogy a "magyar mass médiában és más fontos kulcspozíciókban ma is ugyanazok dirigálnak, és meglehetősen impertinens módon, akik tíz évvel ezelőtt".

Az emigrációs szervezeteknek addig feltétlenül van "mit csinálniuk", amíg a magyarországi helyzet százszázalékosan nem stabilizálódik. Jakabffy szerint léteznek olyan erők, amelyek erőteljesen dolgoznak ez ellen.

Az elmúlt másfél évtizedben a SMOSZ minden rendelkezésre álló eszközzel támogatta a Kárpát-medencében élő magyar kisebbségeket. Így több javaslatot és beadványt is eljuttatott a különféle nemzetközi fórumokhoz. Anyagi segítséget főként a könyvkiadáshoz adott (pl. az Erdélyi Könyvkiadó Egyesület számára).

Mivel a svédországi magyar emigrációt a generációs különbségeken kívül bizonyos politikai nézetkülönbségek is jellemzik az SMOSZ mindenkori politikájának fő célja, hogy egyben tartsa a szórvány magyarságot. Ezen felül azt is fontosnak tartja, hogy a kommunista rezsimben felnőtt generációból, illetve annak egyes tagjaiból hiányzó magyarságtudatot valamiféleképpen pótolni igyekezzék. A nyugati államok irányában ugyancsak missziót teljesít, amikor a magyarság, a magyar kultúra és a magyar politika még pozitívabb megítélése érdekében munkálkodik. Ez utóbbi vonatkozásban rendkívül szükséges az emigráció és az "óhaza" közötti együttműködés szorosabbra fűzése és közvetlenebbé tétele. És nem kevésbé: az emigráción belüli együttműködés fokozása is.

Jakabffy Ernő — Éger György: Svédországi magyar egyesületek. = Korunk, U. F. 3. évf. 1993. 4. sz. 61-67. p.

K. O.

Az etnikai humorról

Az alább referált vázaltszerű gondolatsor ritkán elemzett témát érint, ezért töredékes voltában is érdekes. Néhai szerzője brünni folkszociológus volt. Személynyanyaga részben a cseh humorkultúrában mozog, s így a hozzá túlságosan tapadó megállapításai nehezen követhetők. Mi itt az írás általánosnak tetsző vonatkozásaira koncentrálnak.

Az etnikai humor a népi bölcsesség és szemléletmód egyik legsajátosabb megnyilatkozási formája, naív történeti és mentális ítéleteket hordoz. Fogalmát kétféle szociológiai kör felől lehet megközelíteni:

1. valamely nemzet, etnikum, táj, helyi közösség önismeretét hagyományát tükröző (önkarakterizáló) humor,

2. a nemzet- és etnikumközi indíttatású (hasonló, szembesítő) humor.

A komikus, satírikus önszemlélet egy etnikumon belüli jelentkezésében tulajdonképpen inkább az általános, semleges emberi tapasztalat jut kifejezésre, és beleolvad az általános folklorisztikus, illetve irodalmi formákba. Etnikai szempontú vizsgálata komparatív keretek között nyer értelmet. Ritkán és kivételesen mégis etnikai hangsúlya is van, nyilvánvalóan olyan etnikum esetében, amelyik helyzetéből adódóan kénytelen a maga másságával és sajátosságával állandóan foglalkozni. Ilyen a zsidó humor.

A szűkebb értelemben vett enikai humor igazi területe a 2. kör, amikor is más kollektíva eltérő, meglepő jellegzetességeiről van szó azok külső és belső jegyeinél fogva (szokásmód, nyelv, öltözék, viselkedés stb.). A komikum alapja itt a "megfigyelő" kajánságán vagy bölcseleti elmélyedésén átszűrt megfigyelés, amelyben a másik etnikum ilyen-olyan vonása csak az általános emberi "görbe tükre". Az etnikai mozzanat ez esetben tehát legalább is kettős, és az élő, helyi humor vonatkozásában nagyon is konkrét etnopszichológiai, etnoszociológiai tanulságokkal szolgálhat. Bizonyos tanulságok abból is levonhatók, mennyire eldítéletes és sematikus mozzanatok kerülnek terítékre az adott tréfában, anekdotában, gúnyversben stb.

Ilyen megközelítésben egyébként az is kitetszik, hogy a mondott két megközelítési kör olykor nehezen választható el egymástól. Ez különösen az eleven, konkrét helyi etnikai humorra vonatkozik, melynek közege az egymás közelében élő etnikumok találkozási, konfrontálódási lehetősége. Idézzünk egy frappáns példát:

"Egy cseh, egy német meg egy hlučini ember a mennybe akar menni. Egymás után érkeznek a mennyek kapujához, legelőször a cseh. Szent Péter megkérdi: Mit akarsz? — A válasz: a mennyekbe akarok jutni. — Na, és ki vagy? — Cseh! — Hogy szól a nemzeti himnuszod? — "Hol a hazáám . . .?" — Ej, azt se tudod, hol a hazád. Eriggy, keresd meg! — Következik a német, egyből vadul dörömbölni kezd a kapun. — Ki az? — Német, megyek a mennyekbe, engedj be! — Előbb halljam csak a nemzeti himnuszodat! — "Deutschland, Deutschland über alles . . ." — Igen, nahát, ez már nem érvényes, eriggy a pokolba! — Végül odaér szerencsétlenkedve a hlučini és hangtalanul megáll a kapunál. — Hát te ki vagy? — ? — Himnusz van?

— Tudom is én, csak dünnyögjük, hogy "egyszer jobbra, egyszer balra . . .", ha kell, cseh vagyok, ha kell, német vagy éppen lengyel. — Jaj, te szegény ember, gyere csak, beengedlek." (A teljesebb megértéshez persze ismerni kell Hlučin — német formában Hultschin — földrajzi-történeti helyét: ez az észak-morva tájegység gyakran cserélt gazdát a körülvevő népek, illetve hatalmak hódításai folytán.

Megváltozik a helyzet az eleven környezetből kiszakadt, vándorútra kelt humor esetében. Az etnikai mozzanat, teljesen sematikussá, behelyettesíthetővé válik: "skót"-vicc, vagy a cseheknél a "hanák"-vicc. A humor "öncélú", a tapasztalati elem ikonikus, metaforikus áttételbe kerül, és a széles közönség viccrepertoárjaként szolgál, gyakran politikai vicc-jelleggel (lásd a "Brezsnyev és . . . stb. kezdetű köznap i viceket).

Sirovátka, Oldřich: Der ethnische Humor. = Slovenský národopis, 41. roc. 1993. 1. č. 55-59. p.

K. S.

Kelet-közép-európai országok és népek kapcsolatai

Nacionalizmus és biztonságpolitika Kelet-Közép-Európában

A szerző abból indul ki, hogy az utóbbi években rengeteg változás történt a régióban. Szétesett a szovjet impérium, a kommunista pártok szent szövetsége, megszűnt a Varsói Szerződés, a KGST, kivonták a szovjet csapatokat, általános haderő-csökkentés ment végbe. Radikális belső változások történtek mindenfelé. Jugoszlávia, Csehszlovákia eltűnt, az NDK is, több új nemzetállam jött létre. Az állami struktúra jobban hasonlít a két világháború közöttihez, ismét beszélhetünk köztes Európáról (Zwischeneuropa). A biztonságpolitika is módosult, új válsággó-cok jöttek létre, sőt háború folyik. Kétségtelenül végbement bizonyos demilitarizálás: a tömegpusztító fegyvereket elszállították. A hadiipar csökkenése persze bizonyos rétegek számára kedvezőtlen változásokat is hozott. Nincs többé a blokkban uralkodó fegyelem, amely az ellentéteket a felszín alá szorítaná, a destabilizálás ellen hatna, most az ellentétek újra felszínre törnek, így pl. Magyarország és Szlovákia között.

Biztonságpolitikai szempontból olyan a helyzet, mint a két világháború utáni első években. A nyereség és a veszteség egyenlőtlenül oszlik meg. A nyerők Lengyelország és Csehszlovákia, kisebb mértékben a balti államok, Ukrajna, Belarusz és Magyarország, még kevésbé Románia, Bulgária és a volt Jugoszlávia. Albánia semmi előnyhöz sem jutott. Az egész térség geopolitikai szempontból mindkét fél számára kevésbé fontos, mint az elmúlt évtizedekben. Az itteni értelmiség ezt nem érti meg, ezért méltatlankodik a segítség elmaradása miatt. Ez az alapvető különbség a két világháború közötti és az 1948 utáni helyzethez képest. Az egyes államok

közt sok a hasonló vonás. Eddig nem volt igazi integráció, most sincs, nem homogénebb, mint azelőtt, sőt nagyobbak a távolságok. Moszkva helyett most mindenki Brüsszel felé tájékozódik.

Bolszevik rendszer most már csak Szerbiában és Montenegróban található. Románia, Horvátország, Albánia és Macedónia prezidenciális köztársaságok, másutt parlamenti vagy parlamenti-prezidenciális rendszer található, tehát nagyobb a pluralizmus. Románia, Ukrajna és Belarusz kivételével a hadügyminiszterek már nem katonák. A hadsereg semleges, vagy legalább is semlegesebbek. Helyzete a nyugati mintákhoz közelít. Katonai puccs veszélye sokkal kevésbé fenyeget, mint a két világháború közti időszakban. A biztonságpolitikát mintegy nacionalizálták, új hadsereg, új egyenruhával, a katonadoktrína is módosult. Viszont Horvátországban, Bosznia-Hercegovinában és Moldáviában fegyveres összeütközések zajlanak most is. Fontos mozzanat az orosz katonai jelenlét az egykori Szovjetunió köztársaságaiban. Ukrajnában és Belaruszban még atomfegyverek vannak. Ezért itt saját biztonságpolitika kialakítása lehetetlen. Továbbra is működik a moszkvai központú elektronikus biztonsági rendszer. A hadiipar ma inkább terhet jelent, semmint húzóerőt. A hadianyag országok közti megosztása csak a volt Csehszlovákiában történt meg. Szerbia magának tartotta meg a jugoszláv katonai potenciált. A Szovjetunióban csehszlovák mintára ment végbe a felosztás, de az orosz ellenőrzés megmaradt.

Az egyes országokban új védelmi koncepciókat alakítottak ki. A veszély csökkent, de az új helyzetben mozgékonyabb hadseregekre lenne szükség, kb. olyanokra, mint Ausztriában vagy Svájcban. A csapatokat, a hadianyagot másképp kell diszlokálni az új körülmények között. A védelemre való elvi áttérés kiegyensúlyozottabb eloszlást követel meg. Ennek vannak belpolitikai következményei is. A katonai szolgálat megtagadása már nem büntény; törvény biztosítja a civil szolgálatot. A helyzet minden felé a hivatásos hadseregek kialakítása felé mutat, a szolgálati idő mindenütt megrövidült. A katonai szolgálat kezelése itt ma liberálisabb, mint Görögországban, Törökországban vagy Svájcban.

A legnagyobb problémát Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Moldávia okozza, ahol a nyílt agresszióknak már 200 ezer halottja van. Jugoszláviában növelték a hadsereg létszámát, ez a szomszédokat is hasonló lépésekre készíti. Másutt a csökkenés okoz problémákat: a hadiipar helyettesítése más ágazatokkal túlságosan költséges dolog. Ezért pl. Csehszlovákia nem tudott lemondani a fegyverkivitelről. Oroszország szomszédai félnek az ottani hadipotenciáltól. Ez a tény hangsúlyozza az EBEÉ jelentőségét. Regionális együttműködés van kialakulóban; újabban egy Kárpát-Eurorégió terve merült fel. A balti államok a skandinávokkal kötöttek kétoldalú egyezményeket, és működik a visegrádi csoport is. A semlegességet mindegyik állam elutasítja, a NATO-hoz szeretnének csatlakozni. Lelkesebbek az atlanti védelem ügyében, mint a szervezet tagjai maguk. A NATO válasza udvariasan elutasító volt, amit az orosz kapcsolat dominanciája magyaráz. A felvétellel a mai tagok biztonsága nem javulna, viszont a szervezet esetleg belesodródna helyi konfliktusokba. Ennek elkerülésére hozták létre az Észak-At-

lanti Együttműködési Tanácsot (NACC). Az egykori Jugoszlávia államai nem tartoznak ide. Új típusú államközi konfliktusok alakulhatnak ki a határok és a kisebbségek miatt, de ok lehet rá zsoldosok beáramlása, a gazdasági nehézségek, a munkanélküliség, az illegális munkaerős-vándorlás, a fegyver- és kábítószer-csempészet, az ökológiai veszélyek, ipari balesetek lehetősége stb.

Nincs egyértelmű ellenség. A helyzet cseppfolyós, nagy a bizonytalanság, hiányzik a bizalom és az önbizalom. A régió önmagában túl gyenge ahhoz, hogy saját biztonsági rendszert hozzon létre, nincs ehhez karizmatikus vezető. Egyik ország sem kezdeményez. Ez EBEÉ nem hatékony. Valamiféle összeurópai biztonsági rendszer csak a távoli jövőben képzelhető el. Az ENSZ-ről kiderült Bosznia-Hercegovinában, hogy nem hatékony. A NATO kibővítése sokáig nem valószínű. Saját védelmi rendszert a régió országai elutasítanak. Nagyok a társadalmi és gazdasági feszültségek, az új demokráciák lépései bizonytalanok. A szerző végkövetkeztetése: "marad (a térség) semmi jóval sem kecsegtető geopolitikai szürkezőnának".

Bebler, Anton: Nationalismus und Sicherheitspolitik in Ostmitteleuropa. = Europäische Rundschau, 1993. 21. Jg. 3. no. 79-88. p.

N. E.

MI legyen a magyar kisebbségekkel?

A volt Jugoszlávia és Szovjetunió nemzetei és népcsoportjai között zajló drámai és véres összecsapások árnyékában egy új, a destabilizálódást erősítő tényező jelent meg Közép- és Kelet-Európában: a Romániában, Szerbiában és Szlovákiában élő népes magyar kisebbségek. A Duna-medencét egykor uralmuk alatt tartó magyarok és az Osztrák-Magyar Monarchia utódállamai közötti mélységes bizalmatlanságot nem hűti le többé a kommunizmus jégszekrénye, és ami a 80-as évek elején Budapest és a szomszédos kommunista fővárosok egyre nagyobb nyilvánosságban részesülő vitájaként kezdődött, mára nyílt és érzelmeiktől fűtött konfliktussá vált, amely érinti a közép-európai határok és a kisebbségek kérdését, valamint a gazdasági problémákat is.

A magyar miniszterelnök, Antall József röviddel kormányra kerülése után világossá tette, hogy Magyarország a magyar kisebbségek nemzeti érdekeinek védelmezőjeként fog fellépni. Ez volt az értelme nevezetes kijelentésének, miszerint "15 millió magyar nevében" beszél. Antall és szóvivői ismételten hangoztatták, hogy a kijelentés szellemi síkon értendő, és Magyarország tiszteletben tartja a helsinki Záróokmány rendelkezését a határok erőszakos megváltoztatásának tilalmáról, ám a szomszédok gyanakvását már többé nem lehetett elaltatni.

Az 1920-as trianoni és az 1947-es párizsi békeszerződés alapján a magyar nemzetiségűeknek mintegy harmada rekedt kívül Magyarország határain, amely területének kétharmadát elveszítette. A történelmi határok visszaállításának igénye

táplálta a két világháború közti időszak agresszív nacionalizmusát, s lett az oka annak, hogy az ország a Harmadik Birodalom szövetségeseként vett részt a második világháborúban. A tengelyhatalmak segítségével vissza is szerezte elveszített területeinek egy részét a háború tartamára. Így aztán, noha a háborút követően mindegyik ország, amelyben magyar kisebbség élt, kommunista lett és egyúttal — Jugoszlávia kivételével — szovjet csatlós, a magyarokkal nem bántak jól. Szlovákiában deportálás, Szerbiában tömeggyilkosságok, Romániában fokozódó elnyomás jellemezte a háború utáni időszakot a magyarság szempontjából.

A kommunizmus bukása után a határok nem leküzdhetetlen akadályok többé, és a turizmus forradalmi fejlődést élt át. A múlt előítéletei és a jelen gyanakvásai azonban mérgezik a légkört. Magyarország több jogot és lehetőleg autonómiát is szorgalmaz a szomszédságban élő kompakt magyar népcsoportoknak, ám az érintett kormányok fékeznek ezt a törekvést. A teljes körű kisebbségi jogok szavatolása helyett köntörfalazni és halogatni kezdtek, és a nacionalista szenvedélyek felkorbácsolásától sem riadtak vissza a többségi nemzet körében.

A legnépesebb magyar népcsoport, 2-2,2 millió létszámban, Romániában él. Pontos lélekszáma régóta vita tárgya: a hivatalos román adatok 1,6 milliót, a magyarok 2,5 milliót említenek. Az anyanyelvi felső- és szakmai oktatás továbbra is korlátozott, s ez az egyik fő forrása a súrlódásoknak, társulva a megfelelő képviselő hiányával az önkormányzatok felső és középső szintjén. A román nacionalista pártok, amelyek a legutóbbi választásokon 14%-át szerezték meg a szavazatoknak, a jelenlegi határok revíziójára irányuló törekvéssel vádolják a magyar kisebbséget és a budapesti kormányt.

Szlovákiában a legutóbbi időszakban nőtt a feszültség a szlovákok és a 600 és 700 ezer közötti létszámú magyar kisebbség között. Ez a szlovák nemzeti mozgalom következménye, amely a föderatív Csehszlovákia széthullását is okozta. A sokat vitatott bőszi vízlépcső, amelyet Csehszlovákia és Magyarország együtt akart felépíteni, további konfliktusforrássá vált.

Romániához hasonlóan itt is központi kérdéssé lett az iskolák és a felsőoktatás ügye, valamint a nyelvhasználat szabályozása azokban a körzetekben, ahol a kisebbség aránya jelentős.

Végül, de nem utolsósorban: a volt Jugoszlávia 400 ezer főnyi magyar kisebbsége a radikális szerb nacionalisták túszá lett. Tízezreket üldöztek el ősi lakóhelyükről, a Vajdaságból. Nem is oly régen a jugoszláviai magyarok helyzetét úgy szólván az egyenlőség és a kisebbségi jogok példájaként emlegették Magyarországon, a szűkkeblű román és szlovák rezsimre utalva. Azóta a brutális és féktelen szerb nacionalizmus lángjai elnyeléssel fenyegetik a magyar kisebbséget is.

(A szerző, talán a nagyobb konfliktusok hiányában, nem említi a 200-250 ezres ukrainai, azaz kárpátaljai magyar kisebbséget áttekintésében. — A szerk. megj.)

A magyar kormány nehéz helyzetben van. Ha hallgat vagy beéri diplomáciai jegyzékekkel, magára vonja a növekvő erejű nacionalista jobboldal haragját, ha viszont — megfélemedkezve a mértéktartásról és az erőviszonyokról — a kisebbség politikai, morális és anyagi támogatásának útjára lépne, akkor nemzetközi

szinten találkozna ellenkezéssel. Egy átgondolatlan magyar irányvonal ráadásul új életre ébresztené a 20-as és 30-as évek kisantantját, hiszen a három egykori utódállam mai örökösének közös érdeke csírájában elfojtani a nemzeti érzelmek fellángolását a magyar kisebbség körében. Ugyanakkor az egyoldalúan elnyomó nacionalista politika Szlovákiában, Romániában és Szerbiában is önbeteljesítő próféciaként üthet vissza, erőteljes lökést adva a helyi defenzív magyar nacionalizmusnak.

A mai helyzetben úgy segíthet valamit a Nyugat, ha nyomást gyakorol a méltányos kisebbségi jogok érdekében, és ha szükséges, akár szankciókat is alkalmaz. Sok múlik a gazdasági helyzet alakulásán is. A belátható jövőben azonban a 3-3,5 milliónyi kisebbségi magyar egyszerre az áldozat és a potenciális fenyegetés szerepét is be fogja tölteni. Ugyanakkor továbbra is alkalmas bűnbak-ként fog szolgálni a többségi nemzetek számára minden elképzelhető baj esetén.

Lendvai, Paul: Central Europe I. What about the Hungarian minorities? = The World Today, 48. vol. 1992. 12. no. 215-216. p.

Ba. K.

Magyarország és a román biztonság: percepció és politika

A szerző a román sajtóra, sok esetben pedig saját interjúira hivatkozva foglalja össze 1993 szeptemberéig az eseményeket, Jeszenszky Géza 1993. szeptember 15-19-i bukaresti látogatásának az előzményeit. Magyarország már a 80-as évek eleje óta nagy szerepet tölt be a román külpolitikában, a két ország viszállya nemzetközi méretű lett. Ám az 1989. december 22-i államcsíny idején a magyar-román kapcsolatok igen jók voltak. Az államcsínyt magyar szervek is támogatták, cserébe a magyarok engedményeket kértek saját kisebbségük számára. Az új rezsim emberei ezt készségesen megígérték, Horn Gyula külügyminiszter már december 29-én látogatást tett Bukarestben. Román részről megígérték egy tévé átjátszó-állomást; bizonyos autonómiáról is szó esett, nemkülönben magyar egyetemről. 1990. február 6-án kulturális egyezményt is kötöttek. Hamarosan azonban rosszabbodás állt be a kapcsolatokban, de katonai téren megmaradt a jó viszony ("nyitott égbolt"). Gazdasági területen is van előrelépés: 1993. júniusában Romániában ezer magyar-román vegyesvállalat működött, viszont Magyarországon csupán harminc román-magyar.

A román külügy- és a hadügyminiszter egyetért abban, hogy közvetlen magyar fenyegetés nincs. A magyarok még békés határrevíziót sem kívánnak. Közvetett fenyegetést abban az esetben látnának, ha a jugoszláviai konfliktus kiterjedne. A román ellenzéki pártok sem érzékelnek azonnali veszélyt, de félnek a magyar fegyverkezéstől, az EBEÉ keretében létrehozott gyorshadosztálytól, meg attól, hogy Magyarország amerikai haditechnikai segítséget kap. A magyar-orosz katonai együttműködéstől is tartanak. Még az ellenzék is lehetségesnek tart egy erőszakos magyar fellépést. A honvédelmi miniszter új válsághelyzetek lehetőségéről beszélt.

A gazdasági nehézségek, az etnikai és vallási különbségek új kockázatokat teremtenek.

Az RMDSZ Magyarországról történő megsegítését külső beavatkozásnak tekintik. Az ellenzék is annak. Egyfajta nyilas-hungarista veszélyt emlegetnek, a magyar kisebbséget esetenként ötödik hadoszlopnak tartják. E kisebbség autonómiatörekvése mögött azt tételezik fel, hogy akkor önálló köztársaság jönne létre, az pedig csatlakoznék Magyarországhoz. A kormányzat szerint Romániának nem kell könyörögnie a magyarok barátságáért.

A vasgárdista és egyéb szélső jobboldali ellenzéki pártok jövőképe tulajdonképpen pesszimista: attól tartanak, hogy előbb-utóbb az egész kontinens újrafelosztására kerül sor. Ezért vallják, hogy a magyar örülteket ki kell írtani. Utalnak a nem hivatalos magyar hangokra, amelyek ellenségesek Romániával szemben. Ezért sürgetnek egyértelmű magyar állásfoglalást. Funar, a nemzeti egység pártjának vezetője egyenesen Jeszenszky látogatásának a lemondását sürgette. 1992 szeptembere óta a román kormány egyértelműen a nacionalista pártokra támaszkodik. A magyar egyetem kérdésének ismételt felvetése ugyancsak külső beavatkozásnak minősül.

Az RMDSZ is fokozza a feszültségeket, például Románia Európa Tanácsba történő felvétele ellen írt emlékiratával. Ezt a román ellenzéki pártok is rosszalották. (Egyébként ezeket a pártokat hazaárulással vádolják, meg azzal, hogy élezik az etnikai ellentéteket.) Nastase parlamenti elnök a magyarok világkongresszusának az összehívását kifogásolta. A tévé is magyarelles. Egy körkérdésre adott válaszokból kiderül, hogy a közfelfogás szerint Magyarország a fő ellenség. Ezt az ellenséget azt ellenzéki pártok azért nem fogadják el minden további nélkül. Petre Roman pártja az ellentétet természetesnek tartja, hiszen Erdély mindkét országnak fontos: Románia szíve, Magyarország tüdeje.

Román részről úgy látják, hogy a Ceasescu-korszak rossz image-t teremtett a románok számára Nyugaton, a Kádár-korszak viszont Magyarország számára jót. Magyarország ezen az alapon regionális rendteremtő erő kíván lenni. 1991-ben Magyarország valóban ellenezte Románia csatlakozását a visegrádi együtteshez, Antall a hozzá intézett hivatalos levelet és válaszát publikussá tette. Igaz, lengyel és csehszlovák ellenzés is volt.

A szubregionális egyesüléseket román részről azért ellenzik, mert mindig olyan területek kerülnek szóba, ahol kisebbségi magyar a lakosság. Ezt az ellenzék is így látja. Moldávia esetleges csatlakozása Romániához viszont magyar félelmet kelt. Holott a román kormány úgy látja, ebben az ügyben nem tett semmit, az ellenzék viszont épp ezt kifogásolta.

A magyar nemzetiségi törvény igény arra, hogy a szomszédos országok magyar kisebbségei ugyanolyan jogokat kapjanak, mint amilyeneket a szóban forgó törvény biztosít. Romániában aggodalmat keltenek az ukrán, szlovén és horvát félelmet létrehozott kisebbségi tanácsok is. Jelcin 1992 novemberi budapesti látogatása ismét felkeltette a magyar-orosz együttműködés rémet, mivel mindkét ország érdeke, hogy optimalizálja saját kisebbségei helyzetét.

Hosszas kötélhúzás folyik a magyar-román alapszerződés körül. A szerződés román tervezetét 1991. május 11-én adták át, a magyar ellentervezetet november 15-én. 1992. januárjában Bukarestben és 1993. augusztusában Budapesten folytak róla tárgyalások nagyköveti és szakértői szinten. Melescanu külügyminiszter elismerte, hogy a kisebbség kérdése nemcsak belügy, ezt magyar részről örömmel fogadták. A románok átvették a határok "spiritualizálásának" elvét, sőt arra hivatkoznak, hogy ezt először Titulescu román külügyminiszter vetette fel a két világháború között. 1993 áprilisában a román fél elvileg hozzájárult egy magyar konzulátus felállításához, de nem Kolozsvárott, hanem Hargita vagy Kovászna megyében. Egyezmény jött létre újabb határátkelőhelyekről. Januárban egyezmény született kölcsönös beruházási kérdésekről, és a kettős adóztatás elkerüléséről. 1993 áprilisában Romániában kisebbségi tanácsot hoztak létre, szó van a nemzetiégi törvényről.

Románia az orosz-ukrán konfliktus miatt geopolitikailag felértékelődött. A NATO által Magyarországnak adott segítség a Nyugatnak tett magyar szolgálatok elismerése. De a román sajtó szerint Magyarország nyugati támogatása csökkenőben van, mert Magyarország a határok kérdését veti fel. A Magyarországot érintő nyugati kritika mindig nagy feltűnést kelt Romániában.

Jeszenszky Géza látogatása alkalmából az alapszerződés szövegének 80%-ában sikerült egyetértésre jutni, a fennmaradó 20% esetében azonban továbbra sem: a magyar álláspont szerint a román fél egyébként is túlértékeli az alapszerződés jelentőségét. A határklauzulát a magyarok feleslegesnek tartják, hiszen azt már az 1947-es párizsi békeszerződés rögzítette. Ebben a kérdésben a román ellenzék is nagyjából a kormány álláspontján van. Fontos a pszichológiai effektus. A kolozsvári konzulátust az ellenzék elfogadná. Corneliu Copoiu, a román kereszténydemokrata nemzeti parasztpárt vezetője úgy nyilatkozott, hogy helyesli a kisebbségek egyenjogúságát, a szabad nyelvhasználatot, a kulturális és iskolai jogokat, még a magyar egyetemet is. Persze a kisebbségnek szerinte sem lehetnek kiváltságai. Nem tartja azonban kiváltságnak a magyarok részvételét a végrehajtó és bírósági apparátusban, akár kisebbségi miniszter jelenlétét a kormányban. Az európai normáknak megfelelő kisebbségi törvény ugyancsak szükséges. Az autonómia követelését kétségesnek tartja, szerinte a decentralizáció az ettől várt előnyöket garantálni tudná.

A szerző úgy látja, a román nacionalistáknak szükségük van a magyar kísértetre. Nem érdekeltek az alapszerződésben. Amíg a tévé a román harmadik utat propagálja, a magyar veszély tudatát is állandóan fenntartja, hogy a nehézségekről elterelje a figyelmet. "A magyar veszély ügyében — zárja dolgozatát a szerző, az lehetne a legrosszabb, ha ez egyszer önálló létet nyerne."

Gabanyi, Anneli Ute: Ungarn und die rumänische Sicherheit: Perception und Politik. = Südosteuropa, 42. Jg. 1993. 9. H. 512-533. p.

Közép-Európa múltja és jövője. Egy szlovák írástudó nézetei

Közép-Európa nemzetiségi problémái között a Magyarországgal és a szomszéd államok magyar kisebbségeivel kapcsolatos problémák a legbonyolultabbak. Így van ez Magyarország és Szlovákia relációjában is, egyebek mellett a "magyarországi szlovák nemzetiségi csoport helyzete miatt".

A mai magyar politika egyre nyíltabban hirdeti, hogy Magyarország minden határon túli magyar védelmezőjének tekinti magát, miközben formálisan hangsúlyozza, hogy — akárcsak a szomszéd államoknak — neki sincsenek területi igényei egyetlen magyar kisebbséggel rendelkező állammal szemben sem. Több megnyilatkozásból azonban kikövetkeztethető: ez koránt sincs így.

Az egyes magyar megnyilatkozások romantikus elemeitől (pl. ezekben Szlovákia Felvidékként szerepel) ugyan el lehet tekinteni, hisz a történelmi Nagy-Morvország visszaállítása már csak azért is irrealitás, mert aligha akad olyan szlovák, ukrán, román, szerb vagy horvát, aki ennek az államnak a polgára kívánna lenni, a jövő és benne a kölcsönösen előnyös nemzetiségkezelési gyakorlatok alakítása szempontjából az ilyesmi nézetek hangoztatása mégis retardálólag hat.

A szlovákiai magyar kisebbség helyzetéről a szerző az alábbiakat jelenti ki: "Csehszlovákia . . . első és második világháború utáni demokratikus rendszere tette lehetővé, hogy Szlovákiában a magyar kisebbségnek is lehetősége nyílt arra, hogy kulturálisan, nemzetiségileg és politikailag szabadon fejlődjék. Kevésbé a második világháborút követő három évben, de azért "többé" a sztalini és poszt-sztalini korszakban. ma a szlovákiai magyarok egyenjogú állampolgárok."

És így folytatja tovább: "Ha összehasonlítjuk az európai kontinens többi kisebbségének a helyzetét, konstatálhatjuk, hogy a finnországi svédekén kívül aligha van bármely nemzetiségnek annyi joga és szabad fejlődési lehetősége, mint a szlovákiai magyaroknak. Ez a szlovák demokrácia igazolása, egyszersmind a szlovák társadalom kulturális és politikai fejlettségének igazolása is. Csupán apró, már inaktuális, gyakran régi szellemű jelenségektől eltekintve. A szlovákiai magyarok helyzetével való összefüggésben szemügyre kell venni a magyarországi szlovákok helyzetét. Az új Európában ui. nem lehet kéféle, egymástól eltérő nemzetiségi politikát folytatni: kedvezőt a szlovákiai magyarok számára és kedvezőtlent a magyarországi szlovákokéra. El kell gondolkodnunk ezen a politikán mindkét oldalon, és beszélnünk róla."

Mindenesetre: "A szlovákiai magyarok jól tudják, hogy ők a legmagasabb életszínvonal, és rendelkeznek azon jogok összességével, amit egy nemzeti kisebbség kívánhat a maga számára."

Magyarország túlnyomórészt szláv államokkal van körülvéve. Velük gyakorta nem állt jó viszonyban. Ez a körülzártág — belátható — kellemetlen emlékeket ébreszthet a magyarokban. Ennek ellenére a közép-európai régió politikai stabilitást és békülékenységet kíván, azt, hogy az itt élő népek megbéküljenek és szolidárisak legyenek egymáshoz. Az Európa-Parlamentnek is segítenie kell, egyebek mellett valamennyi érdekelt állam egységes nemzetiségkezelési módsze-

reinek és gyakorlatának kialakításában. "Ha ezt elérjük, az Európa szerencse órája lesz. Jómagam hiszek Közép-Európa ilyen jövőjében, minthogy nincs más út az európai egységesülés felé" — fogalmazza meg hitvallását a szerző, majd hozzáteszi: "Szlovákiában olyan a helyzet, hogy miközben a magyar kisebbség valamennyi alkotmányosan garantált jogával él, addig a szlovákokat saját államukban asszimilálják. Ez a következtelen szlovák politika bűne, az 1989 utánié is. Jelenleg az a helyzet, hogy több mint 130 községnek egyáltalán nincs szlovák iskolája Szlovákiában. Egyedüli és sokak számára el sem hihető eset. Ha ezt a régi csehszlovák kormány el is tűrte, a szuverén Szlovák Köztársaságnak kell helyrehoznia a dolgokat, mivel egyébként olyan nemzetként kell a történelem ítélőszéke elé állnunk, amely nem tudott mit kezdeni magával. Ilyen szituációval nem találkozhatni sem Lengyelországban, sem Csehországban és főként nem Magyarországon. Ha tudatosodik bennünk, hogy Magyarországon a szlovákok százezreit vesztettük el asszimiláció révén, s hasonlóképpen további százezreket csehesítettek el Csehországban, fel kell tennünk a kérdést: meddig lesz Szlovákia más népek biológiai kiegészítője?"

Az eredeti írásban itt egy Mária Teréziától Károlyi Mihályig tartó visszatekintés következik, amelyben a reformkori sérelmek és a kiegyezés után kibontakozott nemzetiségi elnyomás felpanaszolása mellett egyes magyarok (Ráth Mátyás, Berzeviczy Gergely, Justh Gábor, Vámbéry Ármin, Károlyi Mihály) szláv- illetve szlovák-párti állásfoglalásai is megemlíttetnek.

"1945 után Közép-Európa más népeivel egyetemben sem a magyarok, sem a szlovákok nem folytathattak saját politikát, mindössze Sztalin parancsait teljesítették. Ezért vett részt a magyar katonaság 1968-ban Dubcek "ember arcú" liberális reformpolitikái törekvéseinek elnyomásában. Igaz, ez illúzió volt, ám bátor kísérlet a konok sztalini-brezsnyevi kommunizmustól való megszabadulásra. A magyarok ezt már 1956-ban megkísérelték, amikor is Pécsről a "szlovák testvérektől" kértek segítséget. Azonban a szlovákok szimpátiájukon, illetve néhány állítólagosan csatlakozott szlovák nemzetiségű felkelőjükön kívül nem nyújtottak semmit, nem is nyújthattak." Ma azonban már gyökeresen más a helyzet: e térségben el kell felejtetni a szupremácia fogalmát, és a barátság és együttműködés szellemében valamennyi itteni nemzet boldogulását kell elősegíteni.

Saját nemzetének és nekünk a következőket üzeni a szerző: "Ott kell kezdenünk, ahol legkevesebb a vita, a kultúrával, a művészettel, a tudománnyal. Koncentráljunk a gazdaságra, ahol a leginkább segíthetünk egymáson. Bős-Nagymaros alapja lehetne egy efféle sikeres, jövőbeli konstrukciónak. Szabaduljunk meg a nemzeti gögőtől, amely valamennyiünknek annyi bajt okozott. Kezdjünk hozzá az önmagunkról szóló igazság, saját szükségleteink és érdekeink megismeréséhez. Az egyes államok nemzeti kisebbségei e téren hozzájárulhatnak közeledésünkhöz. Ragaszkodjunk a mindenütt érvényes jogokhoz, és ne féljünk attól, hogy a magyarországi szlovákok szétverik Magyarországot, a szlovákiai magyarok pedig Szlovákiát. Nincs mit szétvernünk, minthogy Közép-Európában egy új közös jövő építőire

van szüksége. Kezdjük a vére szerint szlovák Petőfi Sándor szavával, aki azt üzeni: 'Ha férfi vagy, légy férfi . . .' Ez földre dobott kesztyű, amelyet fel kell venni."

Kružliak, Imrich: Stredná Európa zo starej minulosti do novej budúcnosti. = Slovenské pohľady, 1993. 2. é. 5-7. p.

F. T.

Ukrajna Kelet-Közép-Európában: kapocs Kelet és Nyugat között?

A hidegháború "klasszikus" Kelet-Közép-Európa fogalma (NDK+Lengyelország+Csehszlovákia+Magyarország) nem létezik többé. Azóta a fentiekben kívül (-NDK) e közbülső régió tagjaiként még jópáran kívánnak szerepelni (Belarusz, Ukrajna, de Szlovénia és Horvátország is). Nagyjából a két nagyhatalom — Orosz- és Németország — közötti területen található valamennyi állam.

E régió államai közötti kapcsolatokat mélyen alterálják a hagyományok. A Szovjetunió szétesése e tekintetben mégis egyfajta tabula rasát teremtett, s ezért felettébb időszerű megvizsgálni, hogy az új helyzetben az egyik legnagyobb európai állam — Ukrajna — milyen problémákkal küszködik és milyen szerepekre vállalkozhat. Mindenekelőtt az Európai Közösség és Oroszország között lehet közvetítő: maguk az ukrán politikusok is ilyen értelemben gondolnak a Nyugat és a Kelet közötti hídszerepre.

Ez előnytelen perspektívában — egyfelől — az ütközőzóna szerepére való kárhoztatást jelentheti, ahogy a történelem folyamán nemegyszer járt a szóban forgó "hid volt" közvetlen fenyegetéssel az ukrán állam életére. Az ukrán elit — talán ezért is — rögtön felismerte, hogy útja a fejlett Nyugat felé csak Lengyelországon, Csehszlovákián és Magyarországon át vezethet. A hozzájuk fűződő kapcsolatok emiatt kaptak eleve prioritást, amivel még az első világháborút lezáró békék "korrigálására" irányuló esetleges igényekből is sikerült a "szelet kifogni" (vö. Galícia, Kárpátalja, Észak-Bukovina vagy Besszarábia hovatarozásával). Ennek ellenére a nemzeti kisebbségek jelentős száma és fontossága miatt a szomszéd államokhoz fűződő kapcsolatokban továbbra sem hanyagolható el a "nemzetiségi szál".

Ukrajna önállósulása — másfelől — a szomszédokban először feltételen örömet keltett, hisz maguk is alig-alig szabadultak meg a szovjet uralomtól. De ugyanekkor bizonyos fenyegetést is éreztek az új szomszéd láttán, minthogy jóval nagyobb őnáluk. Igaz, az Ukrajna méreteiből következhető fenyegetettség érzés lényegesen kisebb, mint a korábbi Szovjetunió méreteiből adódó volt.

Három szomszéd államban Ukrajna önállósulása messzemenően pozitív hatást váltott ki: Magyarországgal még 1991-ben megszületett a jószomszédi és együttműködési államszerződés, majd ezt követte (1992 májusában) a lengyelekkel és Csehszlovákiával kötött — lényegében — azonos paktum.

Ukrán szempontból, kétségkívül Lengyelország az oroszok utáni legfontosabb szomszéd: elmondható, hogy a lengyel-ukrán viszony igen nagymértékben határozhatja meg a régió jövőbeni stabilitását. Kettejük kapcsolata akár Ukrajna "európai útjának" záloga is lehet.

A három ország még azért is fontos Ukrajna szemszögéből, mivel a "visegrádi trojka" fő célkitűzése, hogy a régió bizonytalansági helyzetben mielőbb európai megoldást találjon, vagyis csatlakozhasson az Európai Közösséghez és a NATO-hoz. Ukrajna szinte azonnal jelezte, hogy csatlakozni kíván a visegrádi csoporthoz: ezt Magyarország támogatta, a lengyelek körében nem volt egységes a vélemény, a csehszlovák vezetés viszont érezhetően visszafogottan reagált az ukrán szándéokra. Ukrajnának azért is fontos lehetett ez a kapcsolat, mert a függetlenedést követően szinte azonnal szembetalálta magát azon orosz politikai eltökéltséggel, hogy a FÁK keretében minél többet mentsen meg a korábbi orosz hegemoniából. Voltaképpen az ukrán vezetés álláspontja az, hogy egyedül Oroszország veszélyeztetheti komolyan biztonságát, s ezért hajlandó szövetségeseket keresni a FÁK-tól nemcsak Nyugatra, de még déli irányban is.

Az orosz tényezővel persze az egész régió komolyan számol, hiszen az itteni országok előtt nem kétséges, hogy Oroszország korántsem adta fel teljesen a befolyási övezet dolgában "ősi" aspirációit.

Mind orosz, mind pedig ukrán nézőpontból a "Nyugat" az ukrán-lengyel határnál kezdődik. Ha Ukrajnának sikerülne a "visegrádiakkal" felzárkóznia a nyugati világhoz, ez orosz megközelítésben úgy is értelmezhető lenne, hogy Ukrajna izolálja az oroszokat a fejlett országoktól. Sok orosz egy ilyen tendenciát vereségként élne át, annak veszélyétől tartva, hogy (ismét) létrejöhet egy ukrán-fehérorosz-litván-lengyel szövetség velük szemben. Az ukránoknak pedig a múlt századi klasszikus, Tarasz Sevcsenko szavai juthatnak az eszükbe, aki szerint Lengyelország veresége az ukrán függetlenség elvesztését eredményezze. Akárhogy is van, a jelenlegi kelet-európai politika az orosz külpolitika gyenge pontja közé tartozik, mivel nem törekedett bizalmat ébresztő kapcsolatépítésre a szovjet gyarmatbirodalom szétmúlása után ebben a különösen kényes régióban.

Kijev és Moszkva között fel-felerősödő mértékben érvényesül a csalódottság légköre. Egyfelől az az orosz törekvés, hogy Oroszország sajátítsa ki a volt Szovjetunió jogfolytonos szerepét, másrészt az orosz identitáskeresésben oly meghatározó "ukrán szindróma" különösen nehezíti teszi orosz oldalról az ukrán önállóság tudomásul vételét. A legtöbb orosz mélyen kiábrándította, amikor be kellett látnia, hogy az ukránok igenis függetlenek akarnak végre lenni. Az orosz nacionalizmus ráadásul majd minden színezetében nyugatellenes, ami egyáltalán nem jellemző az ukrán nacionalizmusra, még annak radikális változataira sem.

A legújabb orosz-ukrán konfliktusok Krím és a fekete-tengeri flotta jövőjének kérdéséhez kötődnek. A krími lakosságon belül a legnagyobb részarányt az oroszok teszik ki. Adminisztratív úton Hruscsov "ajándékozta" a félszigetet Ukrajnának 1954-ben. Az orosz parlament ezt a döntést 1992 májusában törvénytelennek és érvényét veszítettnek nyilvánította. A flotta sorsát a (megbuktatott) orosz

parlamentari vezetők, Hazbulatovval és Ruckojjal az élükön, ugyancsak szívükön viselték. Voltaképpen itt nem igazán stratégiai problémáról van szó, sokkal inkább az ukrán politikai érzékenység megsértési szándékáról. A nyugati hatalmak szempontjából eszökldegés az atomfegyverek kérdése. Az ukrán atomfegyverek ellenőrzésében mindig is Moszkva szerepe érvényesült, az ukrán vezetés törekvése pedig lényegében arra irányult, hogy a megsemmisítés folyamatának ellenőrzésében — Ukrajnával együtt — az érintett utód államok is helyet kapjanak.

Ukrajna nyugati integrációjának további alapfeltétele a belső politikai reform- és gazdasági folyamat eredményessége.

A kelet-közép-európai államok hozzáállása is komoly befolyást gyakorolhat az ukrainai fejleményekre. 1992-ben Lengyelországban kiterjedt stratégiai vita folyt a lehetséges külső veszélyforrásokról, s a vita oda konkludált, hogy valószínű veszély csak Keletről jöhet. Ez a lengyel politikai tendencia nyugtalanságot vált ki mind Ukrajnában, mind pedig Oroszországban. Az orosz-ukrán viszonyban valóban konfliktuszónák fordulnak elő. Jövöbeni "viselkedésük" nem látható át teljesen.

Németország egyesítése megváltoztatta a korábbi, hosszú időn keresztül állandónak tekintett helyzetet. Az NSZK-nak új keleti szomszédokkal kell számolnia, új kapcsolatrendszert kell kiépítenie, új kihívásokkal szembesülnie. Az biztos, hogy Lengyelország, de Ukrajna és Oroszország is csak a német közreműködés révén válhat európai tényezővé. Európa integráns részévé. Így Németországnak, de a régió minden országának is egyidejű alapérdeke, hogy új német Ostpolitik szülessen. Mivel a régió államai közötti kapcsolatok még nem kristályosodtak ki, egy megfontolt, segítő szándékú partner sokat tehet a jövöbeni stabilitás és fejlődés érdekében.

Alexandrovna, Olga: Die Ukraine in Ostmitteleuropa: Bindeglied zwischen Ost und West? = Europa Archiv, 47. Bd. 1992. 18. H. 535-543. p.

S. P.

Kisebbségi politika

Etnikai kisebbségek és emberi jogok — filozófiai nézőpontból

Szerzőnk szerint az etnikai kisebbségek helyzetével és jogaival viszonylag széles körben foglalkoznak Magyarországon történészek, jogászok, statisztikusok, nyelvészek, politológusok, szociológusok és pszichológusok. A filozófia részéről azonban egyelőre csekély az érdeklődés e tárgy iránt.

A két világháború között Európában működő nemzetközi kisebbségvédelmi rendszer 1945 után megszűnt. Kiépült viszonyt az emberi jogok védelmének részint egyetemesen (ENSZ), részint regionálisan (pl. Európa Tanács) működő rendszere. Ebben a nemzetközi emberi jogi rendszerben az etnikai kisebbségek védelme nem

központi kérdés, ami bizonyos rossz történelmi emlékekre, például Hitlerre vezethető vissza, aki a kisebbségi problémát súlyosan kompromittálta, lejáratta.

A ma létező nemzetközi emberi jogi rendszer alapja az emberi jogok doktrínája; ez voltaképpen egy filozófia. A tan egykori, 17-18. századi kimunkálói ui. javarészt filozófusok voltak (pl. John Locke).

A gondolat, hogy az embernek vannak bizonyos, nem az állam jogalkotó akaratából és törvényhozó hatalmából eredő természetes — emberi vagy morális — jogai, elsősorban e liberális filozófiai hagyomány öröksége.

Újra és újra fölmerülnek bizonyos alapkérdések: igazolható-e egyáltalán az ember jogok léte; univerzálisak-e ezek a jogok; melyek is ezek a jogok.

Ha a meglévő nemzetközi emberi jogi rendszer alapdokumentumainak szellemisége a liberális filozófiához áll a legközelebb, akkor különös jelentőségű, az a kérdés, hogy vajon igazolhatók-e a liberális elméleten belül a kisebbségi jogok.

A liberálisok többsége, de kritikusaik többsége is, ma — enyhén szólva — szkeptikus. Találni olyan liberális véleményt, amely szerint a kollektív kisebbségi jogok igénye nem csupán "sajnálatos", hanem egyenesen "visszaesést, visszalépést" jelez. Kevés liberális filozófus érvel az etnikai kisebbségi jogok elismerése mellett.

E kevesek közé tartozik Will Kymlicka, aki hangsúlyozza, hogy a liberalizmus korántsem volt mindig olyan elzárkózó vagy ellenséges a kisebbségi kérdésben, mint most. A két világháború között például a liberalizmus "győzelmeként" és "érdemként" fogták föl, hogy Európa soknemzetiségű országaiban speciális politikai státust biztosítottak a kisebbségi kulturális csoportoknak. Az intellektuális környezet később megváltozott, aminek egyik oka az ún. "colourblind", vagyis a "színvak" ideológia föltünése és megerősödése volt. E tan szerint megengedhetetlen, hogy etnikai csoportoknak speciális státusuk legyen, pontosabban ilyen státus csak különleges körülmények között és csak átmeneti jelleggel fogadható el.

Kymlicka mégis a 20. századi liberalizmus jelentős teljesítményének tartja a színvak ideológiát. Leszögezi, hogy ez az ideológia az emberi jogok különféle nemzetközi egyezményeiben is tükröződik, s ezek közül is mint a legjobb példát emeli ki a faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló 1965-ben elfogadott nemzetközi egyezményt.

Kymlicka — kortárs filozófusokat (John Rawls és Ronald Dworkin) idézve — bemutatja, hogy elméleteiknek van egy többé-kevésbé rejtett előfeltevése, nevezetesen: minden politikai közösség mögött egy homogén kulturális közösség áll, e homogén kulturális közösség pedig mindenekelőtt a nyelv, a kultúra és a hagyományok közösségét jelenti. Kymlicka elismeri, hogy vannak olyan országok, amelyekben az így felfogott kulturális homogenitás megvan, de leszögezi, hogy a legtöbb ország nem ilyen, s ezért a homogén kulturális közösség előfeltevését mint hibásat elveti.

Kymlicka mindenestre bizonyos kollektív jogok elismerésének szükségességét is hirdeti, ebben az irányban keresi a liberális megoldást.

Az az előfeltevés, hogy minden politikai közösség mögött egy és csakis egy kulturális közösség áll, nem elméletileg hibás, hanem ténybelileg megalapozatlan. Ha a világ országainak többsége ma ilyen vagy olyan okok folytán nyelvi-kulturális szempontból nem homogén, akkor a kérdés így merül fel: vajon nem hiányosak-e az egyéni szabadságjogok különféle katalógusai, ideértve az emberi jogok nagy modern dokumentumait is, vajon nem hiányzik-e belőlük egy olyan egyéni szabadság, amely talán éppen olyan jól illeszkednék az egyenlő szabadság princípiumai sorába, mint a hagyományosan elismert szabadságok, így például a lelkiismeret és a vallás szabadsága? Vajon nem kellene-e elismerni, figyelemmel a világ nagy országainak túlnyomó többségében meglévő nyelvi-kulturális inhomogenitásra és az egyenlő szabadság elvére, hogy minden embernek joga van saját nyelvi identitása megválasztásához, más szóval a nyelvszabadsághoz?

A nyelvszabadság problémavilága — szerzőnk szerint — igen közel áll a vallásszabadság problémavilágához. Ez egyaránt vonatkozik a praktikus, illetve az olyan elméleti kérdésekre is, mint amilyen az államvallás és a vallásszabadság, illetve az államnyelv és a nyelvszabadság összeegyeztethetőségének dilemmája.

A nyelvszabadság hipotézisének perspektívájából nagy valószínűséggel értelmét vesztené a kollektív nyelvi jogok igénye. Ahogy a vallási közösségeket is kielégítően védi a vallásszabadsághoz való egyéni jog, úgy feltehetően a nyelvi közösségeket is kielégítően védené a nyelvszabadsághoz való egyéni jog.

A regionális és kisebbségi nyelvek Európai Kartája (tervezet 1988-ban készült el) szerint: a nyelvek nem választanak el, hanem összekötnek. Minden európai ama jogának elismerése, hogy saját nyelvét használhatja, és e jog biztosítása az élet különböző területein az Európai Karta által, a regionális vagy kisebbségi nyelven szólókat csak arra készítheti, hogy a múlt megosztó vonásait elvessek, és otthon érezzék magukat saját hazájukban. A tény, hogy a Kartát 1992 novemberében elfogadták, gyakorlati jelentőségén túl elméleti szempontból is ígéretes.

Az emberi jogok és a kisebbségi jogok kapcsolatának filozófiai problémái — a szerző szerint — nem korlátozódnak a fentiekben érintett kérdésekre. Különös tekintettel az emberi jogok individuális jellegéből fakadó nehézségekre, filozófiai szempontból is alapos elemzést igényelnek még a kollektív kisebbségi jogok, az individuális identitás sajátosságai, az egyéni szabadság mellett a kollektív szabadság jellemzői, egyszóval az autonóm egyén mellett az autonóm közösség ismérvei és igazolható igényei, jogai.

Andrássy György: Etnikai kisebbségek és emberi jogok. = Regio, 4. évf. 1993. 2. sz. 68-80. p.

H. Z.

Országhatárok — a médiaszabadság határai

Az Europ 1993. évi nyári száma összeállítást ad közre a sajtószabadság és a cenzúra kapcsolatáról néhány európai országban. Mint az sejtethető, a szabadság sehol sem korlátlan. Jellegzetes típust képvisel azonban a háborús Balkán, melyről sokaknak az a közmondás jut az eszébe, hogy "A háborúban az első halott mindig az igazság". Horvátország és Szerbia kormányainak elengedő volt gazdasági megszorításokat alkalmaznia, s ehhez a hadiállapot éppen elég alapot is ad, hogy az ellenzéki hangokat elfojtsa.

A horvát televízió (HTV) a háború kirobbanásakor (1991-ben) 600 fős listát készített újságíróiról (ez kb. a teljes állomány fele), akik azóta rotációs rendszerben dolgoznak, szabadságon vannak, vagy frontszolgálatot teljesítenek. A bombázások megszűntével is jópáran feketelistán maradtak (pl. Luka Mitrović); elvileg 70%-ot kapnának fizetésükből, valójában csak 40%-ot adnak nekik. A tudósító értesülései szerint Tudjman elnök pártja éberrel figyel minden kritikus megnyilvánulást, és gyakran osztogatja az újságíróknak a 'jugó-nosztalgias', 'proszerb' stb. minősítéseket. A kormányzó párt nem hagyta jóvá eddig egyetlen nem kereskedelmi jellegű magán-TV vagy rádióadás működését, illetve sajtótermék publikálását sem.

Az írott sajtó cenzúrázása alkotmányosértő cselekedet Horvátországban is, viszont a terjesztés, nyomda, adóztatás és az újságok privatizálása állami monopólium. Pillanatnyilag az újságok 53%-a három állami bank tulajdonában van. Előfordul, hogy a veszteségesnek ígérkező laptól az állampárti terjesztő (Vjesnik) megtagadja a terjesztést (Novi Danas esete).

Az ország háborús helyzetében az újságírók egyébként nemigen kockáztatják állásukat kormányellenes kijelentésekkel.

Szerbiában, a fővárost leszámítva, a TV-Híradó játssza a központi szerepet a hírközlésben. A demokratikusnak számító Vreme összesen 30 ezer példányban jelenik meg, de Nyugaton többen ismerik, mint saját hazájában. Megjelenését egyelőre nem akadályozzák. Belgrád körzetében néhány kritikus hangot megütő elektronikus sajtó orgánus működését is eltűrik (Radio B-92; Studio-B; TV Politika), de az ország többi részének lakossága — melynek egyébként 40%-a analfabéta — csak az immár egy óra hosszat tartó esti TV-Híradó alapján tájékozódik. Ezek a "hírek" azonban mind a szerb nacionalista politika öngazolásai. 1993 januárjában a TV 6 ezer alkalmazottjából 1500-at küldtek szabadságra (80%-os fizetés mellett), és munkajogi vitákkal akadályozzák néhány világosan látó újságíró működését. A nemzeti hírszolgálat, a Tanjug ugyancsak Miloševićet támogatja; az intézményből kétszáz újságíró távozott, állítólag önszántából. Nem csoda, hogy az átlagos állampolgár meg van győződve arról, hogy egyetlen jugoszláv katona sem harcolt Bosznia-Hercegovinában, az 'etnikai tisztogatás' csak kitaláció, ezzel szemben a Vatikán vezetésével a muzulmán fundamentalisták, az Európai Közösség, kiváltképp Németország, valamint az Egyesült Államok mind összefogtak a szerbek ellen.

Azt mondják, hogy a háborúban elsők az igazság hal meg, de legalább is tetszhalott lehet az a béke idején is. Ez utóbbi látszik igazolódni a finn média esetében. Finn-Karélia bekebelezése óta (1940; 1944) — a nyugati sajtótól teljesen eltérő módon — a Szovjetunióról szóló tudósítások meglehetősen szenvtelenek, sőt néha hízelgőnek is nevezhetők voltak. A bő példatár helyett csak hadd idézzünk egy finn diplomatát (Max Jakobson), aki nemrégiben úgy fogalmazott: "Nem volt cenzúra, mindössze a vezető média erős konszenzussal támogatta a finn állam semlegességi politikáját." Egy szakértő pedig a nemzetközi kapcsolatok területéről (Jyrky Iivonen) úgy magyarázta a kritikamentes magatartást, hogy "a kutatók és az újságírók igyekeztek elkerülni azokat a témákat, melyek politikai bonyodalmakhoz vezethettek volna a Szovjetunióval. (. . .) Szemet hűnytunk az emberi jogokkal való visszaélések, az eredménytelen gazdaság és bizonyos történelmi események hamis interpretációja fellett".

Mellesleg Moszkva 1972-ig nem engedte meg, hogy a legnagyobb példányszámú napilapnak, a Helsingin Sanomatnak tudósítója legyen a szovjet fővárosban. Akárhogy is, az öncenzúra talán megbocsátható egy olyan nemzetnek, mely 1300 km-en határos a legmilitarizáltabb szuperhatalommal — vonja le a következtetést az Europ publicistája. Ugyanakkor egyre-másra jelennek meg az öncenzúrát gusztustalannak ítélt nyilatkozatok a finn médiában. Timo Vihavainen történész professzor még mindig nem tartja elég erőteljesnek a kritikát. A Szovjetunió felbomlásakor (1991) a finnek beszélni kezdtek a legnagyobb taburól, Karélia visszaigényléséről. A politikai vezetés azonban korainak ítélte az időt arra, hogy Jelcinnel tárgyalni kezdjenek e kérdéssről. Egy, a Finn-Karélia mai állapotát feltáró őszinte hangú sajtócikk (Marti Valkonen írása) hozzáférhetőségét a kormány kommunikéban tiltotta meg minden külföldi kirendeltségén.

Különben egyre többen írnak az egyelőre gyermekcipőben járó orosz maffia üzelmeiről Finnországban, a nukleáris környezetszennyezésről, a kemény drog csempészésről és a konzumnő-kereskedelemről. Ezek a hírek elhalványítják még a 19%-os rekord munkanélküliséggel küzdő finn gazdasági recesszió újdonságait is. A TASSZ helsinki tudósítója viszont arról panaszkodik, hogy országában alig érdeklődnek már a keleti szomszéd iránt.

A cikkek az Europ 1993. évi 70. számában találhatóak:

Almedia, Monica: Press freedom is a victim on one side . . . = 18-19. p.

Almedia, Monica: . . . as well as on the other. = 20-21. p.

Heinrich, Jeffrey: Consensus and silence. = 34-37. p.

Heinrich, Jeffrey: Karelia — The big taboo. = 36. p.

K. J.

Új klerikallizmus Kelet-Közép-Európa egyes országokban

Az Európa egyik korábbi összeállítására az állam és az egyház viszonyát vizsgálta a térségben. A jelen válogatás a 90-es évek gyors társadalmi változásai és a mindenütt megújulóban lévő egyház tényleges jelenléte közötti összefüggéseket taglalja. A közreadott riportokból kiviláglik, hogy minden ország tulajdonképpen egyedi eset. (Ugyanebben a számban, Georg Seide szerzőségében, külön tanulmányt talál az olvasó az orosz ortodox egyházzal. — a szerk.) Ami minden esetben kikerülhetetlen kérdés: milyen szerepet játszanak ma az egyes országokban a történelmi egyházak? Revranksra törekszenek-e a kommunizmus után megbolydult társadalmi rendben? A hívőknek milyen szerep jut az egyházon belül? E kérdések magukat a híveket is igencsak foglalkoztatják.

Az oroszországi ortodox egyház ismét megnyílt templomai egyre nagyobb arányban vonzzák a lakosságot. A múzeumok üresek, a templomok teli vannak. A templomba járók és az egyháztalók számát nehéz felbecsülni. Egyes felmérések szerint a lakosság 40%-a Isten-hívőnek vallja magát, és csupán 10%-a ateistának. A fiatalok is nyíltan tanúsítják Isten-hitüket. A pártállammal együttműködő papok mindenestre megmaradtak korábbi helyükön, talán az általános paphiány miatt is. Az ősi liturgiájú és nyelvű orosz ortodox egyház rendkívül népszerű, de a társadalmi nyitottságra jellemző módon az Orosz Föderációban az evangéliumi keresztény és nem keresztény vallások is nyilvánosságot kaptak az utóbbi években. A lelki éhség hatalmas, de kár lenne figyelmen kívül hagyni annak a moszkvai evangélikus lelkésznek a keserű megállapítását, aki az évtizedeken át gépraktárnak használt és most az egyháznak visszaadott romépületben kijelentette: "A teli pénztárca az új vallás errefelé, ez motiválja az embereket mostanság."

Ukrajnában — az oroszországiakhoz hasonló gazdasági állapotok ellenére — az állampolgárok mintha lassabban döntenének lelki kérdésekben. Az okok egyike mindenképpen az a tényleges hatalmi harc, ami az autokefál és a Moszkvához hű ortodox egyház berkeiben dúl. E kétféle irányzat társadalmi szerepvállalását illetően nagyon különbözik egymástól. A független ukrán ortodoxia a hívek várakozását is számításba igyekszik venni. Az 1989 óta működő Ukrajnai Kereszténydemokrata Párt — az államelnöktől is támogatva —, az állam és az egyház egymástól független működésének kimunkálásában látja a progressziót. A történelmi materializmus bukása itt nem annyira látványos, de a hiányzó harangtornyok ellenére is sokan csatlakoznak valamely evangéliumi elveket hirdető egyházhoz.

Az elmúlt évtizedek Lengyelországot jellemző "katolicizmus — kontra kommunizmus" kép lehet napjainkra a "katolicizmus — kontra liberalizmus" képlete váltotta föl. A katolikus egyházon magán belül is vita zajlik a konzervatívok és a szabadabban vélekedők között, amitől az egyház összefolyása gyöngülni látszik. Minthogy ma az egyházhoz tartozás nem fejezi ki a polgár oppozícióját a kormánnyal szemben, a borúlátó megfigyelők szerint mintha a templomba járók száma is csökkent volna. A politikai pártok közül öt állítja mgáról, hogy keresztény egyéb nézeteik a szocializmustól a liberalizmusig terjedő skálán helyezkednek el. A

próbára tevő kommunista időszakot átélte egyház tisztában van azzal, hogy az új, demokratikusabb társadalom kihívásaira is válaszolnia kell, például a fogamzásgátlás kérdéskörére vagy a II. Vatikáni Zsinat lelkészképző újításának máig halogatott bevezetésének miéretté.

A litván katolikus egyháznak a szovjet hatalom évei alatt (1940 óta) a minden vallásos gyakorlattól elszokott ifjúság megnyerése, valamint a nyugati befolyástól idegenkedő, előregedett hívek megtartása a vállalt feladata. Az új, demokratikus törvényhozás felveti a kényes kérdést is: az abortusznak továbbra is polgárjogot engedjenek-e, továbbá hogy eltöröljék-e a halálbüntetést? Míg az elsőre egyöntetű nem, addig a másodikra megoszló vélemények hangzottak el az egyház részéről, amely a kommunizmus évei alatt teljesen elveszítette társadalmi befolyását. A más célokra hasznosított templomépületek helyreállítása mellett fontos feladat a nemzeti hittudományi képzés újjászervezése is.

Szlovénia egyházai tudatosan törekszenek az etnikai és vallási konfliktusok kerülésére. Évszázadok óta élnek itt együtt katolikusok, protestánsok és ortodoxok, s a párbeszédbe időnként a muzulmánok is bekapcsolódnak. A kommunista rendszer vallásellenes propagandájának hatása a hívők számának alacsony voltán is lemérhető. Ígéretes azonban, hogy minden felekezet minden iskolában megszervezte a hitoktatást, s a ljubljanoi egyetem teológiai fakultása iránt is óriási az érdeklődés. S bár nem a nulláról indul egyik egyház sem, általános céljuk a társadalom minden rétegét elérni, s a domináns katolikus egyház bevált módszerét követve, az ökumenét gyakorolni.

A szlovén-olasz határmenti Koper több szempontból is kivétel: itt a szerb ortodoxok és a bosnyák muzulmánok jelenléte mellett csak a lakosság 40%-a katolikus. Az egyház, békés megoldásokra törekedve, átadott egy templomot az ortodoxoknak, és az iszlám Ramdan idejére kölcsönad egy termet a muzulmánoknak. A körzet azonban bilingvis, mivel a katolikusok egy része olasz eredetű

A 2. világháború óta meg-megújuló feszültségek eredője, hogy a kommunizmus elől elszökött koperi olaszok visszakövetelik elhagyott ingatlanukat, s a mindennapi gyakorlatban (üzlet, iskola stb.) is megvalósuló kétnyelvűséget követelnek.

Az összeállítás a Les risques de cléralisme összefoglaló címmel az Europ 1993. évi 70. számában jelent meg:

J. S.: Les risques de cléralisme. 56-57. p.

Biddle, Jo: All that glitters is not gold. (Give us this day our daily bread.) 58-60. p.

Ayata, Sadia: La pain et la foi. 61-62. p.

The hammer and the bell. 63. p.

Vélarde, Luis Rojas: La recherche d'une voie médiane. 64-65. p.

Linge, Elisabet: Un vent de renouveau. 66-68. p.

Homem, Maria Do Rosario: La force de l'oecuménisme. Le cas particulier de Koper. 69-70. p.

K. J.

Menekültek Magyarországon

Magyarország a nyolcvanas évek közepétől — a szocialista országok közül elsőként — nagyobb számú menekült befogadására vállalkozott, illetve kényszerült. Hivatalos kormány- és pártállásfoglalás a témában először 1988 január végén látott napvilágot: ekkor adott ilyen tárgyú rádióinterjút Szűrös Mátyás. És ekkor jelentek meg az első adatok is a menekültek számáról: ezek szerint 1985-ben 3 550, 1986-ban 4 952 és 1987-ben 9 069 személy folyamodott magyar szervekhez megfelelő engedélyért. Voltak azonban már korábban is olyan menekültek — főleg az erdélyi magyarság köréből —, akik legális turista útlevelemmel vagy rokon meghívással érkeztek az országba, s voltaképpen illegálisan húzták meg magukat, akár évekig, a rokonoknál vagy különféle egyházi csoportok segítségével.

Az első nagyobb hullám a magyarországi FORMA-1-es versenyekhez tűződik: ezek ugyanis alkalmat és ürügyet szolgáltatnak számos "baráti" országbeli embernek magyarországi "kirándulásra".

Szűrös interjúja az állam menekült politika intézményesülését indította el. 1988 márciusában a magyar parlament elkülönített alapot létesített a menekültek elhelyezéséből adódó költségek fedezésére.

1989. március 14-én Magyarország csatlakozott a Genfi Menekültügyi Egyezményhez, amelyet 1989 júniusában léptetett hatályba. A végrehajtáshoz még több más jogi aktus is szükségeltetett. Az alkotmány módosításával az új 65. § fogalmazta meg azt, hogy a Magyar Köztársaság menedéket nyújt mindazon személyeknek, akik saját hazájukban faji, nyelvi, továbbá nemzeti hovatartozásukból vagy politikai meggyőződésükből következően üldöztetésnek vannak kitéve. A menedékjog nyújtása törvényi garanciát kap. Végül, aki e jogban részesült, azt nem lehet más államba kitoloncolni.

Az alkotmánymódosítás a genfi egyezménnyel összehasonlítva nem tartalmazza a "bizonyos társadalmi csoporthoz való tartozás" okán jelentkező üldöztetést mint a befogadás egyik indokát. Ugyanakkor a további törvényi szabályozás azt indikálja, hogy az alkotmányban lefektetett jogot lehet szűkíteni. A későbbiekben erre sor is kerül, amikor Magyarország a menekültstátuszt csak európai országból érkezőknek adta meg. Ez a genfi konvencióval nem áll ugyan szöges ellentétben, de ilyen területi megszorításra az ENSZ tagállamai közül csak öt vállalkozott (Brazília, Málta, Paraguay, Monaco és Törökország).

1989 őszén az Elnöki Tanács törvényerejű rendeletben szabályozta a menekülteként elismert személyek jogi állását (19/1989. tvr., hatályba lépett 1989. október 15-én). Ezzel megteremtődött a törvényes alapja annak, hogy Magyarország az ENSZ menekültügyi alapjából támogatást kapjon. A törvényerejű rendelet előírásait kiegészítette a vele egyidejűleg hatályba lépett minisztertanácsi rendelet (101/1989. sz.), amely a nemzetközi egyezményhez viszonyítva újabb szűkítést tartalmazott, miszerint nem kaphat menekült státuszt az a személy, akinek magyarországi tartózkodása veszélyeztetné az ország biztonságát, a közrendet és közegészségügyi helyzetet. A végrehajtási utasítás megszabja tovább, hogy a mene-

kültként belépő személynek megérkezését követő 72 órán belül folyamodnia kell a megfelelő rendőri vagy határőrszerveknél a menekült státusz elnyerése végett. Az első fokon döntő helyi menekültügyi szervnek pedig 30 napon belül kell állást foglalnia a folyamodványokat illetően.

Magyarország a fenti pontosításokkal vezette be az 1951-ben elfogadott Genfi Menekültügyi Egyezményt és a hozzá tartozó 1967-es New York-i Jegyzőkönyvet.

Magyarország a menekültügyi egyezmény elfogadásával és előírásainak megvalósításával jelentős gazdasági terhet is vállalt. Ha a megtermelt GDP egy milliárdjára vetítjük a befogadott menekültek számát, akkor egy-egy ilyen pénzösszegre Magyarország esetében 850 menekült jut, míg Svájcban, Svédországban vagy az NSZK-ban csak 170-200 menekült. Vagyis eltartóképességéhez viszonyítva az ország lakossága súlyos kötelezettségeket vesz magára. A szociológiai vizsgálatok tanúbizonyossága szerint a magyar társadalom döntő többsége — bizonyos szelektivitással — befogadáspárti. Leglényegesebb az emberek véleményében az, hogy senki olyat nem fogadjanak be az illetékesek, aki veszélyeztetné a társadalom működőképességét. A régióban végbemenő változások olyan elemi erővel mennek végbe, hogy még belátható időn belül nem lehet arra számítani, hogy csitulna a menekültinvázió.

1988-tól 1990-ig az országba érkezettek döntő többsége Romániából jött, s egyben magyarnak vallotta magát:

— 1988-ban közel 13 ezer menekült érkezett, közülük 99% volt román állampolgárságú s 90% magyar nemzetiségű (48% illegálisan lépte át a határt),

— 1989-ben 17,5 ezer menekült jött, 98%-uk román állampolgár, 85% magyar nemzetiségű (79% érkezett illegálisan),

— 1990-ben 18,3 ezer személy jelentkezett menekültként, 95% román állampolgár, 83,5% magyar (csak 6,8% jött illegálisan).

1991-ben — a jugoszláv válság hatására — 54,7 ezren menekültek az országba; közülük csaknem négyötöd volt jugoszláv állampolgár, mindössze 6,8% a román. A teljes számon belül magyar nemzetiségűnek csupán 21% vallotta magát.

Egy más vizsgálatból következő adatok szerint 1988 kezdetétől 1990 május végéig érkezettek körében közel 75% volt a magyar nemzetiségűek aránya, míg román volt 21,4%, német 3,4%. A többiek részaránya nem érte el az egy százalékot.

A kor szerinti megoszlás vizsgálata azt mutatja, hogy jórészt a fiatalabb korosztályok vállalták a meneküléssel járó nem csekély kockázatot (közel 50%-uk volt 15-29 éves, további 25,5%-uk tartozott 30-39 éves sávba). Nemek szerint bontva a menekültek számát, az állapítható meg, hogy majdnem kétharmada a férfiak aránya (66%).

Nyelvtudás szempontjából szembetűnő, hogy a menekültek több mint kilenctizede csak anyanyelvét beszélte, márpedig ez gátolhatja a beilleszkedést vagy a harmadik országba való jutás esélyét. A Magyarországra menekültek közel egytizede jelezte, hogy nem Magyarországon kíván letelepedni (ez főleg a német nemzetiségűeknél volt magas arányú).

A korstruktúrából is következik, hogy a menekültek 84,5%-a aktív keresőnek vallotta magát. A foglalkozásokat tekintve dominál a fizikai jelleg, főleg ipari és építőipari szakmákkal. Az aktív keresőkön belül csupán minden nyolcadik jelzett szellemi foglalkozást, de itt is az ipari dominancia — mérnök, technikus stb. — a jellemző. Viszonylag ritka a tanári vagy egyéb szellemi foglalkozás. A fizikai foglalkozásúak között vannak olyan szakemberek (gépjármű- és motorszerelők, mechanikai és elektroműszerészek stb.), akik nagyobb arányban jeleztek továbbutazási szándékot, előnyös nyugati kereseti lehetőséget remélve.

Müller, Stephan: Flüchtlings- und Asylpolitik in Ungarn bis Anfang 1992. = Südost-europa, 42. Jg. 1993. 7-8. H. 434-440. p.

Márkus István: Kényszervándorlás Magyarországra. = Rendészeti Szemle, 30. évf. 1992. 7. sz. 3-8. p.

Lakatos Miklós — Mészáros Árpád: A Magyarországra menekülők főbb adatai. = Statisztikai Szemle, 69. évf. 1991. 2. sz. 101-114. p.

S. P.

A jugoszláv válság és a nemzetközi visszhang: politikai és jogi megfontolások

1991 nyaráig az európai államok rendszere területileg konszolidáltnak minősülhetett. Ezért, amikor 1991 végén Szlovénia és Horvátország független állammak nyilvánította magát, az Európai Közösség (EK) nemigen vette komolyan e bejelentést.

De Michelis olasz külügyminiszter szlovén vendéglátóit még 1991 elején is azzal intette le, hogy "nincs hely Európában új államok számára". 1991 júniusában Delors, az EK egyik vezetője oda nyilatkozott, hogy "nem merül fel valamely elszakadó részek elismerésének a kérdése sem". A horvát és szlovén nép azonban nem ezeket az iránymutatásokat követte, hanem a kész tények elismertetésében reménykedett.

Az EBEÉ-országok külügyminiszterei 1991 június végén, közvetlenül a szlovéniai háború kitörése előtt találkoztak. A későbbiekben az EBEÉ — lényegében eszköztelenül — csak arra szorítkozhatott, hogy felkérje 12 tagját, történetesen az EK tagállamait, hogy tegyenek meg mindent a jugoszláviai fegyveres cselekmények mielőbbi megszüntetése érdekében. Így az EK legitim módon igyekezett a béke érdekében tevékenykedni, miközben rögtön vetélytársnak érezhette az Egyesült Államokat. A luxemburgi külügyminiszter 1991 nyarán "Európa órájáról" beszélt, nem csekély optimizmust tanúsítva. Az EK azonban — azon sajátos mentalitásra alapozva, amely saját körében általánosnak tekinthető, vagyis, hogy egyetlen állam sem tesz olyat, ami gazdasági érdekeibe ütközne — nem ismerte fel, hogy a balkáni válságnak más a gyökere és indítéka. A "minden szerbet egy szerb állambal" jelszó Szerbiában elődleges prioritású, ezt minden gazdasági megfontolás fölé helyezik.

Az EK nehezen találta meg a legkisebb közös többszöröst a divergáló nézetek közt. A korábbi egyetértést — mármint azt, hogy Jugoszláviát fenn kell tartani — különböző vélekedések váltották fel, ahol egyebek mellett szerepet kapott a hajdani háborús fegyverbarátság is. Kitért tehát — J. Newhouse szavával élve — a "klientitis" nevű kór. 1991 augusztusában az EK álláspontja már úgy hangzott, hogy a jugoszláviai belső vagy külső határok erőszakos megváltoztatása elfogadhatatlan, s minden megoldás csak a népek és kisebbségek jogainak garantálásával jöhet létre.

1991 novemberében újabb állásfoglalás született, melynek értelmében a példátlan erőszakért és embervesztésekért felelőseket meg kell büntetni. Ekkor az EK úgy látta, hogy a megoldás az lehet, ha az új államok garantálják a területükön élő nemzetiségek jogait. Németország meggyőzte továbbá partnereit, hogy a diplomáciai elismerés eredményes lehet a szándékok érvényesítésére. Horvátországnál ez a döntés egybeesett a fegyveres konfliktus befejeződésével, jóllehet itt nem volt ok-okozat kapcsolat. Ez be is bizonyosodott akkor, amikor 1992 áprilisában az EK elismerte Bosznia-Hercegovina önállóságát. A szerbeknek ez csak olaj volt a tűzre, hisz ők semmi áron nem kívánták elismerni ezt az államot.

Összefoglalóan elmondható az EK szerepéről, hogy az jószérével a gazdasági jellegű gondolatok tengelyében foglalt állást, vagyis alkalmatlannak bizonyult az elmérgesedett konfliktus kezelésére.

Az ENSZ egy ideig az EBEÉ, illetve az EK erőfeszítéseiben bízva visszafogott módon reagált, s csak 1991 szeptemberében tűzte a Biztonsági Tanács napirendjére a kérdést. Az ENSZ-nek sikerült is a szinte mindmáig egyetlen tartós fegyverszüneti egyezményt kicsikarnia a horvátországi hadszíntéren (1993. január). A fegyverszünetet követően 14,5 ezer kéksisakos érkezett Horvátországba az egyezmény betartása végett.

Gazdasági szankciókat először 1992 májusában hozott az ENSZ, majd ezeket 1993 áprilisában megszigorította.

A boszniai hadszínteret ekkor a 60 ezres reguláris és 30 ezres népfelkelő sereggel operáló szerbek uralják. Egyetlen nyugati politikus sem kívánja a "balkáni céllövöldébe" — ahogy az amerikai elnök kifejezte magát — saját embereit küldeni. Még a légi hadműveletek is igen kockázatosnak tűnnek, mivel a katonák további eszkalációtól tartanak.

1993 júliusában a gazdasági csúcshatalmakat tömörítő "hetek"-nek sem sikerült tokiói értekezletükön hatékony ellenszert találni. Vagyis az EBEÉ, az EK és az ENSZ után a "hetek" sem tudták kezelni a válságot, egyebek mellett azért sem, mert racionális gondolkodást feltételeztek Belgrád vagy Zágráb részéről, holott az ottani politika maga a nemzetcentrikus irrealitás.

Európa jogi szempontból nem nagyon tudja eldönteni, mi a helyes álláspont. Az államok szuverenitása régóta meghatározó jogelv. Nagy dilemmát jelent viszont a beavatkozás tilalma, illetve joga, szükségessége. A beavatkozás tilalmának fő célja az államok békéjének és függetlenségének biztosítása, miközben a beavatkozás joga is ugyanezeket a vezérlő célokat szolgálhatja. Itt nem egyszerűen időbeli

következés áll fenn, vagyis akkor lehet kimerítettnek tekinteni a beavatkozás tilalmát, ha már kitört a háború, ergo a beavatkozás jog és kötelesség, hanem már akkortól felmerül ennek szüksége, ha a béke veszélybe kerül.

De milyen formái lehetnek az intervenciónak, a beavatkozásnak? A mai világban, amikor multinacionális konszernek uralják a világgazdaság javát, mikor a cégeken belüli kereskedelmi szálak átlépik az országhatárokat, a tőkekereskedelem, a tömegkommunikáció átfogja a világot, sok tekintetben már új politikai realitásról kell beszélni, tehát a hagyományos nemzetállami körülmények nem úgy érvényesülnek, mint fél évszázada.

A nemzetközi közösség — EBEÉ, ENSZ stb. — a kilencvenes évekig ezekből a dilemmákból keveset oldott fel. A beavatkozás jogát és formáit felettébb óvatosan kezelte. Az EBEÉ-folyamatban az 1991-es moszkvai nyilatkozat mondta ki először világosan, hogy az emberi dimenzió területén fennálló és vállalt kötelezettségek nem tekinthetők egy-egy állam belügyének. Egyidejűleg létrejött egy szakértői bizottság is az emberi jogokat ért sérelmek haladéktalan kivizsgálása céljából. Ezzel nyilvánvalóan megkezdődött a beavatkozás tilalmának lebontási folyamata.

További világprobléma az atomerőművek biztonságának kérdése, hiszen itt nyilvánvalóan számos állam elemi érdekéről van szó. Ha egy ország atomerőműve veszélyt jelent, akkor nem szabad csernobil méretű katasztrófára várni, hanem meg kell találni az időbeni beavatkozás megfelelő eszköztárát.

Az utóbbi években az ENSZ több alkalommal jutott el addig a döntésig, hogy fegyveres konfliktust jelentő térségbe küldte kéksisasok békefenntartó erőt. Ennek igen gazdag irodalma van. Kevés szó esik viszont az elméleti irodalomban a kommunikációs eszközökkel megvalósuló beavatkozásról. Ugyanis egy külső forrásból érkező információs hullám eldőldezheti az adott ország irányító elitjének destabilizálását, vagyis ebben priméren politikai célok és következmények érhetők tetten.

Reuter, Jens: Jugoslawien: Versagen der internationalen Gemeinschaft? = Südost-europa 42. Jg. 1993. 6. H. 333-343. p.

Forntran, Erhard: Friedenssicherung durch Intervention? = Gegenwartskunde, 1992. 3. H. 285-297. p.

S. P.

A boszniai-hercegovinai menekültek: milyen reakciókat váltanak ki az ENSZ-ből és Európából

A cikk szerzője bírálja, lassúnak és igen kevésbé hatékornak tartja az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) és az Európai Közösség (EK) reagálását a boszniai és hercegovinai menekültek gondjaira, pedig a világban jelenleg számontartott 17 millió menekültből közel 1,5 millió onnan származik.

A menekültkérdés gyakorlati és elméleti vetülete közül A. Barbic előbbivel kapcsolatban részletesen elemzi a menekültek lelkiállapotát, visszas helyzetüket

a családban és a befogadó országban, korántsem zavartalan kapcsolataikat az új közeggel. Ez utóbbi problémával kapcsolatban rámutat a tömegkommunikáció felelősségére is.

A kérdés humanitárius aspektusából kiindulva bírálóan szól az egyes országok azon igyekezetéről, hogy minél távolabb tartsák határaiktól a menekülteket, de eközben mégis megőrizték humánus "image"-üket.

A nemzetközi szervezetek, leginkább az ENSZ magatartása a cikk szerzője számára elvontabbnak tűnik: miközben a lehető legkevésbé vesz részt a menekültkérdés közvetlen megoldásában, minden rendelkezésre álló eszközt arra használja fel, hogy a tagállamok lehető legnagyobb részének érdekeivel kvadráló megoldási módokat dolgozzon ki. Az efféle politika szemléletes példája az az elv, amely szerint az ENSZ csapatok feladata nem a béke szavatolása, hanem a béke fenntartása.

A szomszédos országok azonban nem foglalhatnak el ilyen kényelmes álláspontot, nem tekinthetik mesének a véres valóságot, és nem csukhatják be kapukat a határaikon sorakozó menekültek előtt. A rendfenntartók bármennyire is igyekeznek az ENSZ Közgyűlés által 1951-ben meghatározott módon eljárni Bosznia-Hercegovinában, nem sikerül igazán távortartaniuk magukat a politikától, de nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a világ tudomást szerezzen az ott folyó öldöklésről. Ennek a nyíltan területszerző háborúnak a szörnyűségei nemcsak a távoli országokat lepték meg, hanem magát Európát is. Bizonyára ez is hozzájárult ahhoz, hogy számos ország nyitotta meg kapuit a menekültek előtt. Ez azonban a cikk szerzője szerint nem sokat enyhített a közvetlen szomszédok gondjain, ahol a legmagasabb a menekültek száma.

Szlovéniában pl. 51 ezer boszniai és hercegovinai menekült tartózkodik legálisan, kisebb részük menekülttáborokban, nagyobb részük családoknál. Mintegy 30 ezer az illegálisan érkezettek száma, akik azután jöttek, hogy Szlovénia 1992. augusztus 8-án lezárta határait a férőhelyek és máris az országban tartózkodó menekültek ellátásához szükséges pénzeszközök hiánya miatt. Az egy főre jutó napi költséget 5 USA dollárban határozták meg, ami több mint a szlovén családok nagy részében rendelkezésre álló összeg. A Szlovén Köztársaság Menekültügyi és Bevándorlási Hivatalának évi kb. 38,5 millió USA dollárnyi költségvetéséből mintegy 40%-ot fedeznek a nemzetközi, humanitárius szervezetek és egyes országok, 60%-ot a szlovén államnak kell előteremtenie.

A szerző javaslatokkal zárja cikkét arra vonatkozóan, hogyan lehetne segíteni a legtöbb menekültet befogadó országoknak, Horvátországnak és Szlovéniának. A legfontosabbnak a Bosznia-Hercegovinában folyó háború okainak megszüntetését tartja. Célszerűnek látná, ha a menekülteket nem pénzzel, hanem különböző árucikkkel segíteni kívánó országok, illetve szervezetek ezeket a cikkeket a menekülteket befogadó országoktól vásárolnák meg, ezzel is segítve recesszióval sújtott iparukat. Rámutat, hogy a menekültek agóniájának enyhítését célozta az a szlovén javaslat, amelyhez Ausztria és több más ország is csatlakozott, nevezetesen hogy a menekültek számára hazájukban kell védett övezeteket kialakítani. Itt

— saját közegükben maradva — továbbra is a maguk módján élhetnének, saját elgondolásuk szerint használhatnák fel a segélyadományokat, és mentesülnének az idegen környezetbe, kultúrába vetettség megpróbáltatásaitól.

Barbič, Ana: Begunci iz Bosne in Hercegovine: reakcije Združenih Narodov in Evrope. = Migracijske teme, 8. vol. 1992. 2. no. 87-93. p.

Gy. M.

Számúzve: a bosnyák menekültek

A bosznia-hercegovinai vérfürdő elől naponta tömegek keresnek menedéket a közeli befogadó országokban. Horvátország közel egy millió emberről gondoskodik, Magyarország, Törökország és több más állam ugyancsak szolidáris e tekintetben.

Az UNICEF zágrábi szóvivője (Edith Simmons) szerint a gyermekeket ért háborús megrázkódtatások különösen megdöbbentők. Tízezrek voltak gyilkosságok szemtanúi, s ezeket a vizuális-emocionális élményeket sosem tudják elfelejteni. A visszatérő rémálmok, szorongás, depresszió, koncentráció-képtelenség, a túlélés miatti hamis bűntudat tompítására, gyógyítására a világszervezet pszichológusai külön programot dolgoztak ki. Minden egyes kárvallott gyermek történetének kibeszéltetése-meghallgatása, a legsokkolóbb élmények lerajzoltatása azonban nemcsak hosszadalmas munka, de a gyermekek kedélyvilágának pozitív megváltozására egyhamar így sem lehet számítani. Az életben maradt szülők többsége maga is külső segítségre szorul, depresszióban van.

Az etnikai tisztogatás elől sikeresen megmenekültek már nem sokat várnak a diplomáciai erőfeszítésektől. A bicskei menekülttábor vajdasági lakói legalábbis így nyilatkoznak sokadszor, és egyre rezignáltabban az újságíróknak. A 20m²-es bungalókban egy-egy család lakik. Közös rajzolással, emlékek idézgetésével próbálják megőrizni az otthon hangulatát. A rádióból ismerik a háború fejleményeit, visszatérésre nem gondolnak, magyarországi jövőjüket tervezgetik. Ebben a táborban maximum 240-en férnek el.

1991 júniusa és 1992. december 31-e között először a horvátok, később a bosnyákok és magyarok összesen 63 506-an kértek ideiglenes menedékjogot Magyarországon. A vajdasági magyarok, főleg a fiatalok állampolgárságért folyamodnak, és ezt általában meg is kapják. A budapesti Menekültügyi Hivatal közel 10 000 rászorulóknak nyújtott segílyt 1993 februárjában. A nemzetközi Menekültügyi Szervezet központjából 12 millió dollárt osztottak szét 1991 októbere és 1993 februárja között.

Magyarországon a nyilván nem tartott volt jugoszláviai menekültek száma 20 000 körül lehet.

A legnagyobb magyarországi menekülttábor Budapesttől 350 kilométerre, Nagyatádon működik. A kétezzer személyes hajdani kaszárnyaépület lakóinak 80%-a

bosnyák, 8-8%-a horvát, illetve magyar, 4%-a szerb vagy macedón. Valamennyien túlélők, akik igyekeznek elfelejteni az otthoni gyilkos állapotokat, a dühöngő szerb nacionalizmust. Az elhúzódó, eredménytelen béketárgyalások Genftől-Washingtonig azonban annak valószínűségét növelik, hogy a bosnyákok Európa új diaszpórája lesznek, akik már nem tudják majd bekényszeríteni magukat a majdani kicentizett, noha békés enkválékba.

A muzulmán Törökország évszázadokon keresztül természetes menedéket jelentett az azonos vallású bosnyák népesség számára. A kényszerszülte helyzetből sokszor végleges letelepedés lett, így ma Bosznia-Hercegovinán kívül Isztambulban található a legnagyobb, egybefüggő bosnyák közösség 400 ezer lakóval. Négy török menekülttábor működik. A kissé különböző nyelvet beszélő mai bosnyák menekültek alkalmi munkákból élnek, ami kevés az itteni jövő megalapozásához. A táboron kívüli életre, a török társadalomba való integrációra csak azok számíthatnak, akiket rokonaik, barátaik anyagilag is jelentősen támogatnak.

Az európai államok közül is kiemelkedik Németország, mely a jugoszláviai háború kezdete óta kb. 250 ezer menekültet fogadott be, ebből Bajorország 70 ezret. A menedékjogért folyamodók havi 500 márka szociális segítyt kapnak, és szállást. Három hónap elteltével munkába kell állniuk, többnyire valamely, német állampolgár által már visszautasított helyen. A menekültek másik, ún. tolerált csoportját egy-egy német család fogadja be otthonába minimum fél évre. Ha helyreáll a béke, a befogadottaknak azonnal vissza kell térniük szülőföldjükre. Addig viszont tetszés szerint dolgozhatnak. A helyzet így is egyre képtelenebb, hiszen a befogadók között gyakoriak a tíz-húsz éve érkezett vendégmunkás családok, amelyek nem képesek hosszú távon se finánciális, se mentális segítséget adni a menekülteknek. Ugyanakkor a német állam szigorú feltételekhez köti a menekültjog státusát.

A véget érni nem akaró háború arra ösztökelte a Pax Christi katolikus és a zágrábi Caritas humanitárius szervezetet, hogy a szerb táborokból mentse ki a rendszerint muzulmán foglyokat, majd ideiglenesen barátságos környezetben, bajor kolostorokban helyezze el őket.

Svédország a heti 1 500 bevándorlóval szemben egyre inkább elveszti türelmét. Ugyanis a gazdasági recesszió ellenére a Bevándorlási Hivatal egyre növeli a teljes ellátással járó segítyeket. (A gyermekek egyébként eljogokkal rendelkeznek a bevándorlók között.) További gondot jelentett a mintegy 20 ezer koszovói albán visszaküldése, akik "csak" gazdasági okokból nem akartak szülőföldjükön maradni. Stockholmban működik az ENSZ Menekültügyi Főbizottsága, mely tanácsadó szerepet tölt be az északi és balti államok menekültügyi kérdéseiben. Az összesen 3,8 millió volt Jugoszláviai menekült segítyezésére a Hivatal 1993 decemberéig 770 millió USA-dollárt fordított.

A svédek idegengyűlölete tulajdonképpen a recesszió urrá lenni képtelen hatóságoknak szól; saját államhatáraikon belül munkájukat féltik — vélekedik az etnikai diszkrimináció elleni küzdelemre kijelölt ombudsman, Frank Orton.

A bosnyákokat a XVII. század óta harmadszor próbálják meg országukból végleg kiűzni a szerbek. A mostani konfliktusban a várva várt brit és francia beavatkozás helyett német, svéd, török, magyar segítséggel kell beérniük a boszniai muzulmán menekülteknek, akik nehezen felejtik el 300 ezer meggyilkolt sorstársakat, 40 ezer megbecstelenített asszonyukat és azt a 25 ezer gyereket, akiket a gyilkosságok kényszerű szereplőiként ért életre szóló lelki sérelem. A túlélők egyre bizonytalanabbak, vajon mikor és hogyan térhetnének vissza szülőföldjükre?

Terres d'exil c. összeállítás az Europ 1993. évi 71. számában:

Drummond, Tammerlin: Yugoslavia's war kids. 36-38. p.

Ayata, Sadia: Les sombres prémices d'une diaspora. 38-40. p.

Sithole, Emelia: Home away from home. 41-43. p.

Linge, Elisabet: Ne pas rester passif. 43-45. p.

Namakadno, Mary: Refugee welcome gone sour. 46-47. p.

K. J.

Az Oroszországi Föderáció nemzetiségi politikájának stratégiája és mechanizmusai

Az új orosz államiság kilakulásának folyamatában az utóbbi időben előtérbe kerültek a nemzetiségi konfliktusok. Ezek kezelésére és megoldására több — más-más nézőpontból közelítő — terv és ajánlat merült fel.

1. A nemzeti önmeghatározásról

Közel három évvel ezelőtt jelent meg Andrej Szaharov terve Európa és Ázsia Egyesült Államainak alkotmányairól. Ez az egyenrangú nemzetek szövetségét felvázoló elképzelés 53 állam létrehozását célozta az akkori 53, különböző szintű, államiságú és nemzetiségű formáció helyett. Mindezt az általános demokratikus átalakulás folyamatában képtelte el. Ugyanakkor 1993-ban G. H. Popov az egész kérdést az egyenlő emberi jogok biztosításával vélte megoldani, és így a 15-20 föderatív területen semmilyen nemzeti struktúráról nem lehetett volna szó.

Mindkét, gyökeresen eltérő elképzelés abból indul ki, hogy a nemzet vagy nemzetiség elsősorban politikai közösség. Ez az etnikai nacionalizmus alapja, amelynek — posztsovjet körülmények között — a legnagyobb gyengéje éppen a gyakorlati megvalósíthatatlanság.

Ennek ellenére úgy tűnhet, hogy Szaharov variációja a 14 volt tagköztársaságban és az Oroszországi Föderáció 21 nemzetnél megvalósult. A gond csak az, hogy mindezek az államok — Örményország kivételével — soknemzetiségűek s maga az orosz tagköztársaság is az. A szűk nemzeti szempont egyetlen kategória előnyeit óhajtja biztosítani. Ezért lenne szükség ezekben a köztársaságokban a nemzet fogalma helyett az állam fogalmát használni, hiszen csak így várható el egy nem grúz, nem kazah stb. embertől, hogy részt vegyen a közéletben, harcoljon a nemzeti gárdában stb. Ezt ma kezdik megérteni Litvániában, Kazahsztánban,

Ukrajnában és — keserű tapasztalatok után — Moldovában és Grúziában is. Ez az út a soknemzetiségű államok útja, amelynek példája Nagy-Britannia, Spanyolország, Kanada stb. lehetne.

2. A szeparatizmus és következményei

A soknemzetiségű államok minden problémája ellenére nem valószínű a "balcanizáció" terjedése. Ha vannak is olyan kivételek, mint Eritrea különválása Etiópiától, egyetlen felelős politikus sem vállalkozna a világ "önrendelkezési" térképének megrajzolására. Komoly következményekkel járt Jugoszlávia és Csehszlovákia dezintegrációja is. A nyugati és keleti kísérletek, kezdve a "Wilsoni elv" érvényesítésétől, a Sztálin által diktált határmódosításokig és áttelepitésekig, beleértve a mai próbálkozásokat is, egyaránt sikertelenek maradtak. Még az önállóvá lett és még újabb húsz autonómiává osztott Bosznia sem képes feloldani az etnikai ellentéteket. Jól érzékelhető ez az egykori Szovjetunióban is, ahol az egymástól elszakított néprészek vitájában gyakran orosz katonák próbálnak igazságot tenni.

3. Orosz sajátosságok

Az Oroszországi Föderációban a legbonyolultabb a nemzetiségi kérdés. Az oroszokon kívül még számos nemzet és nemzetiség lakik itt, s összesen több mint 27 millió lelket tesz ki. Közülük a szovjet időkben mintegy 17 millió különféle autonóm területen lakott.

Több mint 10 millió nem orosz nemzetiségűnek azonban nem volt a múltban semmiféle autonómiája (4,3 millió ukránnak, 1,2 millió belorusznak, 700 ezer németnek, 600 ezer kazahnak, 500 ezer örménynek, 100 ezernél több koreainak, cigánynak, lengyelnek, görögnek stb.).

A nem orosz nemzetiségek kívánságait és autonómiára törekvését nem lehet figyelmen kívül hagyni. Már a cári rendszerben is élveztek ezek a nemzetiségek bizonyos külön jogokat, így a jobbság és a kötelező katonáskodás alóli felmentést. Azt sem lehet mondhatni, hogy "akinek nem tetszik, elmenet". Oroszországot nem csak az oroszok hozták létre. "Kapard meg az orosz, és egy tatárt találsz alatta" — mondja a közmondás, arra utalva, hogy Urál és Szibéria gyarmatosításában közösen vettek részt.

Elképzelhetetlen a nemzetiségi felosztás Észak-Kaukázusban is, ahol az etnikai mozaik mellett domináns elemként jelentkezik az orosz lakosság. Az Oroszországi Föderáció államisága tehát lényegében csak egy soknemzetiségű berendezkedés kereteiben képzelhető el.

4. A demográfia és a migráció szerepe a politikai eszköztárban

Az orosz autonóm területek-köztársaságok között több olyan van, ahol az névadó nemzet túlnyomó többsége vitathatatlan. Még több azonban az olyan, ahol az oroszok élnek többségben. Az autonóm egységek egész sorában pedig a névadó nemzet és az orosz nemzet jelenlétében többé-kevésbé egyensúly áll fenn. A bárhol felbukkanó konfliktusokat csak közös erőfeszítéssel, megértéssel lehet feloldani, figyelemmel a kényszerű migráció alanyaira, a menekültekre is.

5. Az oroszok kérdése

Érdekes módon egyedül az oroszok nem rendelkeztek a különálló államiság kritériumaival, hiszen erre a Szovjetunióban nem volt szükségük. Ma az egész ország lakosságának 82%-a orosz, de a nemzetiségi autonómiákban igen változatos a helyzet. Degesztánban például alig laknak oroszok, míg a Burját-Mongol területen a lakosság kétharmada az. Ezen túlmenően az oroszok sok helyütt domináns szerepet töltenek be, bár többfelé tapasztalható, hogy minden régi bajt és bűnt rájuk próbálnak hárítani.

Demográfiai szempontból is elég nehéz az oroszok helyzete. Az ún. ősi orosz területeken egyre erősödnek a depopulizációs irányzatok, míg a vegyes lakosságú területeken megjelent a reasszimiláció jelensége. A távlati előjelzések szerint az oroszok száma az Oroszországi Föderációban 1999-re 82%-ról 70%-ra csökkenhet.

6. A föderalizmus és a helyi önkormányzat

A szocialista föderalizmus, — amelynek középpontjában az etnikai-nemzeti alapon történő rendezése azonban hasznos is lehet. Így történhet ez az 1950-es években Indiában. Másfelől nem tárható ki, hogy a teljes államiság kiterjesztése akadályozó tényezőként lép fel. A föderalizmusnak a helyi erőkkel összhangban kell jelentkeznie, ez azonban sok esetben feloldhatatlan ellentmondásokat okoz.

7. A hatalom kiterjesztése

Clinton elnök hivatalba lépésekor kijelentette, hogy az adminisztrációnak úgy kell kinéznie, mint Amerikának, tehát a kabinetben minden kisebbségnek, fajnak stb. meg kell jelennie. Ez az Oroszországi Föderációban ma nem érvényesül, és elég nagy e tekintetben a politika és a tömegkommunikáció ellenérzése is, ami veszélyes jelenség, hiszen pl. az autonóm köztársaságon kívüli burjátok elégtelen hatalmi képviselője arra ösztönzi a lakosságot, hogy csatlakozzanak Burjátíához. Más nemzetiségi területeken is érezhetőek hasonló tendenciák. A választási mechanizmus ezzel kapcsolatban még kidolgozatlan.

8. Etnikumközi koalíció és együttműködés

Az egyszerű többségi választási rendszer nem teszi lehetővé a kisebbségek érvényesülését. A pártokra adott szavazatok összegező proporcionális rendszer is igazságtalan a kisebbségekkel szemben. Ezért dolgozták ki Nyugaton a "consociational democracy" rendszerét, amely akár a kisebb nemzetiség, etnikum számára is beleszólást biztosít ügyei intézkedésébe.

9. Az etnoszociális különbségek és hátrányok csökkenése

A volt Szovjetunióban a nemzetiségi területeken orosz vezető réteg jelent meg, míg számos nemzetiségi értelmiségi orosz városok kutatóintézményeiben dolgozott. A gazdasági reform, a piacgazdaság ezt az ellentmondást csak kiélezheti. Hogy ne így legyen, figyelembe kell venni az egyes területek sajátosságait, így pl. azt, hogy a rénszarvastenyésztés, a vadászat nem csupán gazdasági tevékenység, de egy közösség létformája is.

10. Nemzetiségi kulturális autonómia

Az exterriotoriális nemzeti-kulturális autonómia tűnik a leghatékonyabb és működő képes formának. Lényegében a világ valamennyi többnemzetiségű or-

szágban élnek ezzel az eszközzel, beleértve az emigrációs és az őshonos kisebbségeket.

A kulturális autonómia az etnikai kérdés lényegét érinti, a kultúra, az identitás megőrzését. Az Oroszországi Föderációban ennek megvalósítását azonban számos akadály nehezíti. A legfontosabb: lényegében ezzel a jelszóval próbálták meg a kisebbségi kultúrákat annak idején felszámolni. Túl ezen, az oroszok sincsenek pszichológiailag felkészítve más nemzetiségek kultúrájának támogatására. Komoly problémát okoz az anyagi háttér hiánya is, hiszen mindehhez pénzügyi fedezetre van szükség. Végül: az országban hiányzik a hasonló programok törvényi és végrehajtási gyakorlata.

Nem a nemzetiségi állami formációk helyett, hanem azok mellett kell a jövőben működniük a kulturális autonómiáknak.

Tiškov, V. A.: Strategia i mehanizmy nacional'noj politiki v Rossijskoj Federacii. = Étnografičeskoe obozrenie, 1993. 5. no. 12-34. p.

S. B. A.

Az orosz ortodox egyház

A Szovjetunió szétesése és a helyébe lépő új államok következtében a korábbi orosz ortodox egyház sem kerülhette el a területi "csonkításokat". E fejlemények sodrában Ukrajna, Belarusz, Észtország, Lettország és Moldávia pravoszláv egyházai önállósították magukat a moszkvai patriarchátustól. Emiatt az orosz egyház közel 4 ezer templomot, kolostort és más egyházi intézményt veszített el, többségüket Ukrajnában és Belaruszban. A veszteséget növeli az 1990 óta visszaállított ukrajnai görögkatolikus egyház a maga 2 500 létesítményével.

A külföldi székhelyű orosz ortodox egyházszervezet az iméntiekkel ellentétben "kevés vizet zavart" az oroszországi ortodoxia életében, ahol is mostanában az okozza a fő aggodalmat, hogy tisztázatlan az utódállamok orosz kisebbségeinek egyházi helyzete, minthogy ezek a kisebbségek nem kívánnak az önállósodott nemzeti egyházakhoz tartozni.

Oroszföldön is támadtak újabb veszélyek: megjelentek a Krisna-hívők, a Jehova tanúi, de igen ambíciózusan és dinamikusan lép fel a római katolikus egyház is. A magadáni-kamcsatkai püspök máris élesen kelt ki az utóbbi aktivitás ellen, mondván: a nagyértékű humanitárius segély leple alatt a katolikusok erőszakos térítést űznek. Jellemző a helyzetre, hogy 1992 július végén a Pravda hasonló tartalmú kirohanást tett közzé. A moszkvai Kozmosz hotelban 1992 őszén szervezett katolikus ifjúsági világtalálkozón a patriarcha megtiltotta a pravoszlávok részvételét, a Szent Szinódus pedig magának Jelcin elnöknek a segítségéért folyamodott ebben az ügyben. A katolikus egyház szinte határtalan térítési eszköztárát példázhatja az az adat, hogy közel 350 helyi rádión képes műsoridőt vásárolni. Annak

ellenére, hogy Oroszországban "törpe minoritás" (pl. mindössze négy szeminárium van az ortodox 21, a protestánsok 29 szemináriumával szemben).

Az orosz egyháznak a megbukott kommunista rendszerrel ápolat kapcsolatait sem sikerült egyszer s mindenkorra múlttá minősíteni. Az 1991. augusztusi puccskísérlet után néhány nappal II. Alexij patriarcha megbélyegezte azokat a főpapokat, akik a rendkívüli állapotot elrendelő puccsisták "szolgálói" lettek. Néven ugyan nem nevezte őket, de köztudott volt, hogy a kievi Filaretre, a szmolenszki Cirillre, a volokalamszki Pitirimre és másokra utal, mert ilyen-olyan formában, de mindegyikük eléggé egyértelműen a puccsistákkal szimpatizált.

A történelmi és publicisztikai írások azonban azt is sugallják, hogy a bolsevista évtizedeiben az orosz egyház igazi mártíromságot követett el, s ezzel morálisan megszolgált az ezeréves évforduló (1988) utáni hallatlan népszerűségét. 1992 elején arra körkérdésre, hogy mely intézmények iránt érez a lakosság leginkább bizalmat, a legtöbben első helyen az egyházat, a másodikon pedig a hadsereget nevezték meg. Hozzájuk képest a többi intézmény messze lemaradva következett. A választók 41%-a minősítette magát vallásosnak. Lassan-lassan az "orosz" és az "orosz pravoszláv" egymás szinonimájává válik.

E helyzetképből nem maradhat ki, hogy egyesek már arról kezdtek beszélni: a szovjet kommunista és a középkort képviselő egyházi erők szövetsége alakult ki, gyakran a klerikális-nemzeti frazeológia mögé rejtőzve. Ezt a szentpétervári-ladogai püspök, Ioann metropolita megnyilatkozásai — például — igen erőteljesen bizonyítják ("Isten törvénye az orosz nép egységén nyugszik . . .", "a pravoszláv Oroszország alaptörvényét az isteni kinyilatkoztatás jelenti" stb.). A korábban egyházellenes hecckampányairól híres Pravda újabban ugyancsak felfedezte az orosz egyház jelentőségét, és Szent Szerгий halálának 600. évfordulója alkalmából a monolitikus orosz állam létrehozásában játszott szerepet hangsúlyozta (1992. október 10. és 15.).

1992 nyarán komoly formában merült fel a hadseregben a lelkigondozás megszervezésének a gondolata. Ekkor a személyi állomány kereken egynegyede vallotta magát hívőnek. Az egyház azonban még nem érezte magát elég erősnek, mithogy egy hadseregbeli állandó szervezetnek komoly személyi következményei lettek volna. Alexij patriarcha ezért úgy nyilatkozott, hogy egyelőre annyit lehet vállalni: az egyházi személyek törekedni fognak a katonai egységek minél gyakoribb meglátogatására.

Az utóbbi néhány évben a pravoszláv egyház mind több templomot és kolostort kapott vissza. Közülük különös szimbolikus jelentősége van a Kremlben található templomok visszajuttatásának.

Jogi szinten a törvényes állapotok kialakulása már 1900-ben elkezdődött, amikor a szovjet parlament egyházi törvényt fogadott el. 1991 utolsó hónapjaiban pedig az utódállamok hozták meg sorra egyházi törvényeiket (Oroszországon kívül Litvánia, Ukrajna, Üzbegisztán stb.). Kiemelkedően fontos döntésnek minősíthető az egyházi közösségeknek jogi személyként való elismerése. Ezáltal az egyház lehetőségeket kapott arra, hogy saját ingatlanokkal (földtulajdonnal, épületekkel

stb.) rendelkezék, továbbá hogy vállalkozásokba kezdjen. Mindezt betetőzve Jelcinnek az az ígérete (1993 áprilisából), hogy a "különböző egyházi közösségek visszakapják összes javaikat", s a folyamat irányítására önálló minisztérium alakul. A hallatlanul gyors folyamat következtében a korábbi ötezer templomhoz 1993-ra további 10 ezer csatlakozhatott. Egyedül a fővárosban kétszázra növekedett a templomok száma (igaz, ebből csak 123-ban tudnak istentiszteletet tartani, lévén a többi romos állapotban). Persze: a realitások kedvéért az összesen 15 ezer templomból vagy hatezret le kell vonni a cikk elején megemlített "csonkulások" kihatásaként. Ám a maradék 9 ezer fenntartása és működtetése is éppen elég anyagi és személyi gondot okoz az egyháznak. Különösen a paphiány tekinthető súlyosnak (jelenlegi számuk alig haladja meg az ötezret).

Seide, Georg: Die Russische Orthodoxe Kirche in Russland. = Osteuropa, 1993. 11. H. 1039-1051. p.

S. P.

Budapesti levél mint a Slovenské pohl'ady új folyamára jellemző írás

Az 1846-ban alapított Slovenské pohl'ady — eltekintve néhány balsorsos évtől — 1952-ig a Matica slovenská folyóirata volt. Ekkor elvették tőle, szerkesztését átvitték Pozsonyba, ahol a továbbiakban a Szlovák Írószövetség orgánusaként jelent meg. A "bársonyos forradalmat" követően független írócsoport szerkesztette, mégpedig a szóban forgó forradalom szellemiségét ápolva. Cikkei és tanulmányai a polgári liberalizmus jegyében fogantak. (A folyóirat közleményeiből készített referátumai révén a Kisebbségkutatás hasábjain is meg lehet győződni erről.)

1993-ban a folyóirat — az alapító igen határozott követelésének teljesítéseként — visszakerült a Matica slovenskába, abba az intézménybe, amely jelenleg a "mélyszlovákság" legfőbb letéteményese. Ez szinte maradéktalanul tükröződik az új folyam szép- és szakirodalmi produktumaiban is, ami alól nem kivétel az az írás sem, amelyet egy -i- betűjelet használó hazánkfia-szlovák Budapesti levél címen publikált a folyóiratban.

Az alábbiakban ezt a levelet ismertetjük részint iménti állításunk alátámasztására, részint pedig azért, mert jelzéssel szolgál a magyarországi szlovák kisebbség egy részének hangulata felől is.

"Magunkról írni, meglehetősen bonyolult és kockázatos dolog — vezet be -i- mondanivalóját. Azért bonyolult, minthogy az ember gyakran nem tudja: bizonyos jelenségekre vonatkozó reakciójával önmagának tesz-e jót, vagy inkább saját ellenségének (sic!). Gyakorta vagyok olyan véleményen, amellyel szlovákjaink 99%-a azért tapsolta meg Jakabnét, mert a Parlamentben szlovákul beszélt, én emiatt elszorodtam, lévén az a benyomásom: megrendelésre tette. Miért is? Mivel Önöknél a magyar pártok képviselői kritikában részesültek magyar nyelvű megnyilatkozásaikért, itt mindjárt demonstrálhatott: nálunk a Parlamentben Jakab-

né képviselő bizvást szólhat saját nemzetiségének nyelvén, senki sem kritizálja ezért! Sőt. Mindenkinek olyan benyomása támadhat (és ez gyakran proklamáltatik is), hogy Jakabné a Parlamentben a szlovákokat képviseli. Holott valójában a Magyar Szocialista Párt képviselője. Bennünket csak célszerű okból "képvisei". Látszólagosan . . ."

A levél a továbbiakban a nemzetiségi-kisebbségi törvény vontatott és késleltett "pályafutását" panaszolja fel, majd megállapítja (még a törvény meghozatalát megelőző időszakra vonatkozóan): "A törvény mindmáig nem létezik. Ennek ellenére mi mindent nyertek ki belőle máris a maguk javára . . . Önöknek tanulniuk kell, tanulmányozniuk, hogy ők hogy és mint csinálják, ahelyett, hogy neheztelnének rájuk. Ők maguk azt állítják, hogy a világon a lehető legjobban járnak el a nemzetiségeket illetően. Tanulmányozzák ezt, vegyék át módszereiket, és mosollyal az arcukon kövessék őket. (Ha már ők nem akarják, nem hajlandók követni Önöket.) Mindennek nevet is adhatnak, pl. a nemzetiségek kezelésének budapesti módszerei, amelyeket felettébb pozitívan értékel az Európa Tanács, Habsburg Ottó és Lalumiére asszony."

A szlovákiai magyar képviselők előszeretettel hivatkoznak a nemzetiségi kérdés tirolis és finn típusú megoldására, miközben a szlovák illetékesnek mintha nem is lennének üdölapjaik ezekre az érvelésekre. Pedig tudniuk kellene: "a szlovákiai magyarok és a magyarországi szlovákok nemzetiségi kérdését a reciprocitás elve alapján kell megoldani. A szlovákiai magyar kisebbségnek nem ellenpólusai a finnországi svédok, még csak a tirolis németek sem, hanem csak és csupáncsak a magyarországi szlovákok! Egyetlen kézen meg tudnám számolni azokat a (szlovák) politikusokat, akik megkérdezték tőlük (ti. a szlovákiai magyar képviselőktől): és mi van a magyarországi szlovákokkal, velük nem akarják-e összemérni magukat? Hiszen a nemzetiségi kérdés megoldása ott világszínre tart igényt."

A levélíró szerint a magyarországi szlovákokon csak az imént javasolt szlovák magatartás segíthet. "Hiába kapunk Szlovákiából könyveket. Az olyan, mintha vakok színes képeket kapnának ajándékba. Nekünk szlovák óvodákra, szlovák általános iskolákra és szlovák istentiszteletre van szükségünk mindazokon a településeken, ahol szlovákok élnek, minthogy már majdnem száz éve nélkülözünk mindezt. Ha majd meglesz, akkor jöhetnek a könyvek is . . . Csakhogy az iskolákat a magyar államnak, s nem pedig Önöknek kellene biztosítaniuk. Önök a magyar kisebbségnek adtak magyar iskolákat. Ebből kifolyólag Önöknek kell megkövetelniük a magyar kormánytól, hogy a reciprocitás alapján és az emberiség, a jó lelkiismeret és az igazságosság alapján is, a szlovák kisebbség is részesüljön ugyanabban. Ha a szlovák államnak adóznánk, akkor az iskolákat Szlovákiától követelnénk. De amíg itt élünk, dolgozunk és adózunk, az a magyar állam kötelessége. Hát akkor teljesítse is! Ahogy Meciar miniszterelnök mondta: 'Versenyezzünk abban, ki tud többet adni saját nemzetiségének, s nem pedig abban, ki kevesebbet!' Sajnos, mindezt ideig az a Magyarország, amely minden magyar védelmezőjeként lép fel, itt, saját hazájában sem a finn, sem a tirolis, sem pedig a szlovák példát nem követi a nemzetiségi kérdések megoldásában. És a magyar-

országi nemzetiségek haldokolnak emiatt! Aki nem hiszi, bizonyosodjék meg róla helyben. Mert az a nemzetiség, amelynek már nincs fiatalsága, illetve csak a nagyobb nemzetbe elnemzetlenített, asszimilálódott fiatalsága van, annak már nincs jövője, tehát: haldoklik."

A levélíró befejezésül Szlovákia önállóvá válását üdvözli. A következőképpen: "Nemzetem végtelen örömmel ajándékoz meg. Hála és dicsőség abbéli bölcsességének, hogy végre olyan reprezentációt választott magának, amely elvezette a szuverenitás kinyilvánításához, saját alkotmányának elfogadásához és végül a szabad, önálló, független Szlovák Köztársasághoz. Immár nemcsak anyanemzetünk, hanem anyaállamunk is van. Végre van mivel büszkélkednünk! A háttérből, a másodrangú nemzetiség pozíciójából az elsőrangú nemzetiség pozíciójába lépünk elő, olyan nemzetiségébe, amely egyenértékű Magyarország többi nemzetiségével. Ez az igazi segítség! Ez sokkal több, mint a könyvek száza és mindenféle más dolog."

List z Budapešti. [Autor:] -i-. = Slovenské pohľady, 1993. 2. c. 126-127. p.

F. T.

Kisebbségi jog

Nemzetállam és önrendelkezési jog: van-e kötelező kapcsolat a két fogalom között?

Az önrendelkezési jog nem feltétlenül vezet el az önálló nemzetállam megszületéséhez. Az ezzel kapcsolatos kérdések a következők:

1. milyen feltételek mellett vihet el az önrendelkezési jog saját nemzeti állam létrehozásához;
2. milyen valóságos szinten válhat a kelet-európai országok önrendelkezési joga szokásjoggá;
3. miként reagáljon e fejleményekre a Nyugat?

Az önrendelkezési jog több mint két évtizede a nemzetközi jog szerves része. Az 1966-ban elfogadott két nagy, a polgári és a szociális jogokat szabályozó egyezmény szerint a népek maguk határozzák meg politikai berendezkedésüket. 1970-ben még egy olyan pontosítást is kodifikáltak, hogy az önrendelkezési jog — mint a saját állam megteremtésére irányuló formula — jelenhet egy már meglévő szuverén államhoz való csatlakozást, ami különösen jelentős lehet az anyanemzettől elszakított kisebbségek számára. Ám ez a pontosítás egy olyan "visszatáncoló" kitévelt is tartalmaz, hogy az említett jogosítvány csak úgy valósulhat meg, ha általa nem csorbul más szuverén állam területi vagy politikai egysége. További "csavar" a szövegben: a területi és politikai egység védelme csak azokat az államokat illeti meg, amelyek tiszteletben tartják a jogi egyenlőség és az önrendel-

kezési jog elveit, továbbá olyan kormányuk van, amely az államterület teljes népességét reprezentálja.

Hogy ez az ibseni hagyományra emlékeztető jogi csűrés-csavarás milyen eredményt szülhet, arra jó példa, hogy a 380 ezres lakosságú Luxemburg 1991 nyarán felszólította a kétmillió斯 Szlovéniát: elszakadásával ne törekedjék egy törpeállam megteremtésére.

A széthulló Jugoszlávia tényeinek Nyugaton való el nem fogadása, illetve a tudomásulvétel halogatása bátorítást adott a szerb agresszióknak, s ezért a Nyugat is osztozik a megszámlálhatatlan emberáldozatért viselt felelősségben. Betetőzte e magatartást a fegyverembargó, majd a horvátországi szerb hódítás ENSZ-katonákkal történő biztosítása.

Nyilvánvalóan belső feszültség húzódik meg a két jogi alapelv: az önrendelkezési jog és a létező államok szuverenitása között. Minden egyes esetben vizsgálódó az összefüggések, illetve kötelező annak az elemzése, milyen lehetőségei vannak a kisebbségben élő nemzetek saját identitása megőrzésére: ha e lehetőségek kellően biztosítottak, akkor valamilyen autonómia is megoldást jelenthet, ám ha nem, akkor a kisebbségtől elvben nem tagadható meg a kiválás joga. Kérdés, mikor éri el e határt az események menete. Kelet-Európában minden esetben lehet erről vitatkozni, csak a koszovói albánoknál vitathatatlan az elnyomott fél jogosultsága a kiválásra.

A kelet-európai szövetségi államok szétesése folytán csaknem minden nagyobb, államalkotásra képes nép elérte saját államának megteremtését, ám változatlanul megoldatlan maradt az anyaországuktól elszakítottan élő kisebbségek helyzete. Mindenesetre a fejlődés a nemzeti államok irányába mutat e régióban. A nemzeti állam mostani megteremtése nyugati szemszögből ítélfelhető ugyan megkésettnek, ám ezzel a jogosultság nem csökken. A szélesebb régióból jőszerevel csak a magyarok és a lengyelek rendelkeznek közel ezeréves államisággal, míg Románia esetében már csak másfél század az állami múlt. Nem meglepő, hogy a későn érkezettek mesterséges múltat konstruálnak maguknak. A valós állami múltat történészi bűvészkedés igyekszik pótolni. Komoly megfontolást érdemel viszont az a tény, hogy a korábbi kommunista blokk helyén létrejött 28 állam közül csak hat esetében — s ezek csupán a régió lakosságának egyhatedét teszik ki — beszélhetünk etnikailag homogén nemzeti államról (Albánia, Cseh Köztársaság, Lengyelország, Magyarország, Örményország és Szlovénia). Az összes többiben a nemzeti kisebbségek jelenléte jóval felülmúlja a 10%-os arányt. Két esetben pedig igazi többségi nemzetről sem lehet beszélni (Kazahsztán, Bosznia-Hercegovina).

Miközben e régió érthetően a nemzeti államok kikristályosodásának korát éli, az összeurópai fejlődés ezt a tendenciát máris relativizálja: az európai integráció nem fér össze holmi mereven elkülönülő vagy magukba zárkózó nemzeti államokkal (jóllehet nem is törekszik azokat helyettesíteni).

A mostani nacionalizmusok, amennyiben a nemzeti érzés egészséges kifejezését jelentik, s — pontosan szólva — a patrióta érzésekkel a nemzeti összefogást szolgálják a kommunista örökség felszámolásában és a piacgazdaságra való nem

problémátlan áttérésben, reálpolitikai ténynek tekinthetők. Még a leggazdagabb európai államnak tekintett Németország keleti részében sem könnyű ez a folyamat, hát akkor mekkora veszély a szegényebb országokban. Van, ahol a patriotizmus borzalmas sovinizmussá torzul, mint a "nagyszerb Szerbia" esetében, ahol a ténylegesen elodázhatatlan, jóllehet keserves modernizáció voltaképpen elutasításba torkollott, egyaránt uralmi örülettel sújtva saját alattvalót és megtámadott szomszédot. A mély reformellenesség tünetei szembetűnően kapcsolódnak a sovinizmushoz Romániában és Oroszországban is. A nemzeti önrendelkezési jog gyakorlása nem mindig tűnik tökéletesen megalapozottnak — valamilyen ilyen fogalmazódhat meg a szövetségi államként működött Csehszlovákia szétbontásával kapcsolatban —, de ez a kétely nem lehet ok az elutasításra. A Nyugat szinte egészében ilyen széksziszt tanúsított a kelet-európai nemzetek mostani szabadságvágya dolgában: elég baj származott belőle.

Az önrendelkezési jog a nemzeti állami lét gyakorlásakor bizonyosan nem jelentheti a kisebbség elnyomását. És minthogy Kelet-Európa szinte minden nemzeti állama egyben nemzetiségi állam, az a következtetés kézenfekvően adódik, hogy össze kell kapcsolni a nemzeti államot a kisebbségvédelemmel. Itt tehát okvetlenül junktim áll fenn. A megoldás számos formát ölthet. Leginkább az ausztromarxista Ott Bauer személyi és/vagy kulturális autonómia-gondolata tűnik megvalósíthatónak — ezt egyébként Észtország már 1925-ben garantálta állami szinten. A területi autonómiával szemben itt nem kapcsolódik a jog a települési helyhez, más szóval nem vezet a kisebbségi területi autonómia esetén keletkező "államnemzeti" kisebbség-problémához. Észtországban annak idején elég volt, ha a népcsoport látszáma elérte a háromezret, s már megkapta a személyi autonómiát.

Nyugat-Európának nagy szerepe lehetett volna a kelet-európai változások pozitív irányba történő terelésében. Azonban inkább működött saját jóllété feltételének a motívuma, mint a tárgyyszerű segítőkészség. Az elhúzódó bizonytalanság és gyakori tájékoztatatlanság sajnálatosan hozzájárult a jugoszláviai népiertások bekövetkezéséhez és szemlesütött tudomásulvételéhez. Ez a magatartás a kelet-európai népekben azt a benyomást erősítette meg, hogy az emberi jogok és az önrendelkezési jog nyugati elismerése inkább csak valami szónoki mesterkedés, nem valós cselekvéseket alátámasztó elvi álláspont. Végső soron tehát legfőképp a szavak és a tettek között nélkülözhetetlen a junktim.

Brunner, Georg: Nationalstaat und Selbstbestimmungsrecht — kein Junktim? = Osteuropa, 43. Bd. 1993. 10. H. 907-913. p.

S. P.

Az Európai Népcsoportok Alapvető Joga (tervezet)

Az Európai Népcsoportok Föderatív Szövetsége (ENFSZ — Föderalistische Union Europäischer Volksgruppen; Federal Union of European Nationalities) által Bolzanóban — Dél-Tirolban — kidolgozott tervezet negyedik változatát közli az Ethnos 42. kötete német, angol, francia, olasz és magyar nyelven.

A dokumentum jelentőségét érzékelteti, hogy — jóváhagyása esetén — az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 10., kiegészítő jegyzéke lesz, tehát a nemzetközi jog arzenáljába vétetik.

A szerzők (Felix Ermacora és Christoph Pan) munkájuk közben folyamatosan kikérték a téma legjelesebb európai szakértőinek a véleményét, javaslatait (hadd említsük meg közülük a magyar Takács Imre nevét), és maga az ENFSZ gondoskodott az érintett államokkal való egyeztetésről. (A politikai egyeztetés-sorozat színhelyei: Bolzano, Róma, Bécs, Budapest, Bonn, Párizs, Zürich, Genf, Strassburg, Prága, Pozsony, Bukarest, Moszkva, Koppenhága, Stockholm, Oslo.)

Az előkészítő munkálatok sorából kiemelésre kívánkozik az 1992. május 28-i cottbusi kongresszus, ahol a mostani, negyedik változatot bocsátották vitára az érintett népcsoportok képviselőinek körében (számszerint 50 delegálta magát az Európában létező 200-ból), akik a dokumentumok egyhangúan elfogadták, majd hivatalosan — mint az akaratukkal egyező okmányt — átnyújtották az Európa Tanácsnak.

Már a tervezet címének olvastán is kitűnik a vállalkozás kardinális jelentősége: ígérete szerint pontot tesz az egyéni és a kollektív jogok közötti áldatlan vita végére, és az első olyan nemzetközi érvényű jogforrás (tervezet), amely átíveli a kisebbségi problematika teljes spektrumát.

Örvendetes az a korántsem terminológiai természetű újítása a tervezetnek, hogy a "nemzetiség" és a "kisebbség" megnevezés helyett következetesen a "népcsoport" szót alkalmazza. (Bár, tegyük hozzá, a nemzetközi jogalkotásban akad erre precedens: pl. az osztrák népcsoport-törvény. — a szerk.)

A változtatás tudatosságát igazolja a preambulum szövege: "Minden nép — u. itt: "kis és nagy nemzet" — jogosult az önrendelkezésre . . .". Az I. Általános rendelkezések alatt pedig még hangsúlyosabbá teszi a kollektív jogok primátusát: "A népcsoportok jogainak, valamint az ezekhez tartozó személyek jogainak nemzetközi védelme . . ." Azaz: a tervezet az individuum jogait a kollektív jogok szabályaiba ágyazza.

Magának a népcsoport-fogalomnak a meghatározása a következő: ". . . népcsoport fogalma alatt egy olyan népközösséget kell érteni, amely az egységhez csatlakozó állam felségterületén él . . ., lélekszámát tekintve kisebb, mint az . . . állam többi lakossága . . ., (tagjai) különböznek a többi állampolgártól, és az a szándékuk, hogy ezeket a jogokat megőrizték."

Viszont a "népcsoport" fogalmköréből kizárja a résztvevő államok területén törvényesen tartózkodó vendégmunkásokat és azok családtagjait, valamint azokat a bevándorlókat és menekülteket, akiknek jogait más szabályokban rögzítették.

A modern demokratikus jogelveknek megfelelően a népcsoportokhoz való tartozást az ember személyes döntésére bízta, amely számára nem lehet hátrányos (Ált. 2. cikk).

A szervezet további szerkezeti beosztása: II. Alapvető jogok; III. Különleges alapvető jogok: kiegyenlítő jogok (Ausgleichsrechte); IV. Jogvédelmi rendelkezések; V. Zárórendelkezések.

Az egyes fejezetek szövegeit — szükség szerint — értelmező magyarázatok egészítik ki. Például: a II. fejezet 3. cikke foglalkozik a léthez való joggal. Ennek 3. pontjához illesztett, pozitív diszkriminációt tartalmazó magyarázat szövege szerint "a csoportidentitás megőrzésére szolgáló védelmi eszközök mellőzése is beolvastási politikaként értendő".

Egyebekben a II. Alapvető jogok tagolása (cikkek) a következő: a léthez való, a megkülönböztetés elleni és a csoportvédelmi jog, végül a különleges védelemhez való jog. Az utóbbi cikk jelentőségét emeli ki a tervezet azzal, hogy kifejtését egy külön fejezetben — a III. Különleges alapvető jogok: kiegyenlítő jogok címűben — valósítja meg.

Ezek sorában a nyelvhez való jog cikke leszögezi: "A csoportoknak és a hozzájuk tartozó személyeknek jogukban áll, hogy nyelvüket a magán- és közéletben korlátozás nélkül használják." A csatlakozó értelmező magyarázat pedig konkretizálja a szabály alkalmazását: ". . . a saját nyelvhasználathoz való jog vonatkozik minden hatóságra . . . , érvényes a csoportok települési területének minden közigazgatási egységére", továbbá: ". . . a csoportok nyelvét a mindenkori hivatali nyelvvel azonos elbánásban kell részesíteni." A cikk végül rendelkezik az okiratok, a helynevek és a személynevek a csoportok nyelvén való alkalmazásáról is.

Az iskolához való jog bevezető passzusa deklarálja, hogy a csoportokhoz tartozó személyeket az oktatás minden szintjén megilleti az anyanyelvű képzéshez fűződő jog, sőt az ide illeszkedő értelmező magyarázat a jog hatályát kiterjeszti az "iskola előtti teljes nevelési rendszerre" is. Fontos pénzügyi-garanciális pontot találunk e cikk alatt: "Az oktatásügy (ti. a csoportok oktatásügye) finanszírozása az állam feladata. Amennyiben . . . erre . . . nincs módja, lehetővé kell tennie a magániskolákban való tanulást." Az utóbbi szabályhoz tartozó magyarázat szerint "a csoportok magániskoláit az államnak ugyanolyan mértékben kell támogatnia . . . , mint amilyen mértékben . . . általában a magániskolákat támogatja".

A saját szervezethez való jogot rögzítő cikk szabályai — a szervezeteken és egyesületeken kívül — kiterjedt a politikai pártok alapításának jogára is. A kapcsolódó értelmező magyarázat a magániskolák fenntartásához, finanszírozásához hasonlóan rendelkezik a szervezetek állami támogatásáról.

Az akadálytalan kapcsolattartás jogával kapcsolatos cikk kötelezi az államot mind a csoportok tagjainak egymás közötti (országokon belüli), mind a más országok polgáraival való érintkezés biztosítására, különösen a tájékoztatás, a környezetvédelem, a gazdaság, a közlekedés, a fiatalok cserélőmozgása, valamint a kultúra és

az oktatás területén. A cikkhez fűzött magyarázat a jogot konkretizálja a szabad költözködés, kiutazás és visszatérés jogára.

A tájékoztatáshoz való jog a népcsoportok számára biztosítja az anyanyelvű információk terjesztését, cseréjét és hozzáférhetését (országhatáron belül és túl egyaránt), kiemelve az állami (államilag támogatott) tömegtájékoztatási eszközök igénybevételének lehetővé tételét.

A közzszolgálati foglalkoztatás jogáról szóló cikk leszögezi: "A csoportoknak és a hozzájuk tartozó személyeknek joga van az egyenlőségre a közzszolgálati munkahelyek elnyerésében." A szakasz rendelkezik a kvótáról is: "Az állások odaftélését úgy kell végezni, hogy a népesség megoszlásának megfelelő arány alakuljon ki."

Az arányosság követelménye implicit módon szerepel A politikai képviselő joga c. cikkben is: "... biztosítani kell a jogot, hogy közvetlenül vagy szabadon választott képviselők útján méltánytalan korlátozás nélkül (értsd: a csoport létszámarányának megfelelően — a szerk.) vegyenek részt a közügyekben." A tervezet tiltja a politikai választókerületek olyatén kialakítását, amelynek révén csorbulnának a csoportok politikai jogai. Ennek érdekében — fűzi hozzá a magyarázat — szükség esetén kisebbségi választókerületeket kell létrehozni.

Az autonómiához való jog cikkében a kisebbségi jog és politika talán legérzékenyebb és legtöbb polémiát kavart kérdésével találkozunk. A rendelkezés hatálya kiterjed a csoportok saját ügyeinek (beleértve a települési terület természeti kincseinek és eszközeinek szabad felhasználását) alakítását szolgáló autonóm törvényhozásra és végrehajtásra, amennyire lehetséges, a területi autonómia keretében. A területi autonómia kialakításának kötelezettségét a dokumentum azokra a körzetekre írja elő, ahol a lakosság többsége egy adott (kisebbségi) népcsoport-hoz tartozik.

A részvétel joga cikk garantálja a csoportok beleszólási jogát mindazoknak a döntéseknek a meghozatalában, amelyek területüket érintik. A tervezet biztosítja számukra a nemzetközi jogi fórumokon való részvétel jogát is.

A tervezet szövege jogvédelmi és zárórendelkezésekkel egészül ki. A két fejezet a korábban leírt kötelezettségek megvalósításának állami garanciával és feltételeivel foglalkozik (a nemzetközi jog rendelkezésének átplántálása a nemzeti jogba, a "népcsoport-ombudsman" intézményének bevezetése, egyéni és állami panaszok elbírálása stb.).

Ermacora, Felix — Pan, Christoph: Grundrechte der europäischen Volksgruppen. = Ethnos, 42. Bd. 1993. 1-232. p.

Ch. Gy.

Az önrendelkezési jog és a közép- és kelet-európai kisebbségek védelme az eseti jog tükrében

A népek önrendelkezésének elve és a kisebbségek védelme meglepő módon háttérbe szorult a második világháború után a Népszövetség gyakorlatához képest, jóllehet ez volt a legfontosabb előzménye és forrása a háború utáni időszak, emberi jogi védelmi rendszerének. Az ENSZ Alapokmánya az elvet kimondta ugyan, mégis csak 1966-ban, a gyarmati népek többségének függetlenné válása után ismerték el a népek önrendelkezési jogát az ENSZ két emberi jogi dokumentumának (A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmánya) azonos szövegű 1. cikkelyében. Megjegyzendő, hogy a két okmány csak 1976-ban emelkedett törvényerőre az aláíró államokban.

Hasonló vonatkozás tapasztalható a kisebbségek védelmének ügyében is. A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egységokmányának 27. cikkelye mindmáig az egyetlen kötelező érvényű formula a nemzetközi jogban, amely bizonyos minimális jogokat szavatol a kisebbségekhez tartozó személyeknek (azaz: nem csoportoknak). Számos nyilatkozat, deklaráció és záródokumentum született ezen kívül, ám jogilag csupán az említett 1. és 27. cikkely rendkívül homályos rendelkezéseiből indulhatunk ki az önrendelés, illetve a kisebbségvédelem kérdéseiben. Az Egységokmány 1992. november 30-án 115 állam ratifikálta, ebből 67 állam fogadta el a csatolt első jegyzőkönyvet (Optional Protocol, OP) is, amely saját polgárait feljogosítja egyénileg kezdeményezett eljárást indítani az illetékes nemzetközi fórumokon, nevezetesen az ENSZ ilyen ügyek kivizsgálásával és az Egységokmány betartásának felügyeletével megbízott genfi székhelyű Emberi Jogi Bizottságnál.

A volt keleti tömb államai közül eddig Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Lengyelország, az Orosz Föderáció, Belarusz és Ukrajna fogadta el a jegyzőkönyvet, s vetette alá magát ilyenformán a 18 tagú Bizottság döntéseinek polgárai esetleges jogi keresetei ügyében.

A népek önrendelkezési jogát kimondó 1. cikkely nem meglepő módon eddig is számos értelmezési vitát váltott már ki. Az ENSZ hivatalos állásfoglalása szerint (ennek megbízott szerzője Aureliu Cristescu román diplomata volt) az etnikai, vallási vagy nyelvi kisebbségek nem tekintendők népnek eben a vonatkozásban, míg a volt Szovjetunió, Jugoszlávia vagy Csehszlovákia kisebb nemzeti igen (amelyek azóta éltek önrendelkezési jogukkal).

A nevezetes 1. cikkely megkülönbözteti a belső, illetve a külső önrendelés jogát. Az előbbi az adott államon belüli messzemenő politikai, gazdasági és kulturális autonómiát garantál, míg az utóbbi a különválás és egyesülés változatos módjaira biztosít lehetőséget (függetlenné válás, csatlakozás, elszakadás stb.). Ennek kívánatos útja a szabad döntést garantáló népszavazás volna, ám a nemzetközi jogban még nem született meg az a szabályozás, amelynek alapján a népek kívánásai ilyen kérdésekben kifejezést nyerhetnének. Az ilyen eljárás jogi

kialakításának szükséges egyre sürgetőbb a konfliktusok megelőzési mechanizmusának kifejlesztése szempontjából is.

Az Emberi Jogi Bizottsághoz érkeztek már keresetek az önrendelkezési jogra alapozva, ám a Bizottság nem kívánt bennük állást foglalni. Ismeretes a Bizottság elutasító végzése a Lubicon Lake mellett élő indián törzs főnökének Kanadai elleni keresete ügyében, minthogy a törzsfőnök mint egyén nem lehet az önrendelkezési jog megsértésének áldozata, továbbá hogy csak egyéni kisebbségi jogok megsértésének ügyében lehet benyújtani alapos okkal keresetet a Jegyzőkönyv (OP) alapján. Más keresetek ügyében is az az indoklás ismétlődött meg.

Az Egységokmány aláírói közül 37 állam, így Magyarország, Lengyelország, Csehszlovákia, Belarusz és Oroszország elfogadta az ún. államközi eljárási rendet is, amelynek értelmében az aláíró államok panaszt tehetnek más aláíró állam ellen az Egységokmány megsértésének indokával. E mechanizmus lehetőségei még nem mutatkoztak meg.

Több sikerre számíthatnak azok, akik a kisebbségi jogokat szavatoló 27. cikkely megsértésére hivatkozva emelnek panaszt az ENSZ Emberi Jogi Bizottságnál. Megjegyzendő, hogy kisebbségeken nem kizárólag a hagyományos etnikai, vallási vagy nyelvi sajátosságokat mutató kisebbségi csoportok értendők, mivel a 27. cikkely szövegezése nem zárja ki az ún. új kisebbségeket (bevándorlók, vendégmunkások, menekültek) sem a védelemre jogosultak köréből. Másrészt, mint említettük, a 27. cikkely a kisebbségekhez tartozó személyek jogairól beszél, és ebből származott a Bizottság egyik ismert döntését megelőző bonyodalom.

A Lovelace kontra Kanada ügyben a kanadai kormány kétségbe vonta, hogy a keresetet benyújtó hölgy, akik kisebbségi jogainak többrendbeli megsértéséért panaszolta be az államot, valóban egy indián törzshöz tartozik-e, azaz hogy kisebbséginek tekinthető-e. A hölgy ugyanis korábban házasságkötése nyomán elköltözött a rezervátumból. A Bizottság elvi állásfoglalásában a panaszos javára határozott ebben a kérdésben, és rögzítette a valamely népcsoporthoz való tartozás kritériumait, amelyek nemcsak objektív jegyeket (nyelv, vallás, etnikai sajátosságok, kultúra, szokások stb.), hanem az illető személy szubjektív érzelmeit is felölelik.

Hasonló szellemben ismerték le a lapp kisebbséghez való tartozását a Kíto kontra Svédország ügy panaszosának, noha konkrét panaszát elutasították. Nem így az említett Lovelace-ügyben, amelyben megerősítették a panaszos jogát arra, hogy visszatérve ismét a rezervátumban éljen. A Lubicon Lake-ügyben pedig, noha elutasították az önrendelkezési jog megsértése miatt tett panaszt, a Bizottság tagjai alaposnak találták a panasztevő indián és törzsi tagjai kisebbségi jogainak sérelmét, és kárpótlásul terület juttatására és nagy összegű kártérítésre kötelezték a kanadai kormányt.

Az említett jogi esetek fényében aligha kétséges, hogy a közép- és kelet-európai hagyományos kisebbségek — a szlovákiai magyaroktól a bulgáriai törökökig és a különböző cigány népcsoportokig — a 27. cikkely értelmében kisebbségeknek tekintendők és a fakultatív Jegyzőkönyv (OP) alapján jó esélyük van arra, hogy

tagjaik panaszai meghallgatásra és támogatásra találnak a Bizottság előtt jogszérelmi ügyeikben. Ez még akkor is biztató, ha tudjuk: a 27. cikkely nem tartalmaz tételes rendelkezéseket arra nézve, hogyan biztosítsák az aláíró államok a kisebbségek jogainak érvényesülését. Következésképpen e tekintetben is szükség volna egy külön egységokmányra, amely tételesen tartalmazná a minden kisebbségnek kijáró elemi alapjogokat.

A szerző — a bécsi Közigazgatási Akadémia professzora — végül megjegyzi: Franciaország, Görögország, Törökország, Bulgária és néhány más állam ellenállásán bukott meg az Európa Tanács és az Európai Bizottság és Együttműködési Értekezlet ama törekvése, hogy megfelelő kisebbségvédelmi rendelkezéseket fogadjon el. Ez az oka annak, hogy az Egységokmány maradt mindmáig az egyetlen nemzetközi jogi dokumentum, amely szavatul bizonyos kisebbségi jogokat, és betartásuk nemzetközi felügyeletét is biztosítja.

A nemzeti konfliktusok fellángolása és az idegengyűlölet újraéledése Európában egyre égetőbbé teszi a késlekedő szabályozás megvalósítását e téren is. A kormányok elmulasztják a közös, multikulturális Európa megteremtésének történelmi esélyét, ha ezt nem tudatosítják.

Nowak, Manfred: The right of self-determination and protection of minorities in Central and Eastern Europe in light of the case-law of the Human Rights Committee. = International Journal on Group Rights, 1. vol. 1993. 1. no. 7-16. p.

Ba. K.

A magyar kisebbségi törvény előkészülete és a hazai jogrendbe való illeszkedése

A Magyar Köztársaság Országgyűlése 1993. július 7-én — 96,5%-os többséggel — elfogadta a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvényt. Elkészültét majdnem 15 éves vajúdas előzte meg.

Megalkotásának szükségessége 1979-ben merült fel először, de a Samu Mihály kimunkálta koncepciót az akkori pártvezetés nem fogadta el. Bizonyos véleményeztetések után ugyanígy járt Baka András 1988. évi, majd Tabajdi Csaba 1989. évi tervezete.

1990 augusztusában megalakult a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal (KH), és 1990. szeptemberében — ezúttal az Igazságügyi Minisztérium (IM) kidolgozásában — elkészült egy újabb törvénytervezet is. Mivel ezt "liberális jogászai racionalitás" és az egyéni kisebbségi jogok dominanciája jellemezte, senki tetszését nem nyerte meg.

A KH és a kisebbségi képviselő az iménti tervezettel szemben Bíró Gáspár időközben született tervezetét tartotta jobbnak, minthogy benne érvényesült a kollektív jogok túlsúlya.

1991 januárjában jött létre a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségek Kerekasztala (KK), s mindjárt ki is jelentette, hogy az IM tervezetét elvetve, maga kíván egy új tervezetet kimunkálni.

A KK-tervezet, nehezen bár, de elkészült. A KH ezt és saját koncepcióját megpróbálta "összedolgozni", s igen széles körű egyeztetésre küldte ki az összedolgozott és az eredeti dokumentumokat. (Mindez 1991 szeptemberében zajlott le.) A legtöbb észrevétel a következő témákra érkezett: a szabad identitásválasztás elvét érvényesítő személyi hatály, a menekültügy leválasztása, az önszerveződés önkormányzati és/vagy egyesülési jogi módja, a választás problematikája, a kisebbségek országgyűlési képviselője, kisebbségi ombudsman, a majdani törvény kódex jellege, a szülőföld és a köztestület fogalma.

1991 novemberében és decemberében a KH és a KK további megbeszéléseket folytatott, hogy a kormány Kodifikációs Bizottsága elé egyeztetett szöveget terjeszthessen elő. A kormány 1991 decemberében és 1992 februárjában tárgyalta a tervezetet, s vele kapcsolatban a Belügyminisztérium (BM) önkormányzati, de a nemzetiségiek regisztrálásával nem járó választási elképzelését támogatta a kisebbségi önszerveződés eszközeként az IM egyesülési jogi elképzelésével szemben. Valamelyest az "anyagiak" is szóba kerültek.

A fentiekén kívül a törvényalkotással kapcsolatban más problémák is akadtak, amelyek kiküszöböléséről egy e célra létrehozott miniszteri bizottság döntött (az etnikai és a nemzeti kisebbségek közötti különbségtétel elvetése, egyes esetekben kisebbségi csoporttá válás kezdeményezhetősége, a települési önkormányzati rendszerbe integrált kisebbségi önkormányzati rendszer mellett való "kikötés" a kettős közigazgatás veszélyének elkerülése végett).

1992. április 22-én Nagy Ferenc József tárcanélküli miniszter (a törvény-előkészítés kormány-gesztora) és Wolfart János, a KH elnöke kisebbségi fórumot tartott. Ennek az volt a következménye, hogy a kormány külön tárgyalási bizottságot alakított az ügy további előrevitelére, majd ismét a KK előtt szerepel a tervezett törvény szövege. Itt — a kisebbségi önkormányzatok mikéntjén kívül — a vitás kérdések mindegyikében sikerült konszenzusra jutni. S bár a KK még további tárgyalásokat kívánt, a kormány azonban nem akceptálta ezt az óhajt, s 1992 július elsején az Országgyűlés elé terjesztette a törvényjavaslatot. Így az év szeptemberében meg is kezdődhetett általános vitája.

Az általános vitában a pártok vezérszónokai szinte egybehangzóan fontosnak tartották és dicsérték a tervezetet, s még az ellenzéknek sem voltak alapvető kifogásai vele szemben. Ezzel párhuzamosan az Országgyűlés Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi bizottsága ad hoc testületet hívott életre a dokumentum további véleményezése érdekében. E munka során másfél ezer oldalnyi észrevétel érkezett, mindenekelött az eddig is a legtöbb vitának kitett passzusokat (jogalanyiság, kisebbségi önszerveződési formák, kulturális autonómia, nyelvhasználat, pénzügyi garanciák). Az Európa Tanács Jogi és Emberi Bizottsága szintén nyilatkozhatott a tervezetről (vö. az ET Parlamenti Közgyűlésének 1992. október 23-i ülésén tett észrevételekkel, amelyeket Jean Pierre Worms terjesztett elő). A

Bizottság — néhány kritikai észrevételtől eltekintve — alapvetően pozitívnak, nem egy vonatkozásban (így a kollektív jogok biztosításában) precedens értékűnek minősítette a magyar tervezetet.

1993 január végétől kezdve a hat parlamenti párt képviselői tárgyalásokat folytattak a tervezetről, és az év márciusában politikai megállapodásra jutottak felőle. Így rendeződött néhány korábban vitatott probléma (a nemzetiséghez való tartozás titkosságának biztosítása, kisebbségi ombudsman intézményeinek szükségessége, a kisebbségi önkormányzatok hármas tagoltságának véglegesítése, az országos kisebbségi önkormányzat feladat- és hatáskörének bővítése stb.). A pénzügyi és egyéb támogatások dolga is konkretizálódott.

A Parlament elé került szöveghez a hatpárti 42 módosító javaslaton kívül 88 egyéni módosító indítvány érkezett, majd a részletes vita után született meg az e referátum elején említett napon és többséggel az ország legújabb kisebbségi törvénye.

A kérdés az, hogy ez az 1993. évi LXXVII. törvény, amely speciálisnak mondható, miként illeszkedik a hazai jogrendbe.

Ma már általános követelmény, hogy amennyiben valamely ország nemzetközi jogi dokumentumot ratifikál, egyben arra kötelezi magát, hogy a nemzetközi dokumentum prioritást élvez az állam saját jogszabályaival szemben, illetve hogy saját jogszabályait — reális időn belül — a nemzetközi dokumentum elfogadása.

A kisebbségi törvényt a nemzetközi dokumentumok rendelkezéseihez és meg-hatásaihoz igazítja hozzá. Ez a hozzáigazítás legtöbbször nagyobb "megrágód-tatás", mint a nemzetközi dokumentum elfogadása.

A kisebbségi törvényt a nemzetközi dokumentumokhoz már nem kell hozzáiga-zítani, ui. az — tudjuk meg a jogszabály preambulumból — minden eddigi nemzetközi jogi rendelkezéssel eleve egyeztetve van. (A következő dokumentu-mok rendelkezéseiről van szó: ENSZ Alapokmánya, Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, Polgári és Politikai Jogi Konvenció, Helsinki Záródokumentum.) Ezért az Alkotmány 7. (1) bekezdésében foglalt azon ígervény első részének, miszerint országunk "jogrendszere elfogadja a nemzetközi jog általánosan elismert szabá-lyait", az új törvény teljes mértékben eleget tesz. Sőt: még egy majdani, előkészítés alatt álló dokumentum, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája kívánalmainak is, nevezetesen olyaténképpen, hogy e dokumentum ratifikálása után a kisebbségi törvény 51. (1) bekezdésében megígért "külön törvény" funkcióját teljesíti majd a kisebbségek nyelvhasználati feltételeinek biztosítását illetően.

Azáltal, hogy az új kisebbségi törvény rendelkezései eleve koordináltak a megha-tározó nemzetközi jogi dokumentumokkal, rendelkezéseiből az is kitétszik: milyen magyar jogszabályokkal és mely paragrafusaikban található a nemzetközi nor-mákkal ellentétes vagy legalábbis velük nem kvadráló elemek. Más szóval: a kisebbségi törvény az Alkotmány 7. (1) bekezdésében foglalt ígervény második részének ("A Magyar Köztársaság jogrendszere . . . biztosítja . . . továbbá a vállalt nemzetközi jogi kötelezettségek és a belső jog összhangját") teljesítését illetően számos törvény módosítási tennivalóra hívja fel a figyelmet.

Az Alkotmány és a kisebbségi törvény rendelkezéseiben nincsenek egymásnak ellentmondó szabályozások, sőt az új törvény több alkotmányszöveget (68. (1) bek., 70/A (3) bek.) szóról-szóra olvaszt magába. Ez nyilvánvalóan az Alkotmány magas általánosítási szintű paragrafusai folytán van így. Ezzel szemben más törvények és a kisebbségi törvény között koránt sincs ekkora megfelelés.

Így mindenképp a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény bizonyos rendelkezéseit kell módosítani a kisebbségi törvény miatt (az önkormányzati törvény ui. nem ismeri a háromféleképpen létrehozható kisebbségi önkormányzatokat, úm. a kisebbségi települési önkormányzatot, a közvetett módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzatot és a közvetlen módon létrejövő helyi kisebbségi önkormányzatot, illetve a kisebbségeket képviselő helyi szószólvó intézményét sem, miközben létrejöttük feltételrendszere, jogállásuk meghatározása sem kvadrál az általános meghatározásokkal). Nem kevésbé lényeges változtatásokra van szükség az önkormányzati választásokról szóló 1990. évi LXIV. törvény rendelkezéseiben is. A kisebbségi törvény meghatározta választási szabályok rendkívül "érzékenyek" az igazságosságra, s ezért különösen kívánatos, hogy mielőbb helyet kapjanak az általános érvényű jogszabályban.

Az eljárási jogokban, illetve azok vonatkozó passzusaiban, így a Polgári perrendtartás 8. §-ában, a Büntető eljárás 8.§-ában, az Államigazgatási eljárás 2. §-ában és a Bíróságokról szóló törvény 7.§-ában egyaránt határozottan benne van, hogy a magyar nyelv nem tudása miatt senkit hátrány nem érhet. Mindössze annyi korrekció szükséges, hogy hangsúlyozni kell: magyarországi eljárás során a kisebbségek nyelvhasználata alanyi jogú, nyelvük pedig nem idegen nyelv, mint pl. a különböző menekülteké, átutazóké.

A Munka Törvénykönyve (1992. évi XXII. törvény) 5. §-ában található a hátrányos megkülönböztetés tilalmának és az előnyben részesítés kötelezettségének megfogalmazása. Itt — a kisebbségi törvényre való tekintettel — az azonos feltételek fennforgása esetén való előnyben részesítést a kisebbségi állampolgárokra mint hátrányos helyzetűekre is ki kellene terjeszteni. A köztisztviselők jogállásáról szóló 1992. évi XXIII. törvényben olyan módosítás szükséges, hogy a döntően kisebbségek által lakott településeken alkalmazási feltétel legyen a kisebbségi nyelv ismerete.

Az anyakönyvekről, a házasságkötési eljárásról és a névvielésről szóló 1982. évi 17. törvényerejű rendelet igencsak átdolgozásra szorul a kisebbségi törvény (12.) két nyelvűségre vonatkozó előírásai miatt. Mondhatni az iménti paragrafus alapvető változtatásokat követel az eddigi anyakönyvvezetési, személyi okmánykiállítási gyakorlatban, s új lehetőségeket kínál a feleség házasságkötés utáni névviselésében. Ehhez azonban meg kell teremteni a feltételeket úgy az önkormányzati, mint a népességnyilvántartási, útlevelkiadási és személyi igazolványkiállítási gyakorlatban. Ezzel szemben a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvántartásáról szóló 1992. LXIII. törvény a kisebbségi törvény kodifikálta garanciákat is maradéktalanul biztosítja.

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvényen már érzékelhető, hogy "később fogadta el a Parlament, mint a kisebbségi törvényt". Alkotói arra törekedtek, hogy messzemenően hasznosítsák a kisebbségi törvény előkészületi munkáinak tapasztalatait. "Így történhetett, hogy a kisebbségi törvényt követően ez az a jogszabály, amely a nemzeti vagy etnikai kisebbségek jogaival — a közoktatás vonatkozásában — a legalaposabban, legrészletesebben foglalkozik."

A tanulmány szerzője a kisebbségi törvénynek a magyar jogrendszerbe történt "behasonlítását" azzal zárja, hogy ezt a munkát négy-öt év múlva célszerű volna megismételni, amikor is majd "remélhetően sok olyan kedvező jogszabályi változás mutatható be, amely a nemzeti és etnikai kisebbségek jogait széleskörűen biztosítja".

Bodáné Pálok Judit: A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. = Acta Humana, 1993. 12-13. no. 26-45. p.

Vánkosné Timár Éva: A kisebbségi törvény a magyar jogrendben. = Acta Humana, 1993. 12-13. no. 46-63. p.

F. T.

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A kisebbségi lét történelmi és társadalmi gyökerei Magyarországon

A tanulmány — európai kontextusban — dióhéjban tekinti át a kisebbségi-nemzetiségi fejleményeket hazánkban, kezdve a Gesta Hungarorumból kikövetkeztethető autonóm testületekkel, a "communitas"-okkal, befejezve 1993-mal, amikor is a rendszerváltásnak köszönhetően ismét adott a "demokratikus közösgéjalkítás" elvi és gyakorlati lehetősége.

A magyarság itteni kezdeteitől fogva más etnikumokkal (keltákkal, avarokkal, szlávokkal, kabarokkal, később a kunokkal és a besenyőkkel is) együtt hozta létre a középkori magyar királyságot, mégpedig olyantképpen, hogy "fennmaradása érdekében hasonulnia kellett környezetéhez". Az etnikai sokszínűséget az árpád-házi királyok betelepítési politikája tovább fokozta (örmények, szerecsenek, együttesen: kálizok; zsidók, szászok).

A további "soknemzetesedés" 1526 után következett be, részint idemenekülés, részint a későbbi idetelepedés révén. A 18. századra kialakult Magyarország felettebb tarka nemzetiségi térképe.

A 18. században végképp beteljesült az európai középkor sorsa. Ennek során kétféle nemzetfogalom alakul ki, úm. a francia (politikai nemzet) és a német (a "Volksgeist"-re visszavezetett). Míg a nyugat-európai államok sikeresen oldották meg nemzetiségeik "integrálását nemzetükbe", a kontinens más részein ez egyáltalán nem sikerült. "Kelet- és Közép-Európa a 19. században 'nemzetiségi Babelhez' hasonlított, amelyet két birodalom fogott össze: Oroszország és a Habsburg

Császárság. E két állam elmaradott struktúrája, az eszmék és elvek inkorrekt alkalmazása oda vezetett, hogy a Bábel elviselhetetlenné vált."

A nemzeti mozgalmak egy része nemesi mozgalom volt (magyarok, horvátok), más része értelmiségi (a többi magyarországi nemzetiség), s nagyjából minden nemzetiség körében egyszerre vette kezdetét. A magyar liberális reformmozgalom lépésről-lépésre különféle engedményeket csikart ki az udvarral szemben: 1792-ben a középiskolákban tantárgy lett a magyar nyelv, 1805-től a törvényhatóságok térhettek át a magyar használatára, 1830-tól hivatalbetöltési feltétel lett a magyar ismerete, 1836-tól a törvények eredeti szövege készült magyar nyelven, 1840-től áttértek a magyar nyelvű anyakönyvvezetésre.

Az 1844. évi II. tc. további térnyerést rögzít a magyar nyelv javára (magyar nyelvű törvényjövahagyás a király részéről, az országgyűlési felszólalások magyar nyelven való megtétele, a kancelláriai ügyvitel áttérése a magyar nyelvre). E törvény legfontosabb két — 8. és 9. — paragrafusa a közoktatásban állítja előtérbe a magyar nyelvet. "A nemzetiségek ezt a törvényi rendelkezést a magyarosítás egyik eszközének tekintették — nem minden jogalap nélkül —, ez a későbbi tárgyalási pozíciókat, a nemzetiségek magatartását nagy részben meghatározta." Így "a történeti Magyarország feszült szembe a nemzetet és 'hazát'. vagyis területet (védve) az autonómiát követelő nemzetiségekkel".

A magyar nemzeti mozgalom vezére Kossuth lett, aki — ellentétben a hiába küzdő, de meghallgatásra nem találó Széchenyivel — egészen a szabadságharc bukását megelőző időkig (vö. az 1849. évi nemzetiségi törvénytervezettel) nem ismerte fel a nemzetiségi kérdés súlyosságát. Kosáry írja: "A saját nemzeti patriotizmus és a más nemzetiségek felé uralmi igényvel fellépő nacionalizmus együtt . . . jelent meg programjában." A Dunai-konföderáció terve korábbi nézeteihez képest hatalmas előrelépés, de elvetéltetett, "mert a nemzetiségek egy része hitt a Monarchia által biztosított status quo fenntartásában", legalábbis még akkor, az osztrák-magyar kiegyezés előtt.

A nemesi liberalizmus legjobb hagyományai tükröződtek Eötvös József nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos állásfoglalásaiban, miközben bennük a kérdés rendezésének individualista szemlélete dominált, ő "a megyei önkormányzatokban látta biztosítva a nemzetiségi jogokat", azaz eljut a centralisztikus berendezkedés elvetéséig. Több nemzetiségi törvény, nemzetiségenként külön-külön meghozott törvények "láncolatában" gondolkodott.

Aztán következett Deák Ferenc, aki "'közjogosította' a nemzetiségek ügyét", azaz "nem helyezett hangsúlyt az érvényben lévő követelésekre, az ország történeti egységéhez való ragaszkodás pedig eleve kizárta a nemzetiségi igények méltányos rendezési lehetőségeit".

Az 1868: LXIV. tc., a magyar nemzetiségi törvény, amelynek előzményei 1861-re nyúlnak vissza (akkor más világos volt, hogy az uralkodóház kiegyezik a magyarsággal), korának elképzeléseit ugyan kifejezte, de a történeti Magyarország eszméjétől képtelen volt elszakadni. "A centralisztikus államberendezkedés pedig kizárta nemcsak az autonóm közösségek létezésének lehetőségét, de a termé-

szetes igények érvényesítését is." A törvényben az az 1848/49-ből levont félrevezető tanulság is tükröződött, hogy — Bibó István szerint — a magyarság úgy érezte: Európa cserbenhagyta függetlenségi harcát, illetve az idegennyelvű nemzetiségekben nem lehet bízni. Mindez azután Trianont követően különösen hangoztatott nézet lett.

1861-ben a nemzetiségek már látták, hogy elérkezett az utolsó alkalom arra, hogy a magyar programokkal szemben kinyilvánítsák akarataikat. Meg is tették, bár még jónéhány évnek kellett eltelnie a kiegyezésig, amikor Bécs a nemzetiségek ügyét is a magyarokra bízta.

Az 1868. évi törvényről elmondható még, hogy korábban megfogalmazott szelleme nem volt összhangban a tartalmával, de még így is betöltötte volna a szerepét, "ha a dualizmus rákövetkező évtizedeiben nem fosztják meg 'méltóságától'. Az 1879. évi XVIII. tc., valamint az 1895. évi XV. tc. merőben ellentétes rendelkezéseket tartalmazott, mint a nemzetiségi törvény. A magyar nyelvet először kötelezővé tették a népiskolákban, majd az óvodában is kötelezően tanították." Az imént idézett két törvény "az erőszakos magyarosítás leghatásosabb fegyvere lett". A nemzetiségek eleve kétkedéssel fogadták már az 1868. évi rendezést is, vele azonosulni nem tudtak. S mint kiderült: nem hiába éltek a gyanúperrel.

Az Osztrák-Magyar Monarchia pusztulása már jóval az első világháború előtt elkezdődött, mégpedig amiatt, hogy a benne uralkodó nemzetek a felvetődő társadalmi és politikai kérdésekre nem tudtak vagy nem akartak választ adni. Mindenesetre a 20. század uralkodó eszméje a nacionalizmus lett: a nemzetiségi elvet felváltja a népek és nemzetek önrendelkezési joga. Az első világháborút követően földrészünk a nemzetállamok Európájává válik. A másik lehetséges megoldással, a kollektivistá szemlélettel szemben is individualista (liberális) szemléletmód győzött.

De minden új nemzetállamba igencsak nagy számú kisebbségi etnikum jutott. A Kárpát-medencében különben még az igazságosabb határmegvonások esetében sem jöhettek létre "vegytisztá" nemzetállamok, mivel sok volt benne a több nép-nemzetiség lakta vidék.

A kisebbségi etnikumok védelmére a Nemzetek Szövetsége létrehozta (1919/20-1923 között) a kisebbségvédelmi egyezmények rendszerét, illetve az ezt szolgáló intézményeket (Nemzetiségek Kongresszusa, Interparlamentáris Unió). A békerend azonban így sem szilárdult meg. A magyarországi politikai próbálkozások a terrocentrikus szemlélet jegyében törekedtek a Trianoni szerződés revíziójára. A hivatalos Magyarország nézeteit — Mocsáry és Jászi Oszkár, továbbá a költő Ady Endre nyomdokain haladva — számos személyiség nem osztotta, mindenekeiőt azok nem, akik többé-kevésbé "harmadik utas"-nak nevezhetőek (Szabó Dezső, Németh László, Illyés Gyula, Veress Péter, Féja Géza, Kodolányi János). Korántsem uniformizált nézeteikben ott szerepel a senkit nem asszimiláló konföderáció, mint amely megvéd a német vagy orosz befolyástól, Németh Lászlónál a minőség követelménye is megjelenik. Szekfű Gyula a "megkapaszkodás" fontosságáról beszél a nemzetiségekkel kapcsolatban. Érdekes volt (a kevésbé

közismert) Flachbart Ernő véleménye, aki az autonómia módszerének hasznosítása révén a kisebbségi önkormányzás elméleti-elvi alapjait teremtette meg.

De bármint alakultak is a nézetek, az uralkodó elit nem tudta elkerülni az ország háborúba keveredését, főként azért nem, mert a revíziós "sikereknek" ez volt az ára. "Így a II. világháborút is területi és súlyos embervesztéssel zártuk."

A második világháború után kialakult rezsimok az egész térségben megszűntették az alulról jövő közönségszerveződéseket, struktúrájuk legjellemzőbb eleme a "mozdulatlanság" lett. Az ember itt nem lehetett "citoyen", hanem csak "alattvalóként" élhetett. "Ilyen közegben a nemzetiségi kérdés sem létezhetett, az internacionalizmus és a nagyhatalmi politika nevében intézték a régió sorsát."

Újabban Kelet-Közép Európa felszabadult népei" mintha elfeledték volna, hogy a 20. század utolsó éveiben élünk, s az adminisztratív asszimilációtól egészen a népi társaságig mindent megpróbálnak . . . a kisebbségek 'felszámolására'."

Végre le kellene győznünk a hagyományos beidegződéseket nálunk is és határainkon túl is, s elvetnünk a negatív értelmében vett nacionalizmust. Olyan megoldásokat kell keresnünk a kisebbségek számára, amelyek az egyéneken túlmenően a nemzetiségi-kisebbségi közösségek jogi személyiségét is elismerik, illetve védik. "A modern nemzetfogalom minden fejlődőképes rendszer tipológiájaként, magában hordja önmaga meghaladását, ezért alkalmas kiindulópont. Így bonthatók el és alakíthatók át a határok nemzeteiből, közösségivé."

A tanulmány zárásaként szerzünk Moór Gyula gondolatát idézi Tegnap és holnap között (1946) c. művéből: "A demokrácia ezért a legnehezebb társadalmiszervezési forma, mert a legemberibb."

*Nemes Dénes: A kisebbségi lét történelmi és társadalmi gyökerei Magyarországon.
= Acta Humana, 1993. 12-13. no. 7-25. p.*

F. T.

Mit kívánt az erdélyi magyarság 1945-ben? Dokumentumok az RMNSZ 1945. évi tavaszi és őszi programváltozásairól

A Regio 1993. évi 2. számában Orbán Sándor néhány olyan dokumentumot közöl, amelynek teljes szövegét a történészek egyáltalán nem ismerték, és tartalmáról többnyire a sajtó bizonytalanságaira hagyatkozva emlékeztek meg.

Az első dokumentumot, amely Az erdélyi magyarság problémái címet viseli, nem a sajtónak, a nyilvánosságnak szánták, hanem magánúton juttatták el a magyarországi kormánykörökhöz. A második dokumentum a Romániai Magyar Népi Szövetség (RMNSZ) Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottsága nevében 1945. március 18-án született, és az új miniszterelnököknek, Petru Grozának adatott át. A harmadik dokumentum az RMNSZ 1945. november 16-a és 20-a között Marosvásárhelyen tartott Országos Intéző Bizottsági gyűlésének jegyzőkönyvileg rögzített vitája, amely magában foglalja Vasile Lucának, az ODA (Országos Demokratikus Arcvonal) főtitkárának, a bukaresti kommunista vezetés prominensének hozzászólását is.

A dokumentumok egymástól igen csak elütő hangvétele, beállítottsága részint, de korántsem kizárólagosan céljuk funkcionális különbségéből adódik. Míg az első inkább segítségkérő, bizalmas panaszként, addig a másik támogatást váró és egyben követelő programnyilatkozatként, a harmadik pedig egy meglehetősen széles spektrumot mutató vitaanyagként fogható és fogandó fel. Ezen felül az első két dokumentum születése között eltelt kb. egy hónapnyi idő változásai következtében is szükségszerűen más-más módon vetődtek fel a kérdések.

Míg az 1944 szeptemberi szovjet-román fegyverszüneti megállapodás a majdnem megkötendő békeszerződésre utalva még függőben hagyta Erdély vagy legalábbis Erdély egy részének sorsát, az 1938. illetve az 1940 előtti határok visszaállítását rögzítő magyar-szovjet fegyverszüneti dokumentum január 20-i aláírása utáni időszakban egyszerűen megcsappantak az erdélyi magyarságnak az előbbi alapján táplált reményei.

Bár Erdély magyar vezetőinek táborában ott voltak azok is, akik változatlanul hangoztatták azt a meggyőződésüket, hogy "a magyarság nem rokonszenvezik azzal, hogy Romániához minden további nélkül bekebelezzék" (tudniillik Erdélyt, vagyis Észak-Erdélyt), egyre inkább általánossá vált a félelem, az aggodalom amiatt, hogy a nacionalista leszámolási hadjárat megállítására 1944 novemberében Észak-Erdélyben bevezetett szovjet katonai igazgatást hamarosan román adminisztráció váltja fel.

A második dokumentumban az erdélyi magyarságnak szinte minden orvosolandó gondját-baját felsorolták. Vitatható ugyan, hogy nem volt-e illuzórikus túlzás, ugyanakkor a jövő változásait számításon kívül hagyó taktikai hiba, hogy a támogatást és a megoldást kizárólagosan Groza személyéhez és a Groza-kormányhoz kapcsolták. Sőt az is kérdéses lehet, hogy helyes-e az autonómia elvének nyílt kimondása és követelése helyett annak egy meglehetősen redukált, képviseleti formuláját előterjeszteni.

Az országhatárokról közvetlenül ugyan nem szól, közvetve viszont az 1940 előtti állapot tudomásulvételét sugallja a Grozához eljuttatott dokumentum, amely a megbékélés és az egyenlő jogok megteremtésének őszinte akarását még külön is hangsúlyozza.

A baloldali Groza-kormány minden eszközt megragadott, hogy belső és külső bázisát erősítse. Ezek között különösen fontos helyet kapott a Szovjetunióval való kapcsolat szorosabbá tétele, amelyet olyan lépések jeleztek, mint a kormány szintű kölcsönös látogatások, a gazdasági és kulturális együttműködés szerződéses biztosítása és — augusztusban — a diplomáciai kapcsolatok újrafelvétele.

Mindez, valamint az ellentételezésül felmutatott demokratizálás és antifasiszta intézkedés sorozat egyszersmind arra is szolgál, hogy a Potsdam utáni békeelőkészítő külügyminiszteri tanácskozásokon kedvezően ítéljék meg Románia igényeit. Erre annál is inkább szükség volt, mert — a Szovjetuniótól eltérően — átmenetileg Anglia és az Egyesült Államok is hajlott bizonyos Magyarország javára teendő határkiigazításokra. A helyzetet csak bonyolította, hogy ugyanakkor a román

polgári politikai körök is ez utóbbi hatalmak támogatását várták, vagy éppen érezték is maguk mögött.

A román hatóságok intézkedései és a nyomokban vagy esetleg ellenükre előforduló jelenségek azonban már akkor is jól tükrözték Románia erdélyi politikájának kétarcúságát.

Utóbbi szinte "vegytisztán" tűnik ki az RMNSZ 1945. november 16-a és 20-a között Marosvásárhelyen tartott intézőbizottsági ülésének jegyzőkönyvéből, de különösen Vasile Luca ott elhangzott beszédéből. Még az is felvetődik, hogy ennek a gyűlésnek az összehívását nem román oldalról kezdeményezték-e — zárja Orbán Sándor a dokumentumok közlése elé írt bevezetőjét, majd közreadja a három, illetve — ha Luca beszédét külön vesszük — négy dokumentumot.

Orbán Sándor: Mit kívánt az erdélyi magyarság 1945-ben? = Regio, 4. évf. 1993. 2. sz. 163-202. p.

H. Z.

Egy román kortárs a reformkori magyar politikai gondolkodásról

A magyar történelemírás az 1848/49-es magyar szabadságharcot a feudalizmus felszámolására és — Erdélyt is beleértve — az ország függetlenségének megszerzésére irányuló kísérletnek és ezzel együtt az európai haladó mozgalmak egyikének tartja.

Nem így a román, amely azzal magyarázza az erdélyi románok szembefordulását a szabadságharccal, hogy elégük lett a nem teljesített ígéretek, nemzeti törekvések folytonos elgáncsolásából. Ehhez képest a császári haderővel és a bécsi udvarral való együttműködésük másodlagos jelentőségű dolognak tekinthető.

A kérdés az, hogy a korabeli erdélyi román értelmiség is így látta-e a magyar szabadságharccal való szembefordulás előzményeit és okait.

Ebből a szempontból különösen gyümölcsöző az 1848-as román nemzedék egyik legjelentősebb, legjelesebb képviselőjének, Ilarian Papiunak *Istoria Romanilor din Dacia Superioara* (Bécs, 1851-1852) című művét tanulmányozni. Az itt referált tanulmány írója, Köpeczi Béla, miután ismertette a két kötetes történeti monográfia tartalmának legfontosabb jellemzőit, lapjairól két problémakör megvilágítására kér választ, úm.: mennyiben egyezik Papiu könyve, főként annak a magyar politikai gondolkodásra vonatkozó része az 1848/49-es román értelmiség felfogásával; mennyiben felel meg a valóságnak Papiu véleménye a reformkori magyar politikai gondolkodásról?

Ami a felfogásbeli egyezést vagy támogatottságot illeti, elmondható: a radikális román értelmiségiek közül sokan ugyanúgy gondolkodnak, mint Papiu. Köpeczi ezt Papiu, illetve Gheorge Barit (latinosan: Baritiu) és Simion Barnitiu művei mondani-valójának egybevetésével is bizonyítja. Mindhárom román személyiség azért tar-

totta szükségesnek a magyar politikai irányzatok bemutatkozását, mert ezáltal igen szemléletesen lehetett felmutatni a román sérelmeket, ellenvéleményeket és követeléseket.

A reformkori magyar politikai gondolkodásból egyébként Papiu is a nemzeti kérdést állította előtérbe. Ez már önmagában is bizonyos egyoldalúságot sejtet, még ha ennek jelentőségét a kelet-európai és a magyar fejlődésben mi magunk sem kívánjuk letagadni.

A reformmozgalmakat a Habsburg Monarchia területén egyszerre motiválták a társadalmi és a nemzeti törekvések. Papiut az első kérdéskör meglehetősen kevésbé érdekli, azaz a magyar liberalizmus feudalizmus elleni programján épp-hogy átsiklik. Ezzel szemben szívesen azonosítja a magyar politikát az "arisztokrácia" politikájával, s nem keresi a liberálisok és a konzervatívok közötti ellentétek társadalmi okait. Az sem vigasztalja, hogy a társadalmi kérdés a liberálisoknál sem vált le a nemzetről. Széchenyi főként azért toleránsabb a nemzetiségek iránt, mert a politikai programja a gazdasági és kulturális fejlődés primátusát hangsúlyozza, és csak hosszabb távon számol a társadalom jellegének megváltoztatásával. Vele ellentétben Kossuth a feudalizmus gyors felszámolását tűzte ki célul, s ez határozza meg türelmetlenségét, de nemcsak nemzeti kérdésben, hanem a társadalom átalakításában is.

Papiu sokkal inkább fél az elgyarmatosítástól, mint amennyi hasznot és előnyt remél a polgári átalakulástól. Ezért a társadalmi felszabadítást nála a nemzeti egyenjogúsítás követelménye igencsak megelőzi. S miután a magyar politika éppen a legutóbbi követelménynek nem akart eleget tenni, számára szinte érdektelenné vált a polgári szabadságjogok elnyerésének a lehetősége. Abban persze igaza volt, hogy a magyar politikai elit, akármelyik táborhoz tartozott is, képtelen volt érzékelné a maga és a mások nacionalizmusa közötti egyezéseket és az így kialakult helyzet mély ellentmondásait.

Köpeczi Béla a következőképpen általánosíthatja elemzésének eredményeit:

A felvilágosodásból és a liberalizmusból táplálkozó magyar politika elsősorban a magyar társadalmat akarta megváltoztatni, de hibát követett el abból a szempontból, hogy nem számolt az etnikai sokféleséggel, amikor ezt a programot egy nemzetállam vagy majdnem nemzetállam keretei között szerette volna megvalósítani. Tartalmilag ez az új állam polgári jellegű lett volna, olyan, amely a nemzetiségek számára is biztosítja az egyéni szabadságjogokat. Bár a magyar politikusok ismerték a nemzetiségeknek a fenti modelltől eltérő törekvéseit, más alternatívát nem kerestek, vagy nem akartak, nem tudtak találni.

Papiu elemzése a reformkor magyar politikai ideológiájáról azt bizonyítja, hogy bár Széchenyi, Wesselényi és Kossuth ugyanazon szellemi forrásokból táplálkozott, mint a nem magyar nemzetiségű kortárs értelmiség, mégis egymással ellentétes politikai programok láttak napvilágot mind a magyarság, mind a nemzetiségek részéről. Vagyis: a nemzet és a nemzetállam kérdése valójában a mi esetünkben és a nemzetiségek esetében is egyaránt megelőzte a társadalmi átalakulás köve-

telését, ami — ma már egyértelműen látszik — kibékíthetetlen ellentétek kezdetének bizonyult.

Köpeczi Béla: Egy román kortárs a reformkori magyar politikai gondolkodásról. = Regio, 4. évf. 1993. 2. sz. 121-146. p.

H. Z.

Kolozsvári német kereskedőpolgárok a 16-17. században

A kolozsvári levéltár városi számadáskönyveiből az 1599-től 1638-ig keletkezett harmincadnaplók teljes anyagát elsőként dolgozta fel a szerző.

Kolozsváron a kereskedők ún. harmincadvámot fizettek árujuk bebocsátásáért, illetve kiviteléért. Ennek összege körülbelül harmincad részét tette ki a kereskedelmi árak. Ilyen vámot 1599 előtt is fizettek a kereskedők, s hogy mégis csak az adott időszakból maradtak fenn a harmincadnaplók, annak az az oka, hogy Báthory Zsigmond fejedelem 1598-ban kölcsönért fordult a tehetős Kolozsvár városi tanácsához. A kölcsönt meg is kapta, de mivel nem tudta visszafizetni, átruházta Kolozsvár városára a fejedelmi harmincadjövedelem éves bevételének felét, a teljes adósság törlesztéséig. Ez a szerző véleménye szerint, bizonyos oklevelek és fejedelmi levelek tanúsága szerint 1599-től 1637-ig tartott.

A kutatás tárgya azonban a 38 év alatt keletkezett 26 vámnaplóban előforduló kereskedők nevének vizsgálata, közülük is a német vagy a német eredetű kolozsvári kereskedőké. Kik voltak, hányan lehettek, hogyan viszonyultak a városi többségi magyarsághoz?

Régi vita, kik alapították a várost, illetve milyen mértékű a németek jelenléte — főleg a betelepített szászoké, de a máshonnan idekerült népességé is — a középkor korábbi évszázadaiban Kolozsváron. Az egyik álláspont szerint a várost németek alapították, és V. István király (1270-1271) idején német telepésekkel népesítették be a tatárjárás alatt jóformán elnéptelenedett Kolozsvárt. Ezzel szemben Makkai László oklevelek sokaságával és az építkezés jellemző vonásainak felsorolásával bizonyította, hogy Kolozsvár — Tordához, Gyulafehérvárhoz, Déshoz hasonlóan — vármegyeközpontként működő várból fejlődött várossá. Természetesen Makkai László sem tagadja, hogy németek is telepedtek le a városban. Már az 1453-as összeírásban is bőven található német nevek.

Évszázados viszonyok eredményeként alakult ki az ún. paritas gyakorlata Kolozsváron. 1458-ban Szilágyi Mihály kormányzó úgy rendelkezett, hogy ezentúl a város vezető tisztségeit évenként felváltva tölti majd be magyar, illetve német polgár. Így az évek során hol a királybíró (judex regius) volt magyar és a városbíró (judex primarius, ma polgármester) német vagy német származású, hol fordítva. Ezt a gyakorlatot a város más tisztségére is kiterjesztették, többek között a sáfár polgár tisztségére is. A sáfár polgár a városnak amolyan gazdasági, pénzügyi felelőse volt. Kolozsvárnak évente két-két sáfárja volt: az egyik mindig magyar, a

másik pedig német. Arra van példa, hogy rátermett embert másodszor, sőt harmadszor is újraválasztottak, de arra nincs, hogy eltértek volna a paritásos gyakorlattól.

A harmincadnaplókön kívől nincs más hiteles rendelkezésre álló levéltári forrás a kolozsvári polgárok nemzetiségére vonatkozóan. A kereskedők nemzetiségi megoszlásának táblázatba rendezett évi jegyzéke alapján a német vagy német eredetű kereskedőpolgárok arányszáma négy évtized átlagában 14%-os.

A nemzetiség megállapításánál a következő szempontok vezérelték a szerzőt. Németnek számította azt, ahol a család és a keresztnév németül szerepelt a nyilvántartásban: Kaspar Masswander, Antony Landerer, Georg Alznek, Steffen Schorscher, Cornelius Pilgram stb. Németnek vette azokat a személyeket is, ahol a családnév német, de a keresztnév már magyar is volt. Főleg a város tehetősebb polgárai ragaszkodtak németes családnévükhöz, így a Filstich-, Eppel-, Auer-, Smelczer-, Stenczel-, Lutter- család. Érdekes a nevek írásmódja is, mivel hol németes, hogy magyaros, attól függően, hogy az írnok német vagy magyar volt-e. Ez a kettősség a magyar nevek leírására is vonatkozik.

Voltak azonban olyan családok, akik nem ragaszkodtak német családnévükhöz. Az ok a beházasodás vagy a társadalmi ranglétrán való emelkedés kilátásai vagy egyszerűen a mindennapi magyar környezeti hatás. E tekintetben több változattal lehet találkozni a harmincadnaplókban pl.: Zabó Geörgy alias Nekkel (1616), Zabo Marton alias Suller (1618). Gyakrabban fordul elő, hogy a német és a magyar vezetéknev egymás mellett szerepel minden "összekötő" nélkül pl.: Nekkel Szabó György (1618, 1619), Poldner Szabó András (1618), Vogner Szabó Mihály (1618).

Néhány családnévnél éppen a magyarhoz való hasonulás időszakát rögzítik a vámnaplók. A Masswander kereskedőcsalád 1599-ben és még néhány évig így szerepel, 1632-től Masas, majd Másás alakban jelenik meg. Sajátos esete az asszimilációnak a Krajcár családnév, mely majdnem évente szerepel a naplókban. A nevet az ismert pénznévvel nem lehet kapcsolatba hozni, mivel ez csak később, a 17. sz. második felében jelenik meg. A név valószínűleg a Kreuz 'kereszt' szóból ered.

Nagyon valószínű azonban, hogy a német kereskedők sokkal többen lehettek, mint ahányan a harmincadnaplók alapján kimutathatók. Sokan voltak ugyanis, akiknek magyar neve volt. A nemzeti hovatartozásra nézvést értékes adatokkal szolgálnak a korabeli naplók és emlékirók. 1622-ben például a tehetős kolozsvári német polgár Senczel János halálakor a szintén német származású Segesvári Bálint jegyzi fel: "polgár ember szász nation az ki az eklézsziája szerető ember vala" (Kolozsvári emlékirók 1603-1720. Bukarest, 1990. 154.) Más helyen a Báthory Gáborhoz készülő kolozsvári deputáció tagjait említve írja "Szakái András és Balási Bálint magyar nation, ötves Filstich Péter és Barga György a szász nation" (u. o. 144).

A magyar nevű német valószínűleg ritkább a helynévből képzett családnevek esetében, kivéve talán azokat, akik szász vidékre utaló családnevet viselnek pl.: Brassai, Szebeni, Segesvári, Régeni stb. Több német nemzetiségű polgár gyanítható a mesterség-névből képzett családnevek viselői körében is.

A 16-17. század erdélyi fejedelemségének székvárosában a nemzeti hovatartozás tudatát ébren tartotta a családi hagyomány és főleg a luteránus hit. Ellentétes erők is hatottak azonban.

Ezeknek, valamint a város nemzetiségi megoszlásának további vizsgálatai meglepetésekkel szolgálhatnak még, és segíthetnek a korabeli Kolozsvár szerepének pontosabb meghatározásában az európai kulturális életben.

Pap Ferenc: Kolozsvári német kereskedőpolgárok a 16-17. században. = Korunk, Ú. F. 3. évf. 1993. 7. sz. 103-106. p.

K. O.

Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935-1944)

Tilkovszky Lorántnak a Századok c. folyóiratban közzétett tanulmánya két apropóra épül.

Az egyik: a müncheni Súdost-Institut 1990-ben emlékezett meg 1930. évi megalapításának hatvanadik évfordulójáról. Az Intézet történetét ez alkalommal összefoglaló tanulmány – Karl Nehring, az Intézet jelenlegi vezetője (helyesen: egyik igazgatóhelyettese) tollából – méltán mutat rá arra a meghatározó szerepre, melyet Fritz Valjavec játszott az Intézet és évkönyvként induló folyóirata, a Súdost-Forschungen profiljának kialakításában.

A másik: Valjavec hiányosan fennmaradt ún. szolgálati levelezésének 1935-1945 közötti anyaga legújabban vált kutathatóvá a Súdost-Institutban. Valjavec levelezésében sok a magyarországi német vonatkozás. Különös figyelmet érdemel barátsága és kapcsolata Basch Ferencsel.

Tilkovszky tanulmányának első részét Fritz Valjavec (1909-1960) és Franz Anton Basch (1901-1946) bemutatásának szenteli.

Az 1909-ben Bécsben született Valjavec nyolc évvel volt fiatalabb az 1901-ben született Baschnál, Valjavecnak az anyja, Baschnak az apja volt délkeleti német. Iskolás korukra mindketten visszakerültek a magyarországi délvidéki német-szerb-magyar környezetbe: Basch a bánáti Zsombolyán járt elemibe, s a temesvári főreáliskolában érettségizett 1919-ben, Valjavec pedig Versecen nevelkedett. Az első világháború utáni délszláv megszállás elől mindketten Budapestre jöttek: Basch itt iratkozott be a magyar-német szakra az egyetemen, s lett az Eötvös Kollégium növendéke, Valjavec a budapesti német birodalmi kolónia iskolájában folytatta középiskolai tanulmányait. Amikor ő 1930-ban ott leérettségizett, Basch már megszerezte középiskolai tanári oklevelét és megvédte bölcsészdoktori értekezését, mely 1927-ben nyomtatásban is megjelent. Germanista professzora, a magyarországi német mozgalom élére állt Bleyer Jakab, egy-egy félévre ösztöndíjat is szerzett Baschnak németországi egyetemekre, ahol bekapcsolódott a diákság mozgalmaiba, és előadást is tartott Münchenben egy VDA (Volksbund für das Deutschtum im Ausland)-rendezvény keretében. Az 1924-ben Bleyer Jakab

ügyvezető alelnökségével megalakult Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (Ungarländisch-Deutscher Volksbildungsverein - UDV) kulturális titkáráként Basch sűrűn járta az ország német lakta vidékeit. Valjavec – fiatal kora ellenére – bizonyára részt vett ezeken a "kiszállásokon". Kapcsolatba került Bleyer professzorral is, aki nagy hatással volt rá. Mégsem a budapesti, hanem a müncheni egyetemre iratkozott be 1930 őszén, történelem szakra. Bleyer ezt nem ellenezte, sőt ösztöndíjat szerzett számára is. A szünidőket Valjavec rendszeresen Magyarországon töltötte, s az itteni német "népiségi munkában" (Volkstumarbeit) Basch környezetében tevékenykedett.

A tudományos munka iránt ambíciókat tápláló Valjavec, jóllehet Münchenben Karl Alexander von Müller történész professzor tanítványa volt, éppúgy Bleyer Jakabtól kapott témát doktori értekezéséhez, mint annak idején Basch. Míg Basch témája egy elfeledett bánáti német író, a temesvári Preyer Nepomuk János (1805-1888) élete és munkássága volt, Valjavec a felvilágosodás kori pozsonyi német tudós és publicista Karl Gottlieb von Windisch életművének feltárását és feldolgozását vállalta. Bleyer 1933-ban bekövetkezett haláláig segítette értekezése elkészítésében. Valjavec 1934-ben védte meg doktori értekezését Müllernél, aki vezetője lévén a müncheni Súdost-Institutnak, hamarosan alkalmazta ott az átmenetileg a Deutsche Akademie-nél foglalkoztatott, igen jó felkészültségű és agilis fiatalembert.

Nehring igen figyelemre méltóan vizsgálja, hogy e tehetséges tudós mennyiben és hogyan alkalmazkodott kora politikai viszonyaihoz. Az ambíciózus fiatal ember belépett a nemzetiszocialista pártba, jó kapcsolatokra tett szert a kivétel nélkül náci vezetés alá került intézményekben és szervezetekben. Igen élénk szerepet játszott a külföldi németekkel foglalkozó népi szövetség munkájában. Miután a müncheni egyetemen 1938-ban magántanári képesítést szerzett, s docensként ott – másodállásban – oktatni kezdett, tagja lett a Nemzetiszocialista Oktatók Szövetségének. Majd a Súdost-Institut-beli főállása mellett vállalt müncheni egyetemi másodállását 1940-től a berlini egyetem "külföldtudományi karán" végzett előadói tevékenységre cserélte. Hetenként utazott Münchenből Berlinbe néhány napra. Főnöke az egyetem Német Külföldtudományi Intézetét vezető Franz Alfred Six professor, SS-Standartenführer volt. Maga Valjavec is, aki ezen intézet délkelet-európai osztályának élére került, SS-rangbesorolást kapott: 1944-ben már SS-Untersturmführer-ként említik. 1943-ban rendkívüli egyetemi tanárrá nevezték ki:

Tilkovszky gazdag forrásanyagával igen bőkezűen bánik, így lehetetlen a szemlélés keretében teljes mértékben visszaadni azt, ami Valjavec levelezéséből és a szerző korábbi kutatási eredményeiből megjeleníthető.

Valjavec arra törekedett, hogy az eredetileg a dél- és délkeleti német kutatására létrehozott intézet érdekeltsége a felbomlott Monarchia utódállamaiban és a balkáni országokban élő nem-német népességre is kiterjesszék, s így épüljön be a "Súdost"-kutatás a német tudományosságba.

A Valjavec-levelezés tanúságtétele szerint Valjavec és Basch régi kapcsolatai 1936 és 1939 között korántsem csak a két tehetséges és igényes népiségtudomá-

nyi folyóiratszerkesztő együttműködésében merültek ki, hanem az is kiderül e korrespondenciából, hogy a Magyarországon német "népiségi harcot" vívó Bascht miként támogatta a nemzetiszocialista Németország befolyásos köreiből jó kapcsolatokkal rendelkező, a magyarországi "népinémet" (volksdeutsch) mozgalom sorsát mindig megkülönböztetett figyelemmel kísérő Valjavec.

A külföldi németiséggel foglalkozó szervezetek (Deutschtumsverbände) nem tétlenkedtek, hanem gondjuk volt arra, hogy felvilágosítsák a közvéleményt a népi-német vonatkozású magyarországi fejleményekről, amennyire az állampolitikailag lehetséges volt. A magyar hatóságokkal, hatósági közegekkel való ütközés elkerülése érdekében e szervezetek gyakorta tudományos tanulmányúttá minősítették a magyarországi öntudatosító vállalkozásaikat.

Valjavec egy alkalommal Szekfű Gyulához fordult Irma Steinsch kisasszony, hallei történész-jelölt támogatását kérve: "Igen szívesen fekszik, hogy a kezdet bizonyos fogyatékoságai ellenére hozzájáruljon Németországban a Magyarország történeti problémáival való foglalkozásnak, mégpedig tisztán tudományos értelemben, függetlenül a külföldi németiséggel való foglalkozástól."

A Volksdeutsche Kameradschaft körüli harcok a magyar és német fél között 1937-re kiéleződtek. Egy bécsi megbeszélésen Gratz Gusztáv, a magyarok bizalmi embere úgy vélte: ha nem, tudnak megegyezni, nyilvánosságra fogja hozni azoknak a hazai német vezetőknek a listáját, akik a birodalomból pénzbeli támogatást kaptak. Mire a VDA ausztriai képviselője az válaszolta: ők válaszul azt hozzák nyilvánosságra, hogy milyen titkos pénzügyi kapcsolatok vannak Budapest és az utódállamokbeli magyar kisebbségi vezetők között. Az utóbbi kijelentés mögött nem volt elegendő ismeretanyag, mert csak ezután bízták meg Valjavecet: meg kell kezdeni az anyaggyűjtést Budapest és a magyar kisebbségek kapcsolataira vonatkozólag.

A Volksdeutsche Kameradschaft legalizálódása 1938. november 26-án történt meg, párhuzamosan a Volksbund der Deutschen in Ungarn előzetesen engedélyezett megalakulásával. Az élére Basch került.

Basch és Valjavec német néptudományi folyóiratok szerkesztőjeként is szoros kapcsolatban állt egymással. Egymás folyóirataiban, amelyek között cserekapcsolat alakult ki, Basch és Valjavec kölcsönösen reklámozta - ismertette a másik folyóiratot, illetve kiadványsorozatát. A két szerkesztő folyamatosan tájékoztatta egymást arról is, kiket foglalkoztat folyóiratában, s milyen témákkal. Basch többször óvást emelt Valjavecnél az ellen, hogy folyóiratában olyanokkal irasson, akikkel a Volksdeutsche Kameradschaft viszonya nem volt zavartalan. Viszont Basch figyelt fel Némedi Lajos a németiség magyar szemmel című doktori értekezésére, amely 1935-ben jelent meg Debrecenben. Némedi alaptalannak jelentette ki a magyar félelmeket a hangoztatott német veszedelemmel kapcsolatban, úgy vélte: Magyarország és a német birodalom egymásra vannak utalva a Nyugatot Keletről fenyegető destruktív veszedelemmel szemben.

1939-ben két olyan kötet is megjelent a Súdost-Institut kiadványsorozatában, amely a magyarországi németiség történetéből merítette témáját, s így különösen

számot tarthatott Baschék érdeklődésére. Basch azonban, amióta a Volksbund élére került, folyóiratának szerkesztését Tafferner Antalra bízta. A továbbiakban ő tartotta a kapcsolatot és levelezett Valjavecvel.

Az említett két mű közül Ludmilla Schlereth disszertációja a magyarországi németiségnek az 1918-19-es forradalmak idején bekövetkezett politikai fejlődését tárgyalja. Isolde Schmidt disszertációja a világháború előtti délkelet-német pártügyről pedig azért érdekelte Taffernert, mert előzménye volt a Schlereth-féle disszertációban tárgyalt 1918-19-es fejleményeknek.

Tafferner arra gondolt, hogy újra kiadják Bleyer A németiség Csonka-Magyarországon című művét. Erre azonban nem került sor, feltehetően azért, mert statisztikai része elavultnak tűnhetett a német népkutatás újabb statisztikai megállapításaihoz képest.

A Bleyer-problematika címet viseli Tilkovszky dolgozatának utolsó része. Valjavec támogatta Hedwig Schwind kisasszonyt, a müncheni Deutsche Akademie és egyben a Südst-Institut titkárnőjét, aki Bleyer Jakabnak, a magyarországi németiség 193-ban elhunyt vezetőjének életét és tevékenységét választotta témájául. Valjavecnek az volt a benyomása, hogy Bleyerrel kapcsolatban "egy történelmi hazugságot kell csírájában elfojtani", azt ti. hogy ő és köre a magyarországi németiség népinémet szárnyához tartozott volna.

Hedwig Schwind Bleyer-életrajza a maga egészében 1937 folyamán készült el, s az év decemberében védte meg doktori disszertációként Müller professzornál a müncheni egyetemen. Kinyomtatására azonban nem kapott engedélyt a birodalom tudományügyi minisztériumtól. Steyer Istvánnak, a Kameradschaft németországi megbizottjának az volt a Valjavecvel közölt véleménye, hogy a munka németországi kiadását aligha fogják engedélyezni, s talán nem is tanácsos azt túlságosan szorgalmazni, mert a magyar kormánynak már tudomása van róla, és ezért külpolitikai okokból is el kellene kerülni a feszültséget.

Valjavec mindössze annyit tudott később elérni, hogy a disszertációnak Bleyer ifjúságáról és tudományos pályafutásáról szóló részét leközölhette folyóirata 1944/45-ös évfolyamában.

Valjavec és Schwind fáradozását a Bleyer-életrajz körül az jellemezte, hogy a Bleyer-képet a magyar tudományosság bevonása nélkül, sőt annak ellenében alakította ki – zárja dolgozatát a szerző.

Tilkovszky Loránt: Fritz Valjavec és a magyarországi németiség (1935-1944). = Századok, 127. évf. 1993. 5-6. sz. 601-650. p.

H.Z.

Ahogy Szlovákiából láttatják: magyarországi szlovákok a két világháború közötti időszakban

Az 1920. évi népszámlálás Magyarországon 141 918 szlovák anyanyelvű állampolgárt mutatott ki. Ez azonban pontatlan, tendenciózusan csökkentett adat, s "ennek következtében a magyarországi szlovákok számát csak közvetve, többféle adat összevetésével lehet megállapítani. Egészében elmondható, hogy Magyarországon kb. 150-500 ezer szlovák maradt." A "többféle adat" minéműségéről a szerző nem nyilatkozik.

A hivatalos Magyarország a trianoni szerződés aláírásáig bizonyos mértékig "udvarolt" a nemzetiségeknek, minthogy abban hitt naivan: meg lehet menteni az ország integritását. Ám ezt még az alföldi szlovákság sem kívánta, ehelyett inkább a kibővülő román államhoz, illetve az alakulóban lévő délszlávhoz szeretett volna kerülni. Amikor kiderült, hogy erre nincs esély, saját önkormányzatainak szervezésébe fogott. A megszilárdulóban lévő Horthy-rendszer azonban útját állta ennek: mindenekelőtt az öntudatos szlovák értelmiségieket "kapcsolta ki" a küzdelmekből.

A trianoni szerződés aláírása után nemcsak a politika szigorodott meg a nemzetiségekkel szemben, hanem – és különösen – a közvélemény is, amely a nemzetiségeket okolta az "ezeréves hon" szétveréséért. A hangoskodó radikálisok a "liberális nemzetiségi politikát" is a vádlottak padjára ültették, és a megmaradt nemzetiségiek gyors, ha kell: erőszakos asszimilációját követelték.

A kormány – természetesen – nem merészkedett ilyen messzire: miközben "kifelé" békülékenységet hirdetett (erre részint a trianoni szerződés 54-60. cikkelyének nemzetiségvédelmi előírásai, részint a kisebbségi magyarság érdekei készítették), "befelé" a csendes és elleplezett "természetes asszimiláció" politikáját követte.

Az imént körvonalazott szellemben kelt és alkotmányjogilag-törvényileg megalapozatlan 1923. évi kormányrendelet ugyan mindenütt – a községekben, a megyéknél és a minisztériumokban – megengedi a nemzetiségi nyelvek – köztük a szlovák – használatát, sőt megkívánja, hogy nemzetiségi települések köztisztviselői "legyenek jártasak a nemzetiség nyelvében", de ez "frott malaszt maradt", s csak az ország nemzetközi renoméját volt hivatva javítani. A hivatalnokok gondoskodtak róla, hogy az asszimilációs folyamatokat ne keresztezze semmiféle nemzetiségi törekvés.

1934 áprilisában a nacionalista Magyarság hazaárulással vádolja azokat, akik megpróbálnak szembeszegülni a nemzetiségek asszimilációjával. Ugyanebben az időben hangzott el a következő kormánydeklaráció is: "Magyarországon, anyanyelvétől függetlenül, mindenkit magyarnak kell tekinteni. Ez a kormány álláspontja." Bethlen István szerint a múlt tapasztalataiból okuló magyar politika nem engedi meg, hogy nemzeti kisebbségek a magyar társadalmon kívül szerveződjenek, és a nemzetiségi politika célja a kisebbségek hazaszeretetének konzerválása és elmélyítése. Mindennek folyományaként "az egész nemzetiségi élet a kormánypolitika szeme előtt és ellenőrzése alatt volt".

"Az összes nemzetiségi csoportból a szlovák volt leginkább kitéve a magyarosítás molochjának. Tegyük fel a kérdést, mi volt ennek az oka? A korabeli és a mai magyar érvelés ennek fő okait a szlovák kisebbség szétszórtságában, a magyar etnikummal való szoros gyűttélésben, a vegyes nemzetiségű településekben, továbbá a kulturális központ hiányában, a szlovák értelmiség gyenge ellenállóképességében és számszerű gyengeségében, illetve nem kellő színvonalú nemzet-tudatában látja."

Csakhogya az alföldi szlovákság Romániához és Jugoszláviához került részében ilyen hanyatlás nem következett be, s ezért azt kell mondani, hogy ezek az indokok nem voltak döntőek, s közülük több nem okaként szerepel a speciális magyar viszonyoknak, hanem következményeként. (Egyébként ezeket a viszonyokat a német kisebbség nevében Bleyer Jakab is rosszalotta a Központi Statisztikai Hivatal vezetőjével kiobbant vitájában 1931 folyamán.

Az a magyar kifogás, hogy a szlovákság fogyása természetes asszimiláció következménye, nem állja meg a helyét, ui. csak az az asszimiláció természetes, amely a nemzetiségi jogok teljében következik be. S erről Magyarországon szó sem volt. Ellenkezőleg, amit egyesek nem is rejtettek véka alá. A belügyi államtitkár Szarvason 1929-ben azt mondta, hogy élni fog teljhatalmával, s a szlovák mozgalmat öklével már csírájában veri szét.

Az asszimilációt zavaró tényezőket sokféle retorzióval igyekeztek kiküszöbölni. Akadályozták az állandóan befeketített Szlovákiával fennálló kapcsolatokat, feloszlatták a békéscsabai Előre klubot, mert pozsonyi meghívást kapott, V. Schumann vértesszőllősi papnövendéket kitették a szemináriumból, mert a Szent Adalbert Társaság közgyűlésén vett részt, P. Hrušan tanítót elítélték, mert Békéscsabán szlovák nótát húzatott magának, majd állását veszve 1936-ban szlovákiai emigrációba kényszerítették. Különösen az öntudatos szlovák értelmiséget üldözték. Ezek hosszú sorából meg kell említeni L'. Hrdličkát, J. Hrabovskýt, J. Kvast, J. Babušnikot, M. Dorkovičot, L'. Seberédnyit, M. Borgul'át.

Esetenként a magyarországi szlovákság igénytelenségét hozták fel a gyenge nemzeti tudat okaként. Ezt bizonygatta pl. egy "magyarón", bizonyos M. Kmoska tanár 1927-ben lord Rothermere-nek írott levelében

Az asszimiláció jogosságának indoklásául egy sor ideológia is kialakult (a magyarországi szlovákság nem autochton, csak a magyarok szolgálatára alkalmas népség, a törökkel vívott küzdelmek vérveszteségeit a magyarságnak joga van a nemzetiségek tagjaiból pótolni stb.). Hóman Bálint 1936-ban kijelentette, hogy a nemzetiségek természetes asszimilációja a nemzeti állam megvalósulása felé mutat.

A magyar politika minden lehetséges eszközt felhasznált az asszimiláció siettetésére (az idegen földrajzi nevek kiküszöbölése a térképeken, névmagyarosítás, sajtócenzúra, egyesületek betiltása stb.). "Magyarónokat" ültetett a szlovák egyesületek élére, s a Slovenské noviny létrehozásával 1923-ban a szlovák nyelvű sajtóban is hegemoniát biztosított magának a kormány.

A szlovák ügyek kormánybiztosa Adolf Pechány volt, aki igencsak visszaélt teljhatalmával, s azt hirdette: a trianoni Magyarországi szlovákoknak egyetlen célja a magyarrá válás lehet.

A magyarosítás és az asszimiláció egyik legfőbb, ha ugyan nem meghatározó eszköze az állam oktatáspolitikája lett. Az 1923. évi kormányrendelet szerint a nemzetiségek számára három elemi iskolatípus "rendszeresített". Az A típusban nemzetiségi nyelven folyt az oktatás, a B típusban fele részben magyarul, fele részben nemzetiségi nyelven, míg a C típusban mindössze tantárgyként szerepelt a nemzetiségi nyelv. A magyarországi szlovák gyerekeknek csak C típusú iskola jutott, ahová az iskolaköteles korosztálynak kb. 50%-a járhatott.

Az iskolát végzettek túlnyomó többsége nem is tanult meg rendesen szlovákul. A magyar pedagógusok - mint azt Malasits képviselő 1929-ben a Parlamentben felhánytorgatta - Sárísápon testi fenyegetést alkalmaztak az egymás között szlovákul beszélő tanulókon. Közép- és felsőfokú tanintézetei a szlovákságnak végképp nem voltak.

A kisebbségi egyházak sem tudtak, esetenként nem is akartak ellenállni az asszimilációs nyomásnak. 1935-ben az evangélikusok még a Tranosciust, ezt az ősi énekeskönyvet is lefordítják magyarra. Egyre több evangélikus templomban vált a magyar istentiszteleti nyelvvé, amiben főként Raffay püspök szerzett "hazafias" érdemeket. Időnként ebbéli igyekezetében még az egyházi szabályokat is felrúgta (pl. szembeszállt a tótkomlói hívők lelkészválasztásával, s megakadályozta, hogy M. Francisci legyen a papjuk).

A katolikus egyházban még siralmasabb volt a helyzet. Míg a húszas évekig úgy-ahogy anyanyelven énekeltek és imádkoztak a szlovák települések templomaiban, az idők előrehaladtával azonban rendkívül lecsökkent az ilyen templomok száma. A püspökök "nem szerették" a szlovák nyelvhez való ragaszkodást, s az a pap, aki erősen állt ki mellette, "megnézhette magát".

A szlovákok az elnyomás enyhítése érdekében külföldi - elsősorban szlovákiai - támogatókat próbáltak keresni és találni. Az 1931. évi népszámlálás eredményei hatalmas tiltakozó hullámmal váltottak ki Szlovákiában a magyarországi szlovákság rohamos csökkenése miatt. A nemzetközi fórumokon a csehszlovák kormányt is tiltakozásra bírták, ám ez a tiltakozás meglehetősen langyos volt, korántsem méltó az ügy súlyosságához.

Minthogy a magyarországi szlovákoknak - megfelelő szervezet hiányában - nem volt népszövetségi képviselőjük, külföldi szlovák szervezetek próbálták felhívni a figyelmet a magyarországi anomáliákra. Így 1922-ben a Szlovák Emigránsok Szervezete, 1929-ben pedig az Amerikai Szlovákok Egyesülete emelte fel szavát.

L. Seberényi, békéscsabai evangélikus lelkész állt a 20-as évek közepétől élére annak a törekvésnek, hogy alakuljon egy olyan szlovák szervezet, amely képviselhetné a magyarországi szlovákságot a genfi Európai Nemzetiségi Kongresszusban. Ezt a törekvését a magyar szervek zátonyra futtatták. Amikor az említett Kongresszus 1932-ben küldöttséget menesztett Magyarországra annak kiderítésére, hogy miért nem képviseltek magukat a szervezetben a magyarországi

szlovákok, a magyar kormánysszervek gyorsan intézkedtek, és L.Seberényi helyett a magyarpárti L.Janovetz és N.Bernolák kapott megbízatást a szlovákok genfi képviselőjére.

Azt, hogy milyen erőszakos volt a két háború között a magyarországi szlovákok elnemzetlenítése, mi sem bizonyítja ékesebben, mint hogy 1920 és 1941 között a "hivatalosan kimutatott" szlovákság 141 919 főről 75 920 főre csökkent, pedig a KSH ugyanezre az időszakra vonatkozóan 8162 főben állapította meg a szlovákság éves szaporodását.

Az elmagyarosodás különösen a fiatalság körében vált végletessé. A szlovák környezetből származó gyerekek 15%-a már a tanköteles kor előtt is csak magyarul beszélt.

És a cikk zárómondata: "Ilyen keserű arculatot vett fel a magyarországi szlovák kisebbség a szisztematikus, céltudatos és brutális elnemzetlenítés két évtizede után."

Deák, Ladislav: Slováci v Maďarsku v období medzi dvoma vojnami. = Slovenská pohľady, 1993. I.č. 61-68.p.

F.T.

Kisebbség a kisebbségben: az erdélyi zsidók

Utólag is tanulságos felvillantani egy olyan kollektivitás sorsát, amelyre a kettős megkülönböztettségén túl a több oldalról is jelentkező bizalmatlanság, veszélyeztetettség volt jellemző. A Romániához került erdélyi magyar zsidóságról van szó.

A megkezdődött kisebbségi diszkriminációk Trianonnal kezdődtek, ám az erdélyi zsidóság krónikája sokkal régebbi, letűnt századokba visszanyúló kezdetekről tudósít. A dolgozat ugyan felvillant bizonyos mozzanatok az 1600-as, az 1700-as évekből és a 19. századból is, de szerzője úgy véli: az erdélyi zsidóság történetét még meg kell írni, főként egy összefoglaló monográfia várat még magára. Ennek ellenére sem titok, hogy - az egész magyarországi asszimiláció sodrában - az erdélyi zsidóságé is sokáig sikeresnek mondható.

Karády Viktor mutatott rá: az erdélyi zsidó asszimiláció mindenkor a magyarság felé irányult elsősorban. Ezt az uralkodó tendenciát olyan tényezők segítették, mint a magyar társadalomban hosszú időn át kevésbé virulens antiszemitizmus: a nemzeti uralkodó csoport anyagi érdekeltsége a befogadásra: a térségben legkorábban jelentkező egyenjogúsítási kezdeményezések: a zsidók részvétele az 1848-as szabadságharcban: az "asszimilációs társadalmi szerződés", amely a kiegyezéssel lépett életbe. Nemzetiségi területeken, így Erdélyben is, a zsidók magyarosodása a fennálló uralmi rendszert, a magyar nyelv és kultúra terjedését szolgálta, és a statisztikai mutatókat javította. A Habsburg Monarchia felbomlását elemző művében Jászi Oszkár kiemelte: noha az energikus és virágzó zsidó középosztály kialakulása zavarta a korábbi nemesi osztályok vezető pozícióit, ám

e réteggel való együttműködése mégis szükségesnek mutatkozott mind az állam gazdasági hatékonysága, mind a szellemi színvonal biztosítása végett.

A Monarchia összeomlásával, illetve az utódállamok létrejöttével Szlovákiában, Erdélyben és a Délvidéken élt magyar zsidók helyzete alapjaiban megváltozott. A magyar zsidóság az utódállamokban a kettős kisebbségi lét szorítójába került. A magyar államiságból való kiszakadás élménye éppoly fájdalmas volt az erdélyi zsidóság számára, mint az erdélyi összmagyarság számára. A magyarországi ellenforradalmi kurzus kezdeti nyílt zsidóellenessége, a fehér tisztí különítmények által elkövetett atrocitások hulláma károsan hatottak ugyan a magyarsághoz fűződő kapcsolatok különben is sebzett voltára, ám ezek a kapcsolatok zömmel fennmaradtak, és a beolvadás folyamata sem szakadt meg teljesen.

Az a "szabály", hogy "a zsidó az államban uralkodó nemzetbe szokott beolvadni" (- Ágoston Péter: A zsidók útja) a kisebbségi létbe való átkerüléssel megszűnt egyértelműen működni: miközben a magyarságba való beolvadás továbbra is észlelhető volt, a disszimiláció irányzata ugyancsak teret nyert. A kétféle orientáció érvényesülése, pontosabban ütközése körkörös anómiás, mindenféle konfliktusoktól telített közegben ment végbe.

1918 után új elemekkel gyarapodott a zsákutcás történelmek, deformálódott nemzeti-politikai jellemek, hisztériás lelkiállapotok gerjesztette konfliktusok. A területi viták még inkább elmérgesedtek, az ősiséget, elsőbbséget és történelmi-kulturális főlényt biztosítani hivatott öngigazolás mind nagyobb jelentőségre tett szert.

A kettős kisebbségi helyzet szorításából, a belső maghasonlításokat, identitásvarokat és konfliktusokat kiváltó helyzetből a zsidó önazonosság opciója kínálkozott kiútnak. Az újonnan hatalomra került román körök jó szemmel nézték ezt az önazonosság tudatot. Ugyanakkor magyar kezdeményezésre, az 1924-es brassói kongresszus kimondta, hogy az anyanyelvéhez, kultúrájához hű zsidóság a romániai magyarság integráns része.

A kettős kisebbségben élés sorsának egy újabb kanyarulata következtében a zsidóság egy része új konfliktusba került. Ezzel magyarázható a második bécsi döntés következtében Magyarországhoz visszakerült észak-erdélyi románsággal való szolidaritás megnyilvánulása. Az 1940-44 közötti fejlemények e terület zsidóságát a huszonkét év után ismét kisebbségi helyzetbe sodródott románsághoz közelítették.

A második világháború végével Észak-Erdély magyarsága újból kisebbséggé vált. Ezzel egyidejűleg a népiirtásból megmenekült zsidók helyzetére - a Dél-Erdélyben maradtakéhoz hasonlóan - ismét a kettős kisebbségi státusz lett jellemző.

Ugyanakkor a nagy, mondhatni történelmileg egyedülálló alkalmat a gyors társadalmi felemelkedésre az új rend kínálta. A meghirdetett maradéktalan jogegyenlőség, a különféle nemzeti, vallási és faji megkülönböztetések felszámolása, a nacionalista-antiszemita uszítást tiltó és büntető itézkedések, törvények sora egyaránt, az "Ígéret Földjére" való érkezést sugallta. A magyarsághoz való - sokak számára végleges kudarcot vallott - asszimiláció helyett azokban az években a

népek testvéri közösségében, az emberiség nagy családjában való feloldódás látszott biztosítékának.

Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a hosszú évek hátrányos megkülönböztetései, a társadalom peremére szorítottság, az üldöztetés, majd a haláltáborokban elszenvedett traumák következtében azok, akik akkor kedvezőbb helyzetbe kerültek, sokszor eltávolodtak az adott valóságtól is, s ezért kevés érzékenységet, fogékonyságot tanúsítottak a magyar nemzeti hagyományok, a két világháború közötti kisebbségi kultúrában kigyöngyözött értékek iránt. Az üldözöttekből nemegyszer fanatikus üldözők lettek, minthogy az évszázados igazságtalanságokat elszenvedők között szoktak akadni olyanok, akik maguk is igazságtalanságokat követnek el, vagy legalábbis nem tiltakoznak, ha azokat mások idézték elő.

A szerző dolgozata utolsó részében keserűen állapítja meg, hogy a magukat magyarnak nyilvánító zsidó származású asszimilánsokat visszautasították őseik zárt csoportjába, és a váltságdíj fejében Izraelbe engedélyezett kivándorlási akciókkal napjainkra már-már "zsidótlantították" az egész országot. Ilyeténképpen a kettős kisebbségben élők száma egyre zsugorodik, és a több százezernyi ókirályságbeli zsidó távozásával hovatovább az a közösség is szimbolikussá válik, amely az erdélyi magyar zsidót a moldvai, bukovinai és havasalföldi hitközségek tagjaival úgy-ahogy összekötötte.

Minden zavaró mozzanat ellenére az erdélyi magyar-zsidó viszonyt egyre inkább a közös veszély, a mind támadóbbá váló román nacionalizmussal, az idegengyűlöletre uszító szélsőségekkel szembeni egymásrataltságot tudatosítása határozza meg.

Az erdélyi magyarság és a maradék zsidóság sorsának újabb különös és fájdalmas összefonódását tanúsítja az a körülmény is, hogy mindkét népcsoportból egyre többen érzik úgy, hogy a kisebbségi lét s különösen a kettős elnyomás tartósan elviselhetetlen.

A romániai magyar zsidóság azon maradékai, akik nem tudnak vagy nem is akarnak a kettős kisebbségből, a kettős fenyegetettségből elmenekülni, a magyarsággal együtt az ország következetes demokratizálásában látják a jövő egyetlen zálogát.

Gáll Ernő: Kisebbség a kisebbségben. = Regio, 4.évf.1993. 2.sz. 81-98.p.

H.Z.

Módszertani kérdések

Egyetemi oktatók nyilatkoznak: könyvtártudomány a multikultrális társadalomban

Az Ethnic Forum szerkesztői sorozatot indítottak, amelyben a könyvtártudomány és az informatika egyetemi oktatói fejtik ki véleményüket a könyvtárak

s a könyvtárosok szerepéről, feladatairól az amerikai társadalomban, amely etnikai sokszínűsége folytán egyre inkább multikulturálisnak minősíthető.

A témával kapcsolatos négy kérdésre elsőként dr. Joseph J. Mika, a Wayne State University (Detroit) könyvtártudományi programjának igazgatója, majd dr. Darlene E. Weigand, a University of Wisconsin (Madison) könyvtártudományi és információelméleti intézetének igazgatója válaszolt.

A két szakember előbb az etnikai pluralizmus és a kulturális sokféleség (diverzitás) Amerikában sűrűn használt fogalmát értelmezte. Eszerint mindkét fogalom a mai Amerika lakosságát jellemző eltérő sajátosságokat és különbségeket, illetve az ezeket hordozó csoportokat jelöli. E csoportok sajátosságainak különbségei lehetnek etnikai, faji, kulturális, életkori, műveltségbeli, nemi és egyéb jellegűek (gondolva itt az olyan kisebbségekre, mint a hajléktalanok, a homoszexuálisok, a testi fogyatékosok, az illegális munkavállalók stb.).

Az oktatás növekvő mértékben ismeri el és hangsúlyozza valamennyi csoport hozzájárulását az USA sokszínű kultúrájához, sőt történelméhez. A közös tulajdonságok korábbi magasztalása helyett ma dicsérően szólnak a tankönyvek a különböző vagy egymáshoz csupán hasonló csoportokról, rámutatva, hogy általuk a közös örökség válik gazdagabbá.

A mai Amerikában a diverzitás és a pluralizmus főleg olyan csoportok létében nyilvánul meg, amelyek közös vagy egymáshoz közeli lakóhelyet választanak. Ilyen helyek az egyes etnikumok lakónegyedei, a nyugdíjasok által lakott városrészek, a szociális intézmények és iskolák. Az egyének természetes módon szívesebben társulnak olyanokkal, akikkel közös szokásaik, nyelvük, értékeik stb. vannak.

A mai Amerika társadalmá folyamatosan asszimilálja, integrálja a sokféle kultúrájú egyéneket. Ez pozitív folyamat, hiszen előbb-utóbb a korábban perifériára szorított vagy kirekesztett csoportokra is sor kerül, amelynek egyedei így teljes értékű polgárokká válhatnak (pl. a fogyatékosok jogairól legutóbb hozott törvény következtében). Végeredményben megszűnőfélben van az Egyesült Államok hagyományos "olvasztótégely" jellege, s helyette a "salátástál" jelleg válik uralkodóvá: eszerint a lakosság egyedei és csoportjai megőrzik sajátosságaikat és jellemző vonásaikat, és jelenlétükkel így járulnak hozzá a társadalom egészének összképéhez. Amerika sokfélesége tehát erősödni fog. Ehhez demográfiai tényezők is hozzájárulnak: némely kisebbség idővel "többségivé" válhat.

A könyvtárak - ez már további témakör - a kultúra és az információs szolgáltatás központjai, tehát tükrözniük kell a társadalomban reprezentált csoportok kultúráját; gyűjtőkörükben és szolgáltatásaikban egyaránt tekintettel kell lenniük a hatósugarukban élő kisebbségi csoportok igényeire. A közösség összetételének a könyvtárak személyzetére is hatással kell lennie, ha pl. a körzetben sok arab származású lakos él, a könyvtárnak alkalmaznia kellene ilyen származású szakembert, aki bensőségesen ismeri az adott csoport igényeit, és biztosítja azok érvényesítését. Ez az állampolgári egyenlőség egyik feltétele, s a kulturális sokféleség ösztönzése, bátorítása is egyben.

Ami a könyvtártudományi intézetek és tanszékek szerepét, feladatait illeti e tekintetben, programjukba fel kell venniük az etnikai és egyéb kisebbségekkel kapcsolatos, a kulturális sokféleséget tükröző kurzusokat. A hallgatókat a sokféleség értékelésére s az előítéletek, sztereotípiák káros voltára kell rávezetni, valamint arra, hogy az információkat ne csak a hivatalos vagy általánosan elfogadott hanem az alternatív (réteg- vagy csoport) kultúrák forrásaiból is szerezzék be. A tájékozódáson túl a hallgatóság és az oktatók összetételében is meg kellene nyilvánulnia a társadalom sokféleségének, csak így alakítható ki a multikulturális társadalomban kívánatos felvilágosult viszonyulás.

Ebben a tekintetben még sok a tennivaló, s csak a legjobb könyvtártudományi tanszékek és intézetek mondhatják el, hogy alkalmazkodtak a kulturális pluralizmus követelményeihez. Az is igaz, hogy a kisebbségek tagjai - érthető okokból - inkább a gyors emelkedést kínáló üzleti karriert részesítik előnyben a könyvtári pályával szemben.

Végül a konkrét tanszéki programokról és kurzusokról szólva, a két válaszoló elmondta: több ajánlat közül választhatnak a hallgatók. Szemináriumok és gyakorlatok folynak pl. az afro-amerikai és a latin-amerikai irodalmi bibliográfia témakörében, a fajok és etnikumok ábrázolásáról a szép- és ifjúsági irodalomban, az állománygyarapítás módszereiről alternatív és kisebbségi kulturális vonatkozásban, szakosított gyűjtemények létesítésének módjáról ilyen témakörben stb.

Wynar, Lubomyr R.: Educators on Librarianship, Ethnicity and Cultural Diversity. = Ethnic Forum, 12.vol. 1992 1.no. 17-23.p.

Ba. K.

Kárpátalja magyar személyi és intézmény-adattára

Ez a kárpátaljai Ki kicsoda? és egyben Mi kicsoda? igen régóta várt kézikönyv. Utoljára 1940-ben, az üzleti alapon szervezett megyei monográfiákban találkoztunk a visszatért Felvidék egyes részeinek hasonló adattárával. Míg azonban ott lényegében a kötetet megrendelő és támogató kereskedők stb. szócikkei szerepeltek, ez a vállalkozás valójában egy kisebbség útmutatója kíván lenni. Igyekszik felmutatni azokat az egyéneket és intézményeket, akikre/amelyekre építhet a felvillanó remény jegyében élni akaró közösség, valamint a tágabb nemzeti közösségnek a kisebbségek iránt elkötelezett része.

A mintegy háromszáz szócikk a rövid előszó szerint sem ad teljes képet Kárpátaljáról. Többé-kevésbé teljes a szervezetek, egyesületek, társaságok, kiadók, alapítványok, díjak és a sajtó adattára. Ezt ugyanis az összeállítók saját maguk készítették el. A személyi adattárból ugyanakkor hiányoznak mindazok, akik szerénységből vagy ellenérzésből nem kívántak élni a lehetőséggel, nem töltötték ki az elküldött adatlapot. Ez különösen akkor érezhető hiány, amikor egy adott kör (pl. a magyar képzőművészek) személyi összetételéről, szerepléséről az össze-

foglaló szócikkben tudomást szerzünk, a személyi adattárban azonban csak az említettek egy részét találjuk meg. Ebben az esetben - véleményünk szerint - a szerkesztőségnek el kellett volna tekintenie a egyéni érzékenységtől, hiszen a közszereplést vállaló személyiségek lényeges adatai így is közölhetők.

A segédkönyv kiadástörténetéhez az is hozzátartozik, hogy eredetileg a szekszárdi Babits Kiadó kérdőívét terjesztették Kárpátalján (a Révai új nagylexikona segédkönyveinek sorozatában a szlovákiai magyar "ki kicsoda?" már meg is jelent! Ld. ismertetését a Kisebbségkutatás 1994. évi 1. számának 115-116. oldalán.), de az ungvári kiadó a helyi megjelentetés mellett döntött. Ennek alapvető oka valószínűleg az idő- és kapcsolathány volt. Ha azonban ez a kiadvány a továbbiakban évkönyvszerűen jelentik meg, hiányosságai (többek közt a mutatók hiánya) folyamatosan kiküszöbölhetők.

Kárpátalja magyar személyi és intézmény-adattára: Közreadta: Dupka György.- Ungvár- Bp. 1993, Intermix Kiadó. 158 p.

S.B.A

Új kisebbségi folyóirat Indult: az International Journal of Group Rights

A Martinus Nijhoff (Dordrecht--Boston--London) által kiadott új tudományos folyóirat, a negyedévenként megjelenő International Journal of Group Rights (IJGR) első kötete az 1993-as. Az IJGR főszerkesztője Yonah Alexander, a Washingtoni George Washington University professzora, a nemzetközi tanácsadó testület tiszteletbeli elnöke pedig a Nobel-díjas Elie Wiesel professzor.

A szerkesztőbizottság összetétele és az első szám tartalma egyaránt jelzi, hogy az IJGR a nemzetközi jog nézőpontjából és módszereivel veszi vizsgálat alá a címében is vállalt kérdéskomplexumot: a csoportjogok – nálunk talán megszokottabb kifejezéssel: a kollektív jogok – legkülönbélebb vonatkozásait. A főszerkesztő bevezetője e szám élén röviden összefoglalja, milyen körülmények indokolják egy ilyen témájú szakfolyóirat létrehívását.

A csoportjogok – vagy kollektív jogok – fogalma egyértelműen a kisebbségi jogok szabatos, jogi szempontból kifogástalan megjelölésének tekinthető, hiszen a csoport elnevezést is a többségtől – etnikumukban, fajukban, vallásukban, nyelvükben vagy kultúrájukban – eltérő kisebb közösségekre, illetve azok tagjaira alkalmazza a folyóirat. Kisebbségi kérdés azonban nem keletkezik pusztán ilyen csoportok létéből kifolyólag, hiszen a multikulturális sokféleség az egész társadalom gazdagodásának forrása lehet. Antagonizmus és kisebbségi kérdés ott áll fenn, ahol e csoportok – amelyek őrizni kívánják sajátosságait és hagyományait, és kielégítő fejlődésre tartanak igényt – diszkrimináció, kényszerasszimiláció, erőszak vagy egyéb elnyomó intézkedések tárgyává válnak.

A bevezető sorra veszi napjaink legkiáltóbb jogsértéseit ezen a téren (a bahaik üldözése Iránban, a boszniai atrocitások), majd az egyéb válsággócokat felsorolva kiemeli: szinte bárhol kirobbanhat etnikai konfliktus a világon, hiszen több ezer (!)

kisebbségi csoport tartja önmagát sajátos közösségnek, s kívánja megvédeni törvényes érdekeit.

Erősödik a felismerés, hogy az emberi jogok védelmére kialakult rendszer, amely egyénközpontú, elégtelen azon problémák kezelésre, amelyeknek alanyai csoportok. A létező nemzetközi szervezetek és egyezmények egyike sem foglalkozik kimerítően a kisebbségek jogaival, és nem létezik ezek megvitatására nemzetközi fórum vagy rendszer. Az eddigi dokumentumok és kezdeményezések -- amelyeket felsorol a főszerkesztő biztatóak, de többre van szükség. A kisebbségek, a csoportok joga nemcsak jogi, hanem filozófiai és társadalomtudományi problémákat is felvet, azok minden bonyolult összefüggésével együtt.

Ezért szükséges egy olyan interdiszciplináris folyóirat, mint az IJGR, amely jogi, politikai és koncepcionális szempontból vizsgálja a legkülönbébb embercsoportok helyzetét és jogait a társadalmon belül. Az egyes számok tanulmányokat, bírálatokat és dokumentumokat tartalmaznak, esetenként pedig a szakterületen folyó kutatásokról szóló beszámolókat, továbbá tematikus összeállításokat (különszámokat) készítenek az IJGR szerkesztői. (A folyóirat első számából – a Kisebbségi jog fejezetben – Manfred Nowak: Az önrendelkezési jog. . . c. tanulmányát szemléztük – a szerk.)

Ba. K.

A referátumokat készítették:

Ba. K. – Balla Kálmán

Ch. Gy. – Cholnoky Győző

F. T. – Futala Tibor

Gy. M. – Gyetvai Mária

H. Z. – Havasi Zoltán

K. J. – Kakasy Judit

K. O. – Kovács Olga

K. S. – Komáromi Sándor

N. E. – Niederhauser Emil

S. B. A. – S. Benedek András

S. P. – Sonnevend Péter

Válogatásunk forrásunk forráskiadványai:

Acta Humana (Magyarország)

Contemporary Review (Anglia)

Ethnic and Racial Studies (Anglia)

Ethnic Forum (USA)

Ethnos (Ausztria)

Étnograficeskoe obozrenie (Oroszország)

Europ (Franciaország)

Europa Archiv (Németország)

Europäische Rundschau (Ausztria)

Gegenwartskunde (Németország)

International Journal of Group Rights (USA)

International Migration (Svájc)

Kárpátalja magyar személyi és intézményi adattára (Ukrajna-Magyarország)

Korunk (Románia)

Magyarlakta települések ezredéve Kárpátalján (Ukrajna-Magyarország)

Migracijske teme (Horvátország)

Osteuropa (Németország)

Politische Vierteljahresschrift (Németország)

Regio (Magyarország)

Rendészeti Szemle (Magyarország)

Slovensky národopis (Szlovákia)

Slovenské pohľady (Szlovákia)

Statisztikai Szemle (Magyarország)

Südosteuropa (Németország)

Südosteuropa Mitteilungen (Németország)

Századok (Magyarország)

Tettenérhető történelem (Ukrajna-Magyarország)

The World Today (Anglia)

A KÓDEX | a könyv- Könyv- | tárosok áruház | áruháza

Régi helyen, új néven, széles választékkal és szolgáltatásokkal
készséggel állunk a vásárlók és a könyvtárak rendelkezésére

Címünk:

1054 Budapest, Honvéd u. 5. (Báthory u. sarok)

Telefon/fax: 132-7357, 132-7385, 131-6350

Nyitvatartás:

Hétfőtől péntekig 9-től 17 óráig

**ÚJ SZOLGÁLTATÁSUNK KÖNYVTÁRAK, INTÉZMÉNYEK,
ISKOLÁK RÉSZÉRE:**

Kívánságukra telefaxon tájékoztatást adunk az Önöket érdeklő
magyar és idegennyelvű könyvújdonságokról, hanglemezekről,
video- és hangkazettákról, oktatási programokról.

A megrendeléseket telefaxon fogadjuk, az anyagokat postai utánvétellel
– a szerződött könyvtáraknak a kért fizetési mód szerint –
azonnal szállítjuk.

Kelet-közép-európai országok és népek kapcsolatai

Nacionalizmus és biztonságpolitika Kelet-Közép-Európában (Bebler, A.) . . .	159
Mi legyen a magyar kisebbségekkel? (Lendvai, P.)	161
Magyarország és a román biztonság: percepció és politika (Gabanyi, A.U.) . .	163
Közép-Európa múltja és jövője. Egy szlovák íróstudó nézetei (Kruzliak, I.) . .	166
Ukrajna Kelet-Közép-Európában: kapocs Kelet és Nyugat között? (Alexandrovna, O.)	168

Kisebbségi politika

Etnikai kisebbségek és emberi jogok - filozófiai nézőpontból (Andrássy Gy.) . .	170
Országhatárok - a médi szabadság határai (Almedia, M., Heinrich, J.)	173
Új klerikalizmus Kelet-Közép-Európa egyes országaiban (Biddle, J., Ayata, S., Vélarde, L.R., Linge, E., Homem, M.R.)	175
Menekültek Magyarországon (Müller, S., Márkus I., Lakatos M., Mészáros Á.)	177
A jugoszláv válság és a nemzetközi visszhang: politikai és jogi megfontolások (Reuter, J., Fomdran, E.)	179
A boszniai-hercegovinai menekültek: milyen reakciókat váltanak ki az ENSZ-ből és Európából (Barbic, A.)	181
Számúzve: a bosnyák menekültek (Drummond, T., Ayata, S., Sithole, E., Linge, E., Namakadno, M.)	183
Az Oroszországi Föderáció nemzetiségi politikájának stratégiája és mechaniz- musai (Tiškov, V.A.)	185
Az orosz ortodox egyház (Seide, G.)	188
Budapesti levél mint a Slovenské Pohl'ady új folyamára jellemző írás (-i)	190

Kisebbségi jog

Nemzetállam és önrendelkezési jog: van-e kötelező kapcsolat a két fogalom között? (Brunner, G.)	192
Az Európai Népcsoportok Alapvető Jogai (Ermacora, F., Pan, Ch.)	195
Az önrendelkezési jog és a közép- és kelet-európai kisebbségek védelme az esti jog tükrében (Nowak, M.)	198
A magyar kisebbségi törvény előkészületei és a hazai jogrendszerbe való illeszkedése (Bodáné Pálók J., Vánkosné Timár É.)	200

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

A kisebbségi lét történelmi és társadalmi gyökerei Magyarországon (Nemes D.)	204
Mit kívánt az erdélyi magyarság 1945-ben? Dokumentumok az RMNSZ 1945. évi tavaszi és őszi programváltozásairól (Orbán S.)	207
Egy román kortárs a reformkori magyar politikai gondolkodásról (Köpeczi B.) . .	209
Kolozsvári német kereskedőpolgárok a 16-17. században (Pap F.)	211
Fritz Valjavec és a magyarországi németesség - 1935-1944 (Tilkovszky L.)	213
Ahogy Szlovákiából láttatják: magyarországi szlovákok a két világháború közötti időszakban (Deák, L.)	217
Kisebbség a kisebbségben: az erdélyi zsidók (Gáll E.)	220

Módszertani kérdések

Egyetemi oktatók nyilatkoznak: könyvtartomány a multikulturális társadalomban (Wynar, L.R.)	222
Kárpátalja magyar személyi és intézményi adattára (Dupka Gy.)	224
Új kisebbségi folyóirat: az International Journal of Group Rights	225

KISEBBSÉGHUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

A nemzeti és etnikai viszonyok modellálása (Benton, M.)

* * *

Multietnikus határtérségek Közép-Európában (Éger György)

* * *

Etnonacionalizmus - az amerikai társadalomtudomány alapelvei (Znamenszkij, A.A.)

* * *

A szlovákiai magyar kisebbség emlékezete (Sutaj, S.)

* * *

A szláv maticák történetéből (a Slovenské pohľady sorozata)

* * *

Az 1868. évi nemzetiségi törvény megszületésének körülményei (Katus László)

* * *

Az etnikai viszonyok oktatása (Manley, Th.)

